

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

Toponimia de Carballo

Fernando Cabeza Quiles
Colección Terra Nomeada

Asociación Galega de Onomástica

REAL ACADEMIA GALEGA

Fernando Cabeza Quiles

Toponimia de Carballo

Consello de redacción
da colección **Terra Nomeada**

Ana Boullón (Real Academia Galega, Universidade de Santiago de Compostela)

Luz Méndez (Real Academia Galega)

Gonzalo Navaza (Real Academia Galega, Universidade de Vigo)

Antón Palacio (Real Academia Galega, Universidade de Vigo)

Edita:

Real Academia Galega

© Real Academia Galega

© Fernando Cabeza Quiles

Fotografía da cuberta:

“Praia de Razo-Baldaio e lagoa de Baldaio. Carballo” (1975).

Arquivo de Galicia. FOAT, G06071/139.

Fotografías:

© Fernando Cabeza Quiles

Mapa:

© Ángel Duarte Campos

Xeosfera.com

Maquetación:

Real Academia Galega

Impresión:

Lugami Artes Gráficas

Infesta, 96. 15319 Betanzos

ISBN: 978-84-17807-05-4

Depósito Legal: C 1611-2020

<https://doi.org/10.32766/rag.370>

**REAL
ACADEMIA
GALEGA**

**Deputación
DA CORUÑA**

Á miña muller e aos meus fillos, todos carballese
e máis bos –xa é dicir– ca o pan de Carballo.

Temos dereito a enfadarnos, mais non deberiamos obedecer a orde de enfado xeral emitida por homes con responsabilidade de poder. Como tampouco debemos aceptar que nos dividan entre amigos e inimigos debido a unha discrepancia, por grave que sexa, pero que ten solución democrática. *Contra todo isto*, Manuel Rivas.

Introdución

O concello de Carballo, situado no noroeste de Galicia, limita ao norte co océano Atlántico, ao sur co concello de Tordoia, ao leste cos da Laracha, Cerceda e Tordoia e ao oeste cos de Malpica de Bergantiños, Ponteceso e Coristanco. Ten unha extensión de algo máis de 186 quilómetros cadrados, polo que é un dos municipios de maior tamaño da provincia da Coruña. O IGE do ano 2018 contabilizaba 31.261 habitantes. Estímase que arredor do 50% da poboación do concello reside na vila de Carballo e o resto nas súas 18 parroquias, que xuntan 314 entidades de poboación. Entre as parroquias, cómpre destacar, pola súa extensión e número de topónimos, as de Rus e Sofán, que xuntas ocupan a cuarta parte do territorio municipal. Á parte de ser o centro reitor da comarca de Bergantiños, a vila de Carballo é cabeceira do Partido Xudicial de Carballo, formado polos concellos de Cabana de Bergantiños, Carballo, Coristanco, A Laracha, Laxe, Malpica de Bergantiños e Ponteceso, os mesmos que configuran a comarca.

En canto ao relevo, nas partes sur e leste do concello están as terras máis altas, correspondentes á superficie de aplanamento da denominada meseta de Ordes. As marxes deste altiplano, vistas dende o val bergantiñán e a vila de Carballo, seme llan unha cadea de montañas pero, se subimos á parte alta, comprobamos que estamos nunha extensa chaira de 300 a 400 metros de altura. Nela sitúanse as maiores elevacións do territorio municipal, a saber: o monte de Santa Marta (477 metros), na parroquia de Aldemunde, e o Monte Alto (484 metros) e o Petón das Mondas (474 metros), na Alta de Rus, da parroquia do mesmo nome. A parte central do concello ocúpaa o amplo e rico val do río Anllóns, de gran potencial agropecuario e onde antano se cultivaban grandes cantidades de trigo; de aí a antiga e xustificada fama do saboroso pan de Carballo. No norte do termo municipal están as alturas máis modestas de Oza Vella (275 metros), na parroquia de Oza, Coto de Vernes (349 metros), na de Razo e o Monte Neme. Este, o máis alto (385 metros), situado entre os concellos de Carballo e Malpica de Bergantiños, tivo grande importancia mineira, arqueolóxica e etnográfica. Finalmente, o sector costeiro de Razo-Baldaio, coa súa lagoa e marisma, constitúe un espazo natural de grande importancia ecolóxica e paisaxística.

O territorio que hoxe ocupa o concello de Carballo estivo poboado dende épocas moi temperás, como o proban os utensilios paleolíticos atopados no espazo natural de Razo-Baldaio. A cultura megalítica está representada polo dolmen da Pedra Moura, situado na parroquia de Aldemunde. Da época castrexa dan testemuño uns 29 castros. Á presenza ou influencia romana parecen referirse restos arqueolóxicos atopados nalgúns castros aparentemente romanizados, como o de Cances e unha antiga necrópole, quizais tardorromana, aparecida a carón da igrexa desta parroquia. En canto á ponte Lubián, situada entre os concellos de Carballo e Coristanco sobre o río Rosende, aínda que considerada popularmente e nalgunha bibliografía como romana, a fábrica que presenta na actualidade é moi posterior. Sexa como for, un dos reclamos que puideron contribuír ao asentamento dos romanos no concello deberon ser as augas sulfurosas de Carballo, redescubertas no ano 1716 e explotadas nunha posible vila termal de época romana escavada no ano 1777, que ten hoxe a súa continuación no balneario dos Baños Vellos.

En canto á arquitectura relixiosa, a igrexa parroquial de San Cristovo de Lema é a que conserva máis restos románicos do concello, vestixios que tamén atopamos na de Santiago de Sísamo. Cómpre tamén nomear a capela de San Paio de Entrecruces, coa súa fermosa bóveda gótica de cruzaría. Polo que respecta á igrexa parroquial de Santa María de Rus, o templo de maior valor arquitectónico do concello, é unha das construcións barrocas máis sobranceiras da comarca, impulsada dalgunha maneira polo mosteiro compostelán de San Martiño Pinario ao que pertenceu a freguesía dende comezos do século XIII por doazón do rei Afonso IX. Na parroquia de Artes érguense os pazos das Pallas e de Vilar de Francos; este último habilitado como hotel rústico. Tamén é digno de nomear o pazo de Sísamo, situado na parroquia do mesmo nome, hoxe en día tamén dedicado ao turismo rural.

No ámbito socioeconómico, a antiga economía agraria e forestal do concello foi desprazada polo sector secundario, no que destacan a fabricación de conservas, plásticos e maquinaria. A necesidade de solo demandou a construción dun dinámico polígono industrial na parroquia de Bértoa.

A lingua do concello de Carballo pertence, segundo a clasificación establecida no seu día polo profesor F. Fernández Rei, ao bloque do galego occidental, na área bergantiñá. O seu trazo característico máis representativo é a gheada (*amigho*, *ghato*), característica que non ten consecuencias na grafía dos topónimos. A diferenza das áreas fisterrás norte e sur (subárea Tambre-Barbanza) e zonas próximas á costa en Pontevedra, na área bergantiñá non existe seseo explosivo en posición inicial de sílaba (*cociña*, non *cosiña*; *facer*, non *faser*), pero si seseo implosivo en posición final (*rapás*, *crus*), fenómeno lingüístico diferenciador da fala do concello que se reflicte nos topónimos carballese *Barís*, *Bas*, *Betrís*, *O Esmoris*, *Esteves*, *Os Gomes*, *Os Gonzalves* e *Vilar de Peres*, no canto de *Bariz*, *Esmoriz* etc. Outra característica do galego carballés e bergantiñán é o uso do ditongo *oi* (*moito*, *oito*), aínda que no extremo oeste da comarca, no concello de Cabana de Bergantiños, se documenta o topónimo *O Roncaduiro* (co ditongo *ui*). O galego falado en Carballo

fai o plural en *-ns* das palabras rematadas en *-n* (*cans, ladróns*) e emprega as terminacións *-án(s)* < ANA(S) para o feminino (*a miña irmán, as miñas irmáns, non a miña irmá, as miñas irmás*), trazo tamén expresado na toponimia carballesa nos nomes de lugar *As Chans* e *Vilachán*, que no galego oriental, no de Lugo e Ourense e nos falares do leste da Coruña e de Pontevedra, serían *As Chás* e *Vilachá*. Forma toponímica equiparable é a de *Quintáns*, nome de dous lugares do concello de Carballo, que nas devanditas áreas é *Quintás*. O mesmo sucede para o correspondente masculino, co topónimo carballés *Portochán* < PÖRTOPLANU con relación ao de *Portochao*, procedente da mesma base etimolóxica.

Malia o anterior, como indican os profesores X. M. Sánchez Rei e G. Navaza, as correspondencias entre as solucións lingüísticas dialectais e as solucións toponímicas non teñen que ser sempre exactas, porque a toponimia tende a conservar estadios evolutivos pasados diferentes ao uso habitual da lingua. Así, o galego carballés e bergantiñán fai o plural dos substantivos acabados en *-al* engadindo *-es* (*animal* > *animales*), pero os topónimos presentan o resultado *-ás*, propio do galego do bloque occidental, caso de *Centeás*, e mesmo *-ais*, caso de *Casais*. Algo parecido pasa co topónimo carballés *As Airas*, conservado nunha zona que na actualidade emprega o nome común *eira* e non o arcaizante *aira*. En paralelo, se o topónimo carballés *O Pirlo* fixese referencia ao *pirlo* ‘folla do piñeiro’, hoxe a palabra propia da terra de Bergantiños para referirse á mesma realidade vexetal é *arume*, o que non impide que en épocas pasadas puidese ser *pirlo*.

Dentro do bloque occidental, ao contrario que nas áreas fisterrás norte e sur (subárea Tambre-Barbanza), na fala do concello de Carballo, como en toda a área bergantiñá, non hai cheísmo (*vinte na festa, non vinche na festa*). Aos trazos anteriores cómpre engadir as formas verbais *cantáramos, cantábamos* (e *cantábanos*) na zona Ponteceso-Malpica-Carballo –*cantabamos, -aramos* no resto–, e a terminación *-ches* na segunda persoa do pretérito perfecto de indicativo (*ti cantaches*). Na terceira persoa do plural do pretérito perfecto de indicativo, na zona Ponteceso-Malpica dise *cantano, fixeno*, fronte ao xeral *cantaron, fixeron*; esta terminación aparece no verso de Pondal “os ventos te *despoxano*”. Por outra banda, Rosalía de Castro emprega *fonon* por *foron*. Os galegofalantes do concello de Carballo e de toda a área bergantiñá empregan a vogal temática *i* (non *e*) na terceira persoa de singular do pretérito perfecto de indicativo da segunda e terceira conxugación (*colliu, non colleu; vendiu, non vendeu; partiu, non parteu*).

En canto ao léxico, unha voz exclusiva do galego bergantiñán, que non se documenta –que nós saibamos– en ningunha outra parte de Galicia nin no galego exterior ou estremeiro, é o adxectivo substantivado *vixoteira* presente no topónimo carballés *A Vixoteira*.

Agradecementos

Quero amosar o meu agradecemento aos revisores que coas suxestións e traballo enriqueceron e melloraron o texto, advertíndome de grallas, erros e omisións. Conste tamén a miña gratitude aos carballese e carballesas do rural que me deron información moi valiosa sobre os lugares nos que viven.

Explicación dalgúns termos

apócope: s.f. Supresión dun fonema ou dunha sílaba ao final dunha palabra. Exemplo: *san* é apócope de *santo*.

asimilación: s.f. Proceso polo que unha vogal ou consoante exerce a súa influencia articulatoria e acústica sobre outra contigua e se fan iguais. Exemplo: *Belón* > *Bolón*.

betacismo: s.m. Fenómeno fonético polo que desaparece a diferenza entre os fonemas /b/ bilabial e /v/ labiodental, a favor do primeiro.

cognado: s.m. Palavra que ten a mesma orixe etimolóxica ca outra. Exemplo: o topónimo galego *Meixón Frío* e o portugués *Mesão Frio*.

crase: s.f. Contracción ou fusión de dúas vogais en contacto dunha mesma palabra ou da vogal final dunha palabra coa inicial da seguinte. Exemplo: *Caamaño* > *Camaño*.

disimilación: s.f. Proceso polo que unha vogal ou consoante exerce a súa influencia articulatoria e acústica sobre outra contigua e se fan diferentes ou desaparece unha das consoantes disimiladas. Exemplo: *Sarantes* > *Serantes*.

epéntese: s.f. Figura de dicción que consiste en engadir algún son non etimolóxico no interior dun vocábulo. Exemplo: *cuño* > *cruño*.

epentético, -a: adx. Que se engade por epéntese.

étimo: s.m. Palavra que se considera orixe doutra. Cando un étimo é hipotético, xa que non hai constancia de que existise esa forma, indícase con *.

fitotopónimo: s.m. Topónimo que se refire ao mundo vexetal. Exemplos: *Carballedo*, *As Aves*, *Nogareda*.

gótico: s.m. Lingua da rama do xermánico oriental que falaban os godos.

haxiotopónimo: s.m. Topónimo que se refire a un santo ou santa ou a cultos relixiosos. Exemplos: *San Lois*, *Santa Mariña*.

hidrotopónimo: s.m. Topónimo que se refire a un elemento xeográfico relacionado coa auga. Exemplos: *Anllóns*, *A Lagoa*.

iode: s.m. Nome que recibe no alfabeto fonético o *i* semiconsonántico (*fiel*) ou semivocálico (*reino*).

metátese: s.f. Fenómeno fonético que consiste no cambio de lugar dalgún fonema na palabra (no caso que nos ocupa, un topónimo) ou na cadea falada. Exemplo: *Pilro* > *Pirlo*.

orotónimo: s.m. Topónimo que se refire ao relevo do terreo. Exemplo: *O Cótaro*.

palatal: adx. Dise do son que se articula en calquera punto do padal e, máis propiamente, da vogal ou consoante que se pronuncia acercando o dorso da lingua á parte correspondente do padal duro, como o *i* ou o *ñ*.

palatalización: s.f. Acción de palatalizar ou dar a un fonema un son palatal.

postónico, -a: adx. Dise da vogal que vai despois da sílaba forte ou tónica, por exemplo, o *i* de *Sasdónigas*

seseo: s.m. Fenómeno que consiste en pronunciar o fonema interdental /θ/ como /s/. O seseo pode ser implosivo ou explosivo. O implosivo dáse en posición final de sílaba e pode producirse ao final dun topónimo. Exemplo: *Bariz* > *Barís*.

sibilante: adx. e s.f. Tipo de consoantes fricativas, como as expresadas en galego coas letras *s* (/s/), *x* (/ʃ/) e *z* /θ/.

sonorización: s.f. Acción e efecto de sonorizar.

sonorizar: v. t. Pronunciar ou converter en sonoro un fonema xordo. Por exemplo, a palabra latina *capra*, ao sonorizar a súa consoante xorda *p* en *b* con vibración das cordas vocais, converteuse na palabra galega *cabra*.

til de nasalidade: s.m. Na escrita medieval ou no portugués indica, colocado enriba dunha vogal, por exemplo <ô>, o carácter de nasal da vogal de que se trate. É reminiscencia dun antigo *-n-* intervocálico desaparecido, que existiu inmediatamente despois da vogal.

xermánico, -a: adx. Relativo ou pertencente á rama do indoeuropeo da que proveñen o inglés, o alemán, as linguas de Escandinavia etc., e a antiga lingua chamada gótico.

zootónimo: s.m. Topónimo que se refire ao mundo animal. Exemplo: *A Lagarteira*.

Parroquias e lugares do concello de Carballo

Nesta relación de topónimos recollemos, distribuídas por parroquias, as entidades de poboación do concello tal como aparecen no *Nomenclátor de Galicia* do ano 2003. Indícanse en cursiva aqueles nomes que se modificaron de acordo coas propostas feitas polo Seminario de Onomástica da Real Academia Galega. A vindeira edición do *Nomenclátor de Galicia* recollerá as emendas dos erros detectados ademais das novas entidades, que tamén figuran nesta lista en cursiva.

As modificacións son as seguintes: o topónimo *O Gonzalves* da parroquia de Aldemunde corrixiuse como *Os Gonzalves*. *A Feira de Berdillo*, lugar da parroquia de Artes, como *A Feira de Verdillo*. Na mesma freguesía, o topónimo *Picoto* pasa a ser *O Picoto*. O nome da parroquia de *San Lourenzo de Berdillo* modifícase en *San Lourenzo de Verdillo*. *O Añón de Berdillo* desta freguesía como *O Añón de Verdillo*. *A Covela*, lugar da parroquia de Entrecruces, pasa a ser *A Cubela*. *Costenla*, aldea da parroquia de Rebordelos, modifícase en *Constenla*. *Millarada*, na parroquia de Rus, en *Millarade*. *Outeiros*, lugar da mesma freguesía, modifícase en *Os Outeiros*. *Ribeira*, nome doutro lugar da parroquia de Rus, refórmase como *A Ribeira*. *San Sadurniño*, aldea da mesma freguesía, en *San Sadurniño de Abaixo*. Na parroquia de Sofán modifícase o topónimo *Monte do Rei* que queda como *O Monte do Rei*. Na mesma freguesía *A Reixía* cambia a *Reixía*. Na de Vilela, *Cada-val* corríxese como *O Cadaval*.

As novas entidades de poboación son: *Queo da Estrada* na parroquia de Bértoa; *As Covas*, *A Rabazosa* e *Vilariño da Estrada* na de Cances; *A Cristina* e *A Vella Morta* na de Carballo; *A Costa*, na de Entrecruces; *As Chans*, *O Pereiro* e *San Sadurniño de Arriba* na de Rus e *As Casas Novas*, *O Campo de Guntían*, *O Monte*, *A Pedra da Galiña*, *A Ramalleira* e *A Ribeira* na de Sofán.

Aínda que figura no *Nomenclátor de Galicia* do ano 2003, eliminouse o topónimo *A Igrexa* da parroquia de Carballo, que hoxe dá nome á rúa contigua ao moderno templo parroquial construído no mesmo soar que ocuparon outros dous anteriores. Tamén se eliminou o topónimo *A Perucha*, que constaba na parroquia carballeira de Noicela, xa que en realidade pertence ao concello da Laracha. A aldea chamada *O Forno* que no *Nomenclátor* figuraba erroneamente como lugar compartido polas parroquias de Artes e Sofán, pertence só á primeira.

Aldemunde (Santa María Madanela)

Aldemunde de Arriba
 Cadaveira, A
 Fonte, A
Gonzalves, Os
 Lagarteira, A
 Tares ou Aldemunde de Abaixo

Ardaña (Santa María)

Barís
 Barreiro, O
 Carracedo
 Castro
 Cesta, A
 Esteves
 Gontade
 Igrexa, A
 Noví
 Pifaina, A
 Quintáns
 San Lois
 San Mamede
 Santa María
 Vivente

Artes (San Xurxo)

Aldea, A
 Almacén, O
 Altiboa, A
 Alto, O
 Armeade
 Baltar
 Barral, O
 Cabalos
 Calzada, A
 Campo, O
 Choias
 Cuartos, Os
Feira de Verdillo, A
 Forno, O
 Fraga, A
 Igrexa, A
 Pallas, As
 Pedrosa, A

Picoto, O
 Pinos, Os
 Pontenova, A
 Quintela
 Telleira, A
 Vilanova
 Vilar, O
 Vilar de Francos
 Vilarvello
 Xamozo, O

Bértoa (Santa María)

Airas, As
 Añón, O
 Campo, O
 Carballeiras, As
 Charrúa, A
 Cheda, A
 Corredoira, A
 Entrerriós
 Ferradal, O
 Fondal, O
 Guilfonse
 Leboreo
 Loenzo de Abaixo
 Loenzo de Arriba
 Mirón
 Ponte, A
 Porto da Rama
Queo da Estrada
 Queo de Abaixo
 Queo de Arriba
 Rega, A
 Requeixo
 Río de Antelo, O
 Río de Loenzo, O
 Silvoso
 Vista Alegre

Cances (San Martiño)

Cabana, A
 Campo de San Pedro, O
 Cances da Vila
 Cances Grande

Covas, As
Liñeiro
Rabazosa, A
Vilanova
Vilariño
Vilariño da Estrada

Carballo (San Xoán)

Barreira, A
Braña, A
Brea, A
Carballo
Cernide
Cristina, A
Grela, A
Labradas, As
Lagoa, A
Loureiros, Os
Monte, O
Outeiro, O
Ponte Rosende, A
Quintáns
Quinto, O
Revolta, A
Vella Morta, A

Entrecruces (San Xens)

Altiboa, A
Campo, O
Casais
Casaldares
Castro, O
Costa, A
Cótaro, O
Cubela, A
Espanadeira, A
Férveda
Granxa, A
Igrexa, A
Lebosende
Meixonfrío, O
Outeiriños
Pazos
Pereiriña, A

Pereiro Vello, O
Piñeiro da Alta, O
Piñeiro da Baixa, O
Porto Covo, O
Portochán
Redonda, A
Rego, O
Sabadín
San Paio
Souto Grande
Taboada
Vilachán
Vilela

Goiáns (Santo Estevo)

Bas
Costenla, A
Goiáns de Arriba
Goiáns do Rego
Igrexa, A
Piñeiro, O
Vilanova
Xoane
Xoane da Estrada

Lema (San Cristovo)

Agramaior
Areas, As
Cambre
Castrillón
Centeás
Chamusqueira
Igrexario, O
Outeiro, O
Pardiñas
Pedra do Sal, A
Regueira de Abaixo
Regueira de Arriba
Sambade
Seixo, O
Vilares, Os
Xuncal, O

Noicela (Santa María)

Algara, A
Borrazás
Campo, O
Casadelas
Casanova, A
Feixe
Guelra, A
Imende, A
Infantas, As
Nandufe
Noicela de Abaixo
Noicela de Arriba
Pedra do Sal, A
Pereira, A
Rapadoiro, O
Saíñas, As
Vespilleira, A
Xernade

Oza (San Breixo)

Aveas, As
Braña, A
Cabanas
Canedos, Os
Costa, A
Encrucilladas, As
Igrexa, A
Outeiro, O
Oza
Oza Vella
Rodo, O
Serantes de Abaixo
Serantes do Medio
Torres, As
Vilar de Uz
Vilar do Carballo

Razo (San Martiño)

Arnados
Cambrelle
Nétoma
Nión
Pardiñas

Razo da Costa
Rueiro, O
Santa Mariña
Vernes
Vilar de Cidre

Rebordelos (San Salvador)

Carballedo
Cestro
Constenla
Leira
Rebordelos
Sambade
Vilar de Peres

Rus (Santa María)

Alborín
Alborís
Areosa, A
Arganosa
Baldomar
Baralla
Barbalde de Abaixo
Barbalde de Arriba
Barcia, A
Barís
Betrís
Bouzanogueira
Braña de Abaixo, A
Braña de Arriba, A
Calvos
Campo, O
Campo da Feira, O
Camposa, A
Canosa, A
Cáparos
Casal de Perros
Caxín
Cerdeiriña, A
Chans, As
Cornaces
Corredoira, A
Ferrol
Férveda, A

Fieital, O
Gastrar
Gomes, Os
Igrexa, A
Liñares
Louride
Maceira
Millarade
Nogareda
Outeiros, Os
Outón, O
Padreiro, O
Pedriñas, As
Pego, O
Pereiro, O
Pontenova, A
Portopaio, O
Ramil
Ribeira, A
San Sadurniño de Abaixo
San Sadurniño de Arriba
Val, O
Vilar de Cima
Vilares, Os
Vixoteira, A

Sísamo (Santiago)

Barcia, A
Bardanca, A
Castro, O
Ceide
Cepeira, A
Espiño, O
Figueiroa
Fonte Caldeira, A
Lamas
Outeiro, O
Pedra Furada, A
Picho, O
Pordiños
Raíña, A
Ramil
Sisto, O
Torre, A

Vilar de Suso
Vilares, Os

Sofán (San Salvador)

Albeiro
Ballota
Bolón
Bouzas, As
Braílle
Calvelo de Abaixo
Calvelo de Arriba
Campo de Arriba
Campo de Guntían, O
Campos de Bolón
Canelas, As
Carracha, A
Carrís, Os
Casanova, A
Casas Novas, As
Charrúa, A
Corredoira, A
Cotomil, O
Cotote, O
Covas de Abaixo
Covas de Arriba
Cruz, A
Ermida, A
Evas
Freiriña, A
Freixal, O
Gándara, A
Guitoi de Abaixo
Guitoi de Arriba
Guntían
Lagarteira, A
Loureiro
Maroas, As
Monelos
Monte, O
Monte, O
Monte do Rei, O
Outeiro, O
Paradela
Pedra da Galiña, A

Pedreira, A
 Periscal de Abaixo
 Periscal de Arriba
 Pilro, O
 Piña, A
 Praza, A
 Prearada
 Rachola, A
Ramalleira, A
 Ramiscosa, A
 Reboredo, O
Reixía
Ribeira, A
 Ribeiriña, A
 Río, O
 Seixal, O
 Sete
 Sinande
 Sofandónigo
 Tapia, A
 Tarambollo, O
 Troián de Abaixo
 Troián de Arriba
 Troián do Medio
 Vilar, O
 Vioño
 Zarrallo, O

Verdillo (San Lourenzo)

Alto, O
Añón de Verdillo, O
 Areal, O
 Aseñado, O
 Campo, O
 Casas Novas, As

Chacín
 Costa, A
 Esmorís, O
 Ganduma, A
 Garrida, A
 Igrexa, A
 Longras
 Lugar de Abaixo, O
 Moucho, O
 Paraíso, O
 Piñeiro, O
 Ponte Carral, A
 Pozas, As
 Prego, O
 Pumara, A
 Redonda, A
 Regueira de Abaixo, A
 Regueira de Arriba, A
 Samiro
 Seixas, As
 Vilarnovo

Vilela (San Miguel)

Cadaval, O
 Castelo, O
 Salto, O
 San Miguel
 Travesas, As
 Vilela

Outros elementos xeográficos

Anllóns (río)
 Baldaio (areal, lagoa litoral e marisma)
 Neme (monte)

Agramaior

Lugar da parroquia de Lema

A primeira parte deste topónimo recolle a voz común *agra*, que significa ‘extensión grande de terras de cultivo indivisible e de propiedade colectiva’. Provéñ do latín *AGRA*, plural do neutro *agrum*, nominativo *ager* ‘campo, terreo cultivado’. En canto á súa segunda parte, este topónimo podería conter o adxectivo *maior*. De ser así, referiríase a unha *agra* ou extensión grande de terras de cultivo de maior tamaño que outras próximas. Outra posibilidade sería que *Agramaior* fose con anterioridade *Agra de Maior*, en relación a unha *agra* propiedade de *Maior*, antropónimo feminino que tivo moito uso na Idade Media.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) citan o topónimo coa forma *Agramaor*: “Un cuarto y medio de otra casa de alto en el lugar de *Agramaor*”. Na mesma fonte, aparece castelanizado –só o vimos así unha vez– como *Agramayor*: “La tercera parte de una casa de alto al sitio de *Agramayor*”. No dicionario de Madoz (1845) cítase entre os lugares da parroquia o de *Agramayor*. Na *Geografía general del Reino de Galicia*, no tomo sobre a provincia da Coruña escrito por E. Carré Aldao (ca. 1928), o topónimo figura como *Agramaor*.

Airas, As

Lugar da parroquia de Bértoa

As Airas, da voz latina *AREA* ‘área, superficie, espazo, lugar plano, praza pública, eira’, é unha variante de *Eiras*, forma que se usa principalmente nas provincias de Lugo e Ourense. Nomea, pois, unhas antigas *airas* ou *eiras*. Aínda que hoxe na fala de Carballo se emprega a voz *eira*, o topónimo recolle o seu estadio *aira*.

Nun documento do ano 1570 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase un tal “Domingo Rodríguez das *Airas*”, que talvez fose do lugar das *Airas*. Este individuo é mencionado xunto a Inés de Montaos, citada noutra atestación do mesmo ano cun tal García de Prego de Montaos, clérigo da parroquia de Bértoa. O topónimo é citado con toda seguridade nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia de Bértoa: “Un ferrado de sembradura al sitio de

las Airas”. Nun testamento do ano 1825 do Arquivo da Casa do Lameiro (Loureda, Arteixo), localizado en Bértoa e publicado por X. M. Sánchez Rei, lemos, referido a unha peza de terreo: “La que se nombra das *Ayras*, sembradura de tres ferrados”. As devanditas Comprobacións tamén citan na parroquia de Bértoa o “sitio de la Agra de la *Aira* de Gilfonxe” e na de Rebordelos “al sitio das *Airas*”.

Entre a toponimia maior existen outros dous lugares en Galicia chamados *As Airas*: un no concello de Alfoz (Lugo) e o outro no de Toén (Ourense).

Albeiro

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Albeiro*, situado nun lugar alto, onde non hai regatos nin muíños albeiros, parece referirse á cor do terreo que, como se aprecia nos cortes da estrada que sobe ao lugar, é *albeiro*, por estar formado dun xabre abrancazado. Procede do adxectivo latino *ALBARIU* ‘branco, tirando a branco’, de *albus* ‘albo, branco’. Na comarca de Bergantiños existe outro lugar chamado *Albeiro*, nome dun monte situado na parroquia de Leiloio, concello de Malpica, explotado como canteira da que se extrae pedra de cor branca.

Nunha atestación do ano 1190 do mosteiro de Sobrado cítase un lugar chamado *Alveiro*, que pode ser o actual *O Albeiro* da parroquia de San Xiao de Carballo, Friol (Lugo). O *Albeiro* carballés é citado nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como *O Albeiro*: “Una [casa terreña] situada en el lugar do *Albeiro*”. No dicionario de Madoz (1845) aparece *Albeiro*.

Á parte dos lugares chamados *Albeiro* e *O Albeiro* dos concellos de Carballo e Friol, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra un *Albeiro* no concello de Pontevedra e outro *O Albeiro* no de San Sadurniño (A Coruña).

Alborín

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo *Alborín* provén do xenitivo dun antigo nome de posesor que, segundo o profesor E. Bascuas, sería *Leporinus*, tal e como se menciona nun documento do ano 1122 da colección diplomática de *Galicia Histórica*. Trátase dun nome persoal na onomástica latina derivado de *lepus*, *-oris* ‘lebre’. Na cita medieval o lugar é mencionado como *Auctarium de Leborim*. O actual *Alborín* proviría para este autor da locución *ad+Leporini*, formada pola preposición *ad* e mais o nome persoal (cf. *Pontem ad veam* > *Pontavea* > *Pontevea*).

Así e todo, esta etimoloxía parece difícil na súa primeira parte, posto que o uso da preposición *ad* se xustifica en topónimos antecidos por *porto* ou similares, pero non nas *villae*. Un *Outeiro de Leborín* pode realizarse como *de'lborín* e facer supoñer un *alborín* cando deixa de usarse “outeiro de”, favorecido talvez polo *Alborís* de Rus.

Outras hipóteses consideran outro étimo (como o nome persoal latino **Arborinus*, posible derivado de *Arborius*) ou, máis probablemente, a influencia doutros topónimos veciños, tales como *Albeiro*, *Leborís* ou *Alborís* (véxanse as entradas respectivas), e incluso a voz común *álbore*, variante de *árbore*.

Alborís

Lugar da parroquia de Rus

Malia o parecido co topónimo *Alborín*, é posible que non teñan a mesma orixe etimolóxica, senón que se condicionasen mutuamente na súa evolución. *Alborís* podería ser unha alteración de *Leborís*, topónimo presente no próximo concello da Laracha de doada explicación: procede do antropónimo de orixe xermánica *Leovericus*, composto por unha base gótica LEUBA ‘querido’ e RICUS, procedente de *reiks* ‘poderoso’.

A documentación máis antiga do topónimo preséntao como “Formal de *Erboriz*”, (1532, Arquivo Histórico da Universidade de Santiago). A súa forma moderna atopámola nun documento do ano 1579 do Arquivo da Catedral de Santiago, onde un tal Alonso das Cerdeiras, veciño do couto de Vila de Abade –hoxe parroquia de Tordoia, limítrofe coa de Rus– e “Alonso de Plancher, vecino del coto de *Alboriz*”, asinan un compromiso para se pór de acordo sobre a parte e o quiñón que a cada un lle correspondía nun lugar chamado As Cerdeiras, que debía estar na parroquia de Rus. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da freguesía (1763) sinalan a presenza de “Una casa terreña situada al sitio de *Alborís*”.

Aldea, A

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *A Aldea*, moi abundante en Galicia e proveniente do andalusí *ADDÁY‘A*, árabe clásico *ḍay‘ah* ‘a quinta rústica’, nomea unha *aldea* ou pequeno núcleo poboado do medio rural. O arabismo galego *aldea*, moi asentado na lingua, é de introdución medieval tardía na toponimia. Non o atopamos nos textos ata o século XIII: “in *aldea* de Pineyra de predicto monasterio”, (1223, colección diplomática do mosteiro de Ferreira de Pallares).

Con respecto ao topónimo que nos ocupa, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) lemos: “Una casa terreña situada en el lugar de *Chan da Aldea* [...] Una casa de un alto situada en el mismo lugar da *Aldea*”. O topónimo non figura no dicionario de Madoz (1845) e en Carré Aldao (ca. 1928) rexístrase castellanizado, sen artigo, como *Aldea*.

Aldemunde (Santa María Madanela)

Parroquia

Aldemunde de Abaixo

Lugar da parroquia de Aldemunde

Véxase a entrada *Tares*.

Aldemunde de Arriba

Lugar da parroquia de Aldemunde

A parroquia de *Santa María Madanela de Aldemunde*, de reducida extensión e poucos habitantes, é unha das máis afastadas da capital municipal. Ocupa as terras altas situadas ao sueste do concello, xa na meseta de Ordes. De acordo co seu nome, o lugar de *Aldemunde de Arriba* atópase un pouco máis arriba ca o de *Aldemunde de Abaixo*, onde está a igrexa parroquial.

Aldemunde é un topónimo que se refire a un antigo posesor da terra de nome *Hildimundus*. Os formantes deste antropónimo de orixe xermánica serían as voces góticas *HILDI ‘loita’ e *MUND ‘protección’. Así, dunha posible (VILLA) HILDIMUNDI, en referencia a unha *villa* ou explotación agrícola do período medieval dun tal *Hildimundus*, poderíamos chegar, co termo *villa* elidido, ao actual *Aldemunde*. A súa primeira parte, *Ald-*, procedente do devandito *HILDI, puido ser confundida co tema tamén gótico ALD- ‘tempo’.

Aínda que o nome persoal *Hildimundus* non está documentado en Galicia, si aparece en J. Mabillon como nome dun abade do antigo mosteiro da localidade francesa de Surbour, na rexión de Alsacia: “Ex monasterio Suraburc, *Hildimundus Abba*”.

Nun documento do ano 1169 da colección documental de *Galicia Histórica*, a condesa dona María Fernández fai testamento e doa ao mosteiro santiagués de Santa María de Sar o seu “villare de *Aldemunde* integro (que est in Bregantinis)”. Noutra atestación do ano 1580, do Arquivo da Catedral de Santiago, cítase o “lugar d’*Aldamunde*, sito en la feligresía de *Santa María Madanela d’Aldimunde*”. O Catastro do Marqués da Ensenada (1752) rexistra sempre *Aldimunde*.

No *Itinerario descriptivo militar de España*, publicado no ano 1866, cítase a aldea de *Aldemunde de Arriba*, daquela só dúas casas e un albergue, situada á beira dun antigo camiño que ía de Santiago a Carballo polos lugares de Barros (concello de Trazo), Tibiáns (concello de Tordoia) e San Sadurniño, Calvelo, Vioño e Sofán (concello de Carballo):

Aldemunde de Arriba ald. Esta aldea tiene 2 edificios y un albergue y la inmediata de Táres [sic] constituyen la feligresía de Santa María Magdalena de Aldemunde, tiene 24 vecinos y pertenece al ayuntamiento de Carballo.

Carré Aldao (ca. 1928) cita as aldeas de “*Aldemunde de Enriba y Tares o Aldemunde de Embaixo*”. O *Nomenclátor de Galicia* do ano 1888, “*Aldemunde de Abajo o Tares y Aldemunde de Arriba*”.

Malia que non é así no concello de Carballo nin noutros da comarca de Bergantiños, *Aldemunde* é apelido nos de Ames e Santiago. Nesta cidade viviu na primeira metade do século XVIII o impresor *Antonio de Aldemunde*, quizais oriúndo da parroquia carballese homónima, como indica o historiador carballés X. Fraga.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) citan outro lugar chamado *Aldemunde* na parroquia de Oleiros, Ribeira (A Coruña).

Algara, A

Lugar da parroquia de Noicela

A Algara parece ser un dos poucos topónimos galegos de orixe árabe. Tense relacionado coa voz *algara*, do andalusí *algára*, árabe clásico *gārah* ‘incursión en territorio inimigo’. Pero a acepción *algara*, como variante de *algar*, do andalusí *algār* < árabe clásico *gārah* ‘cova’, podería darlle ao topónimo *A Algara* un significado orográfico.

É unha voz documentada xa nas Cantigas de Santa María: “que o logo mal chagaron / e todo o debullaron; / e en un *algar* deitaron / que non había peor” (CSM 102). O dicionario de E. Rodríguez ofrece *algara* ‘cueva, barranco subterráneo’. Segundo recolleemos da profesora X. Marqués, Viterbo confirmou o uso temperán dun *algara* topográfico en Portugal: “in loco predicto *Algara* subtus mons Fuste”, é dicir, “no devandito lugar *Algara*, baixo o monte Fuste”. De acordo con isto, en Portugal denomínanse *algares* “as cortaduras dos montes e a qualquer outra profundidade onde se ajuntam e escondem as augas” (Viterbo) e “é no campo ou no monte uma como clarabóia natural ou respiradouro e abertura muito profunda que, de ordinario, faz a água que vem do alto” (Bluteau); como o *algar de Benagil*, no Algarve, nome dunha cavidade natural formada verticalmente pola forza da auga do mar e da chuva, formación xeolóxica que recorda o Buraco do Inferno da illa de Ons.

Referido á actual rúa santiaguesa da *Algalia*, nun documento do ano 1282 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase un tal “Dominicus Iohannis, dictus Pee de annina, mercator de *Algara*”. En 1333, nunha atestación da colección diplomática de *Galicia Histórica*, temos: “hũa casa pequena de Fernand’Abril, notario que está contra a rúa da *Algara*”. Anos máis tarde, en 1489 (Arquivo da Catedral de Santiago), lese: “rúa del *Algara de Baxo* [e] rúa de la *Algara de Çima*”, actuais *A Algalia de Abaixo* e *A Algalia de Arriba*, coa voz *algara* ou *algaria* convertida en *algalia* por asimilación das consoantes líquidas.

Á parte da rúa de Santiago e *A Algara* carballese, existen outros dous lugares chamados *Algara* nos concellos lugueses de Cospeito e Vilalba, e microtopónimos nos de Castro de Rei, Trabada e Oza-Cesuras. Existen tamén os topónimos *Algar* en Outeiro de Rei (Lugo) e *A Algaria* en Boimorto e Val do Dubra (A Coruña).

O microtopónimo *Algar* ou *Algara* dá nome a un lugar da aldea de Bermaño, parroquia de Perbes, Miño (A Coruña), onde no ano 1916 se atopou un conxunto de 1.500 moedas romanas. Esta frecuencia do topónimo podería apuntar a outra orixe distinta da árabe ou a outro significado.

Nunha atestación do ano 1117, publicada por H. Flórez, xa se rexistra o topónimo galego *Algara* antes que a palabra *algara* no castelán (no *Poema de Mio Cid*, ca. 1200). Na parroquia carballesa de Lema, limítrofe coa de Noicela, o Catastro de Ensenada (1752) cita o *sitio da Algariña*, o que parece indicar que era unha voz común que producía diminutivos, se é que nesa freguesía non houbo tamén o topónimo *A Algara*. Outra posibilidade sería que o lugar chamado *A Algariña* estivese preto da *Algara* de Noicela, que é citada nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como “*sitio da Algara*”. O topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845). Carré Aldao (ca. 1928) rexístrao castelanizado sen artigo coa forma *Algara*.

Almacén, O

Lugar da parroquia de Artes

O *Almacén* parece un nome de lugar de recente creación. É un arabismo procedente do andalusí *ALMAḤZĀN*, e este do árabe clásico *maḥzan* ‘depósito, almacén’. Refírese, pois, a un lugar onde se gardaban produtos agrícolas ou mercadorías, ou onde se vendían obxectos por xunto.

Este topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845) e só o atopamos referenciado no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1920.

En Galicia, na toponimia maior, existen outros tres lugares chamados *O Almacén*: no concello de Agolada (Pontevedra) e nos de Portomarín e Monforte de Lemos (Lugo).

Altiboa, A

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Entrecruces

A parroquia carballesa de Artes ten como límite natural polo sur os montes da Peniqueira e O Castro, que a separan da parroquia de Rus. No bordo norte desta barreira montañosa, pouco antes de baixar ao val de Artes, atópase nunha altura moi definida o lugar da *Altiboa*, aparentemente en latín *ALTA BŌNA*, posible orotopónimo que nomearía unha altura considerada boa.

Como a construción do topónimo con dous adxectivos semella estraña, Luz Méndez, nun traballo inédito, formula a hipótese de que a terminación *-boa* da *Altiboa* proveña de *volat*, como no nome da ave nocturna chamada *noiteboa* < (*avis*) **noctivola* ‘que voa de noite’. De ser así, o topónimo podería provir do latín **ALTAM VOLAT* ‘que voa alta’, referido á aldea, en sentido figurado, por estar nun alto.

En canto á *Altiboa* da parroquia de Entrecruces, atópase en parecidas circunstancias orográficas. A falla que forma a depresión meridiana divide a freguesía en dúas partes ben diferenciadas: *A Alta* (situada ao leste da parroquia) e *A Baixa* (no oeste). Na beira occidental da *Alta*, antes de baixar ao val, atópase o lugar da *Altiboa*, dominando dende o seu altor a igrexa parroquial e os terreos circundantes.

O lugar chamado *A Altiboa* da parroquia de Entrecruces aparece nun documento do ano 1587 do Arquivo da Catedral de Santiago como *Altiboya*: “la cuarta parte [venta da] del lugar y heredad que se dice da *Altiboya*”. Noutra atestación do século XVIII do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase outro lugar de nome *Altiboia* no concello de Oroso. Estas formas –existe o topónimo *A Altiboia* no concello de Ordes– suxiren que o étimo da segunda parte do topónimo *A Altiboa* non debe proceder de *bōna*. O topónimo *A Altiboa* da parroquia de Artes tamén é rexistrado como *Altiboya* nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763): “Una casa terreña situada en el lugar de *Altiboya* [...] en el mismo sitio de *Altiboya*”. Este nome de lugar aparece no dicionario de Madoz (1845) como *Altiboa*, o que non sucede co lugar chamado *A Altiboa* da parroquia de Entrecruces, malia estar documentado, polo menos, 258 anos antes.

Hai outros topónimos paralelos en Galicia: unha rúa da *Altiboa* en Santiago, *Altiboa* en Tordoia e *Altabón* en Campañó (Pontevedra), que podería ser o *Altabõo* que aparece nun documento do ano 1457 do *Libro de notas de Álvaro Pérez*. Ademais, no Arquivo Histórico da Universidade de Santiago rexístrase *Altiboa* en Boiro no século XVII e *Altiboia* en Oroso no XVIII.

Alto, O

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Verdillo

O lugar do *Alto* da parroquia de Artes contén o adxectivo e substantivo *alto*, en latín *ALTU*. Está situado, como o de Verdillo, nun lugar elevado. *O Alto* de Artes non é citado no dicionario de Madoz (1845), que tampouco rexistra o de Verdillo. Carré Aldao documenta estes dous topónimos coa forma *Alta*.

En Galicia abundan os lugares chamados *O Alto*.

Anllóns

Nome do principal río da comarca de Bergantiños

O hidrotopónimo *Anllóns* é o nome do principal río de Bergantiños que pasa pola vila de Carballo e polo seu concello. Este nome require, segundo A. Moralejo Laso, un antecedente etimolóxico non documentado, en plural latino **ANGULONES*, de *angulus*, referido aos grandes meandros ou ángulos que o río describe na parroquia pontecesá de *Anllóns*, lugar de onde debe proceder o hidrotopónimo que deu nome a toda a corrente fluvial. As persoas maiores que viven en Carballo coñecen o río *Anllóns* ao seu paso pola vila como *río Grande* e *río de Bértoa*.

Nunha atestación de 1325 do mosteiro de Mens cítase un tal *Fernando Domingues d'Anllões*, que debía ser oriúndo da parroquia pontecesá de *Anllóns* que toma o seu nome do río.

Añón, O

Lugar da parroquia de Bértoa

O topónimo *O Añón* é explicado por E. Bascuas como proveniente dun singular *ANGULONE ‘ángulo, esquina’, igual ca *Anllóns*, procedente de *ANGULONES, pero con evolución diverxente (confróntese o dobre resultado do latín *ungula*, que en galego dá *unlla* e *uña*). Podería referirse así *O Añón* á esquina ou ángulo que forma un meandro do río Anllóns, en combinación co seu pequeno afluente o rego do *Añón*, situado preto da vila de Carballo, no espazo hoxe denominado o *Bosque do Añón*.

Outra hipótese consistiría en considerar *O Añón* como procedente de AN(N)IONI, xenitivo do nome persoal latino *An(n)ionus*, pero a alternancia con *Anllóns* (véxase) favorece a de *ANGULONE.

Nunha atestación de 1428 do mosteiro de Mens menciónase a *Fernán d'Anón* e a súa muller *María d'Anón* (téñase en conta que na Idade Media o ñ tamén se podía escribir como *n*). Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Bértoa (1763) cítase o topónimo como “sitio do *Añón de don Sancho*” e *sitio do Añón*. Nas mesmas Comprobacións, pero da parroquia de Carballo, lindeira coa de Bértoa, lemos: “al sitio do *Porto do Añon*” e “al sitio do *Añón*”. No *Foro da Lagoa* (1771) cítase, en relación ao lugar do *Añón* e ao seu bosque: “la metad del prado do *Porto do Añón*, poblada de robles”, a especie arbórea maioritaria do bosque actual. Madoz (1845) cita a actual aldea do *Añón*, contigua ao devandito ángulo fluvial e ao seu bosque, coa forma *Añón de don Sancho*, que tamén aparece nas Comprobacións do Catastro de Ensenada.

O apelido *Añón*, que debeu nacer na aldea carballeza do mesmo nome, é abondoso en Bergantiños, especialmente nos concellos da Laracha, Malpica e Carballo.

O meandro do río Anllóns co ángulo quizais nomeado no topónimo *O Añón*

Añón de Verdillo, O

Lugar da parroquia de Verdillo

A aldea chamada *O Añón de Verdillo* puido recibir ese nome por vivir nela alguén procedente do próximo *O Añón* da parroquia de Bértoa. Tamén cabería a posibilidade de que *O Añón de Verdillo* se chame así por ser nalgún momento a residencia dunha persoa apelidada *Añón*.

O Catastro de Ensenada (1752) na delimitación da parroquia de Bértoa cita “los montes del lugar do *Añón de Verdillo*”. Nas súas Comprobacións (1763) figura *O Añón* (ou *O Oñón*, non está clara a lectura) na parroquia de Verdillo. No *Nomenclátor de Galicia* o topónimo aparece coa forma *Añón* dende 1888 ata 1991 e como *O Añón de Berdillo* en 2003.

Ardaña (Santa María)

Parroquia

Ardaña é un topónimo escuro. Relacionouse coa raíz celta **ard-* ‘altura’, pero, malia que a igrexa parroquial está nunha pequena elevación, quizais o detalle natural predominante do lugar sexa hidronímico, cunha pequena corrente fluvial que discorre xunto ao templo e ao cemiterio e desemboca uns metros máis adiante no río Grande, Taboada ou de Entrecruces, subafluente do Anllóns que tamén recibe o nome de río Grande entre a xente maior ao seu paso pola vila de Carballo. E. Bascuas, que non documenta o devandito regato, propón para *Ardaña* a base etimolóxica prerromana **ARDANIA*, derivada de **ar-* < **er-* ‘moverse rapidamente, fluír, correr auga’.

Nun documento do ano 1169 da colección diplomática de *Galicia Histórica*, a actual *Ardaña* aparece como *Ardena* e *Ardani*. Bascuas considera a primeira grafía unha confusión con *Ardia* e a segunda un probable erro paleográfico ou notarial. Noutra atestación do ano 1423 do mosteiro de Seavia, publicada por R. Aira González, cítase a freguesía de *Santa María d’Ardaña*. En 1515 (Arquivo da Catedral de Santiago), lemos *Santa María d’Ardana*.

Areal, O

Lugar da parroquia de Verdillo

O Areal, en latín *ARENAL*, topónimo de significado transparente, é un abundancial de *area*, co sufixo *-al* < (latín *-ALE*). Daquela, o lugar chamado *O Areal* caracterizarase por ser abundante en *area*.

Este topónimo non aparece en Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). Tampouco figura no *Nomenclátor de Galicia* ata o ano 2003.

O Areal é un topónimo profuso en Galicia: ata 14 lugares nas catro provincias, case sempre con artigo e algunha vez en composición.

Areas, As

Lugar da parroquia de Lema

As Areas, en latín ARENAS, é outro topónimo de significado transparente referido a un lugar abundante en area. Non aparece en Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928), e recóllese no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 2003.

Areosa, A

Lugar da parroquia de Rus

O sufixo *-oso, -osa* forma adxectivos que indican abundancia. *A Areosa* podería proceder de (TÈRRA) ARENOSA ‘terra areosa ou con moita area’; é un nome de lugar frecuente en Galicia.

Ao contrario dos dous topónimos anteriores, que tamén fan referencia ao mesmo elemento, atopamos mencións a este topónimo na documentación antiga. Así, segundo unha atestación do ano 1585 do Arquivo da Catedral de Santiago, frei Gaspar Baca, abade do mosteiro de San Martiño Pinario, cenobio ao que pertencía a parroquia carballeira de Rus, fixo un nomeamento a favor de Xoán de Aldao do foro que o citado mosteiro lle fixera ao seu avó duns casais na *Areosa*: “y el casal de [...] sito en *La Areosa* que son y están ambos en la freguesía de Santa María Rrus”. No mesmo arquivo, no ano 1592, a mesma abadía afóralle a Fernán de Pereira de Caxín e á súa muller, veciños da parroquia de Rus, “el casal da billa *d’Areosa*”. No Catastro de Ensenada (1752), parroquia de Rus, lemos: “Otro [muíño] al sitio de *Areosa*”, que debía estar no rego de Casal de Perros. Este muíño quizais sexa o que é citado en estado de ruína no ano 1763 nas Comprobacións do mencionado catastro: “Y uno arruinado e inútil al sitio da *Areosa*”.

O apelido *Areosa* ten en Galicia o seu maior número de ocorrencias, con moita diferenza, no concello de Carballo, seguido polos de Coristanco, Arteixo e Malpica de Bergantiños.

Arganosa

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo *Arganosa* ten o mesmo sufixo de colectivo, *-osa*, que *A Areosa*, pero, no canto de sinalar un lugar con moita area, fálanos dun espazo abundante na planta chamada *argana*.

O padre Sarmiento recolle para a voz galega *argana* o significado de ‘aresta de trigo’ que figura nos dicionarios e o dunha planta indeterminada que viu en San Pedro de Montes, localidade próxima a Ponferrada:

Argaña. Es una planta en Montes que parece matica de trigo y echa unas hojas como *herba lesta*, y allí hay un sitio llamado *Argañedo*. Argana es voz gallega (en el Bierzo argaña) que significa las aristas de trigo.

Tal como indica G. Navaza, a voz *argana* podería non designar un vexetal específico e tratarse dun xenérico aplicado a diferentes especies. Pola súa banda, J. Concepción, ao estudar o topónimo *L'Argañal* (abundancial en *-al* < *-ALE*), escribe: “la voz *argana*, *argaña*, es en asturiano un tipo de yerba dura, de arista afilada, que se da en lugares calizos y pendientes”. Este significado parece concordar co que aparece no *DdD* para a voz galega *argana*, como ‘especie de hierba dura que nace en los peñascos’; sentido que podería supoñer para o topónimo *Arganosa* un antecedente **Pena Arganosa* que, en castelán, *Peña Argañosa*, é o nome dunha altura da montaña palentina próxima á localidade de San Martín de los Herreros, no concello de Cervera de Pisuerga.

Sexa cal for o matiz concreto, o topónimo carballés *Arganosa* sinala un lugar onde abundaba unha especie vexetal dura de monte chamada *argana*, quizais do prerromano **ARGANNA*, talvez utilizada, conforme apunta Navaza, como combustible miúdo para o lume:

É probable que *argana* teña tamén en orixe ese significado de combustible miúdo para o lume, e que en diferentes áreas poida ser aplicado a distintas especies, nos máis dos casos correspondendo a unha ericácea ou arbustos semellantes.

Un documento do ano 1539 do Arquivo da Catedral de Santiago recolle un contrato de foro a favor dun tal Gonzalo Caninas, veciño de San Salvador de Erbecedo, parroquia do concello de Coristanco limítrofe coa de Rus, e da súa muller, María de *Arganosa*. Na demarcación da parroquia de Rus que se fai no Catastro de Ensenada (1752) cítase, como un dos fitos delimitadores, a *peña da Arganosa*. Nas Comprobacións deste catastro (1763) da parroquia de Sofán, limítrofe coa de Rus, sinaláanse: “Dos mil [ferrados de monte baixo] de primera calidad al sitio da *Arganosa*”. A mesma fonte cita o *sitio da Arganosa* na parroquia de Rus.

Armeade

Lugar da parroquia de Artes

Parece que no topónimo *Armeade* se esconde o nome dun posesor medieval, pero é difícil precisar cal. Podería ser un antropónimo de orixe xermánica formado na súa primeira parte pola voz gótica **AIRMANS*, *AIRMINS* ‘grande, ancho’. A segunda parte podería conter a voz tamén gótica **HATHU* ‘contenda, disputa’. Con estes dous compoñentes poderíamos reconstruír un posible **Ermeatus*, cuxo xenitivo, **Ermiati*, podería formar un sintagma (*VILLA*) **ERMIATI*, *villa* ou gran posesión agrícola dun tal **Ermeatus*.

Nunha atestación do ano 1580 do Arquivo da Catedral de Santiago noméase un tal *Gregorio d'Armeade*, veciño de Anxeriz (Tordoia), que parece ser o mesmo *Gregorio d'Armeade*, habitante de *San Pedro de Ferrol*, hoxe lugar de Ferrol, parroquia de Rus, citado nun documento do ano 1592 da mesma fonte. Noutra

atestación de 1749 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicada por D. Domínguez, menciónase este topónimo coa forma castellanizada *Armead*:

Hestta capellanía, sitta en los términos de la feligresía de San Jorge de Artes, Doña María Gomes Rioboo, dueña y señora de la casa de *Armead* [...] dos leiras labradías, sittas en el referido lugar de *Armead*.

Arnados

Lugar da parroquia de Razo

O topónimo *Arnados* podería proceder dunha posible base prerromana *ARN- ‘concavidade fluvial’ ou dunha raíz indoeuropea *er- ‘moverse, fluír, correr auga’, que, coa vogal radical *a* e alongamento de *n*, daría *ARN-. Outra hipótese apunta a que proveña do latín *ARENATU* ‘terreo areoso’. Destas tres posibilidades, a que máis lle convén ao caso que nos ocupa é esta última, pois o lugar carballés de *Arnados*, situado a carón da praia de Razo, é moi areoso. Esta circunstancia tamén se manifesta no microtopónimo *Os Areos*, nome duns terreos contiguos a *Arnados* que están, así mesmo, expostos aos fortes e frecuentes ventos mariños da devandita praia aberta ao norte.

A este respecto, o Catastro de Ensenada (1752) destaca, entre as diferentes calidades das terras da parroquia de Razo: “Tierra *arenisca* y nutil quatro cientos y veinte ferrados de *tierra arenal* inútil por naturaleza que linda por el norte con la mar”. Neste catastro tamén lemos: “Dos de una rueda [muíños] en el arroyo da Canosa y sitio de *Arnados*. Otro de dos ruedas en el arroyo de *Arnados*”. O dicionario de Madoz (1845) rexistra o topónimo en singular como *Arnado*. Esta forma repítese no semanario carballés *El Lunes* (1920): “todo lo cual [varios camiños] conduce al lugar de *Arnado* en Razo [...] Este camino conduce también al mencionado lugar de *Arnado*, de Razo”.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra un lugar chamado *O Arnado* no concello da Estrada (Pontevedra) e *Arnado*, lugar e parroquia do de Vilamartín de Valdeorras (Ourense).

Artes (San Xurxo)

Parroquia

Pensamos que o topónimo *Artes* podería designar unha ‘depresión, concavidade’. Así, a parroquia carballesa de *Artes* está bañada polo río do mesmo nome, tamén chamado Calvelo. Esta corrente fluvial forma, en combinación co río Rosende, ao que flúe pola esquerda, unha grande artesa natural moi definida, tipo de depresión fluvial que se repite na parroquia chamada *Artes* do concello de Ribeira (A Coruña), bañada polo río *Artes* ou de *Artes* e por un pequeno seu afluente.

Dende a anterior perspectiva, o topónimo *Artes* podería estar emparentado coa voz *artesa* ‘especie de caixón ou arca de madeira’; é habitual a relación de nomes de recipientes con depresións de terreo con forma de artesa ou caixa orográfica.

Hai outra teoría que se debe a E. Bascuas: para este autor o topónimo *Artes* sería un derivado da raíz indoeuropea **er-* ‘moverse rapidamente, fluír, correr auga’, que, coa vogal radical *a* e alongamento de *t*, daría un tema **art-*.

Nun documento do ano 830, publicado por López Ferreiro na *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, o topónimo carballés *Artes* aparece como *Artiles*, que hai que ler esdrúxulo: “In Bregantinos *Scm. Vincentium ad Artiles*”. En 1572 (Arquivo da Catedral de Santiago), atopamos *San Jurjo d’Artes*.

A depresión de Artes

Aseñado, O

Lugar da parroquia de Verdillo

Formulamos a conxectura de que o topónimo *O Aseñado* se deba a antiga presenza no lugar dun accidente natural (penedo ou similar) *aseñado* ou sinalado con algún tipo de marca ou fenda. Procedería así *O Aseñado* do verbo *aseñar* e este de *seña*, en latín *SIGNA*. Tamén podería proceder do alcume dun individuo caracterizado por levar algún tipo de marca ou sinal corporal. Así mesmo, *Os Aseñados* é o nome dun monte próximo ao lugar carballés de Queo de Abaixo, non moi distante do lugar do *Aseñado*. Na parroquia de Razo hai outro monte chamado *O Asiñado*, tamén coñecido como *Deira*, situado entre os lugares de Vilar de Cidre e Pardiñas.

O topónimo *O Aseñado* non o cita Madoz (1845) nin Carré Aldao (ca. 1928). Figura no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 2003.

Aveas, As

Lugar da parroquia de Oza

As Aveas é un fitotopónimo que sinala antigas plantacións de *avea*. Este cereal, *avea* común ou *Avena sativa*, en latín AVENA, cultivábase en Galicia principalmente como planta forraxeira, para lla dar ao gando en forma de herba fresca que se cortaba coa gadaña e se transportaba no carro de vacas. A *avea* tamén é apta para o consumo humano; lembremos as papas de *avea*.

Nun documento do ano 1240 do mosteiro de Caaveiro establécese a renda dun foro a pagar en moios (medida antiga para trigo e outros cereais) de *avea*: “posta renda VIIe moyos d’*aveas*”. Noutra atestación de 1473 do *Libro tumbo de pergamino de Oseira* lemos: “Item a alem da *Avea*”, é dicir, “Igualmente, ao outro lado da [leira chamada] *Avea*”. En canto ás *Aveas* da parroquia de Oza, non atopamos este topónimo no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco figura en Madoz (1845), en Carré Aldao (ca. 1928) nin na folla 44, *Carballo*, do mapa do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946). No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 2003.

Baldaio

Areal, lagoa litoral e marisma do concello

O de *Baldaio* é un topónimo de interpretación difícil. Aparece como *Valdani*, daquela un lugar poboado, nun documento do ano 924 publicado na *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela* e no *Tumbo A da Catedral de Santiago*: “in Bregantinos villam *Valdani*”. Esta atestación debe representar en realidade **Valdano*, con iode, forma que concorda coa de *Valdayo*, nos anos 1388 e 1434 (*Historia da Coruña. Idade Media*), e *Baldayo*, nos anos 1435 e 1446 na mesma fonte. No ano 1594 (Arquivo Histórico Diocesano de Santiago), cítase a ermida “de Santa Cruz [ou de Santa Helena] del arenal o arrabal de *Baldaio*”, trasladada ao próximo lugar de Castrillón. Noutro documento do ano 1588 do Arquivo da Catedral de Santiago, o *Baldaio* da parroquia de Andoio, Tordoia (A Coruña), aparece como *lugar de Baldayo*.

Baseándonos nestas fontes, *Baldaio* podería ser un hidrotopónimo prerromano procedente do indoeuropeo **bar* ou **var* ‘auga’, a partir do étimo **VARDARIU*, **VALDALIU* ou **VARDANIU*, que pode ser grafado con *B*-. Isto cadraría coa existencia da fonte de Santa Helena, antano situada no citado *arenal o arrabal de Baldaio* a carón da ermida do mesmo nome, ou de Santa Cruz, antes do seu traslado. As mesmas características hídricas danse no lugar chamado *Baldaio* do concello de Tordoia, limítrofe co de *Carballo*, onde nace un manancial que verte as súas augas no curso alto do río Carral. Respecto do lugar do concello de Ponteceso chamado *Bardaio*, ao seu pé pasa o rego de *Bardaio*, topónimo quizais emparentado co de *Baldaio*, que só cambia en relación a este o *l* pola tamén consoante líquida *r*.

Outra hipótese é que o topónimo *Baldaio* estea formado pola palabra *val*, a preposición *de* e un nome de persoa. Nunha atestación do ano 934 do mosteiro de Celanova lemos, seguramente referido ao *Baldaio* bergantiñán: “In Bragantinos villa de *Alio* cum insula de Calion” (trátase do próximo lugar de *Caión*); aquí aparece o latín *villa*, non *valle*, pero a formación é semellante.

Baldomar

Lugar da parroquia de Rus

No *Baldomar* do concello de Carballo, como noutros do mesmo nome, viviu ou tivo posesións un tal *Baldemarus* á fronte dunha *villa* medieval. O nome formouse a partir da construción (VILLA) BALDEMARI, explotación agrícola de *Baldemarus*. *Baldemarus* é un antropónimo de orixe xermánica formado por BALTH ‘valente, audaz’ e MAR, quizais de *MARTHA ‘corcel de batalla’, MAREI ‘mar’, ou *MARKA ‘fronteira’.

Nun documento do mosteiro de Sobrado do ano 959 (a atestación máis antiga do topónimo), a actual freguesía de *San Xoán de Baldomar* do concello lugués de Begonte aparece como *Baldemari*. No paso do xenitivo *Baldemari* ao actual *Baldomar* daríase, á parte da normal perda da vogal final *-i*, a conversión do *e* orixinal en *o* por influxo da consoante bilabial *m* seguinte. O *Baldomar* do concello de Carballo aparece nun documento do ano 1595 do Arquivo da Catedral de Santiago como *lugar de Baldomar*.

Á parte do de Carballo, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *Baldomar* nos concellos de Muxía, Ortigueira (A Coruña), Covelo (Pontevedra), Guitiriz (Lugo), Nogueira de Ramuín, A Peroxa (Ourense). No concello de Begonte (Lugo) *Baldomar* é nome de parroquia.

Ballota

Lugar da parroquia de Sofán

Ballota é un topónimo difícil para o cal non temos unha explicación segura. Podería referirse a unha pequena propiedade agrícola dunha persoa apelidada ou alcumada (*O*) *Ballote*, nomeada que se lle puido aplicar a alguén que por estar especialmente gordo fose comparado cun *ballote*, bolo de fariña de millo tamén chamado *bolo do pote* por cocerse no caldo. A este respecto, hai unhas casas de turismo rural situadas a carón da vila coruñesa de Rianxo denominadas *dos Ballotes*, alcume da familia que as rexenta, que tamén podería referirse á palabra *ballote* co significado de ‘hombre pobre, de poco haber [...], de mal gobierno’, dado por Juan Sobreira Salgado (1792-1797) e recollido no *DdD*. Á parte doutros microtopónimos, é relativamente coñecido o dos *Ballotes*, nome dun conxunto de petróglifos situados na parroquia de Bamio, Vilagarcía de Arousa (Pontevedra).

Outra posibilidade sería que *Ballota* fose un derivado do nome persoal feminino *Baia* ou *Balla* (*Eulalia*), como *Marcote* deriva de *Marcus* e *Marnote* de *Marinus*. Tamén cabería a posibilidade de que *Ballota* agochase unha alteración do topónimo

Pallota, frecuente no *Nomenclátor de Galicia*, que designa un antigo alpendre ou construción rústica para gardar o carro e aveños de labranza. Nin que dicir ten que as primeiros alpendres ou *pallotas* recibirían ese nome por ter o teito de palla.

Nin o dicionario de Madoz (1845) nin Carré Aldao (ca. 1928) rexistran este topónimo. No *Nomenclátor* aparece por primeira vez no ano 1930 como *Bellota*, forma errada por influxo do castelán que aínda persiste en 1991. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) citan outro lugar do mesmo nome, coa mesma confusión pero con artigo, na parroquia de Rus: “Dos ferrados de sembradura al sitio da *Bellota*”.

Baltar

Lugar da parroquia de Artes

No lugar de *Baltar* viviu ou tivo algún tipo de facenda unha persoa chamada *Baltarius*, antropónimo de orixe xermánica composto de BALTH ‘audaz, valente’ e de HARJIS ‘exército’, ou derivado de BALTH co sufixo latino *-arius*.

Nunha atestación do ano 1092 do mosteiro de Celanova cítase unha *villa* chamada *Baltar*: “in villa quod vocitant *Baltar*”, que probablemente se corresponda coa actual parroquia de *San Bartolomeu de Baltar* do concello ourensán do mesmo nome. Con respecto ao *Baltar* do concello de Carballo, no Catastro de Ensenada (1752) menciónase, entre as viúvas da parroquia de Artes, unha chamada *Bentura de Baltar*. As súas Comprobacións (1763) rexistran o topónimo repetidas veces. Por exemplo: “Una casa terreña situada en el lugar de *Baltar*” ou “Un ferrado de prado al sitio de *Puente Baltar*”, propiedade que debeu estar nun lugar chamado **Pontebaltar* ou similar, situado sobre o rego de Calvelo, a poucos metros da actual aldea de *Baltar*.

O apelido *Baltar* procede dalgún dos núcleos homónimos. Mais non parece que este topónimo carballés *Baltar* xerese o apelido.

O topónimo *Baltar* é abundante en Galicia. O *Nomenclátor de Galicia* tamén o rexistra nos concellos de Aranga, Irixoa, Narón, Melide (lugar e parroquia), Muxía, Paderne, A Pobra do Caramiñal, Vilarmaior (A Coruña), Caldas de Reis, Cambados, A Estrada, Ponte Caldelas, Sanxenxo (Pontevedra), Begonte, Chantada, A Pastoriza (lugar e parroquia), Vicedo, Vilalba (Lugo) e Baltar (Ourense), onde é nome de lugar, concello e parroquia.

Baralla

Lugar da parroquia de Rus

Adóitanse considerar o topónimo galego *Baralla* e o castelán *Barajas* procedentes de *VARALIA ‘tecido de varas, valado vexetal, sebe’, derivado de *vara*. Nunha segunda conxectura, Carrasco e Navaza apuntan que pode proceder da voz do galego medieval *baralla* ‘contenda, disputa’, posiblemente de orixe xermánica, que puido aplicarse a antigas posesións obxecto de disputa ou litixio. Así, nun documento do ano 910 da colección diplomática de *Galicia Histórica* sobre a doazón da actual parroquia de San Xoán de Friolfe, O Páramo (Lugo), pídesse a excomunión e a condena de quen quebrante con disputa, litixio ou *baralia* o acordado por escrito: “Et si aliquis homo ad irrumpendum venerit vel venero contra hunc factum scriptum ad tibi, et *Baralia* suposuerit in primitier, sedeat scomunicatus et condenatus”. Noutra atestación do mosteiro de Celanova (1078) lemos: “Ego Velasco Fernandiz et uxor mea domna Lupa cum filiis nostris confirmamus et protestamus ut alia *baralia* vel controversia ex nobis contra monasterium Cellenove exeat super ipsas hereditates”, documento segundo o cal un tal Vasco Fernandes, a súa muller dona Lupa e os seus fillos anuncian unha *baralia* contra o mosteiro de Celanova por unhas herdades.

En canto á *Baralla* que nos ocupa, nun documento do ano 1599 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase un tal “Alonso Dapena da *Baralla*, labrador, vecino de la feligresía de Santa María de Rrus”. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) menciónanse, entre outros bens e propiedades, “Cuatro ferrados de monte de la tercera calidad al sitio da *Baralla*”. Na mesma fonte cítase un tal “Joseph da Pena da *Baralla*”, veciño da parroquia de Rus, que podería ser un descendente do devandito “Alonso Dapena da *Baralla*”. Tamén cabe a posibilidade de que **A Pena da Baralla* sexa o topónimo predecesor do actual *A Baralla*. As Comprobacións citan outro lugar chamado *Baralla*, que tamén aparece como *A Baralla*, na parroquia de Rebordelos.

O topónimo *Baralla* repítese no concello de Gondomar (Pontevedra), no de *Baralla*, onde é nome de lugar, parroquia e concello, e no de Viveiro (Lugo). Hai un lugar chamado *A Baralla* no concello da Lama (Pontevedra), mentres que no de Vigo existe *As Barallas*

Barbalde de Abaixo

Lugar da parroquia de Rus

Barbalde de Arriba

Lugar da parroquia de Rus

Para explicar o topónimo *Barbalde* cómpre retrotraerse a un antigo (VILLA) BARVALDI, xenitivo do nome de posesor medieval *Barvaldus*, antropónimo formado

polo xermánico *BERA(N) ‘oso’, *BAIRA ‘xabaril’ ou BERAN ‘levar, traer’ e o gótico WALDAN ‘gobernar’.

Nun documento do ano 952 do mosteiro de Sobrado atopamos o nome dunha persoa chamada *Barvaldus* e, en 878, na *Colección documental de la Catedral de Astorga, Barbaldus*. O lugar chamado *Barbalde* do concello lugués de Antas de Ulla aparece como *Barvaldi* nun documento do ano 935 que cita Nicandro Ares. En canto ao *Barbalde* do concello de Carballo, nunha atestación de 1593 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase, con motivo dun preito por unhas terras na parroquia de Rus, o *lugar de Barbalde*, cando seguramente o topónimo aínda non se duplicara nos de *Barbalde de Abaixo* e *Barbalde de Arriba*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763), xa se cita, á parte de *Berbalde*, *Bervalde de Avajo* e *Berbalde de Arriva*.

Barcia, A

Lugar da parroquia de Rus

Lugar da parroquia de Sísamo

O topónimo *A Barcia* é o resultado dun termo prerromano VARCENA. Adoita dar nome a terreos chans situados á beira ou preto dun río, de acordo co vocábulo galego *barcia* que os dicionarios máis antigos recollen coa equivalencia de ‘terreo chan próximo a un río que se inunda con frecuencia’. Dende este significado puido derivar ao de ‘terreo chan cultivado’, que rexistran os dicionarios máis recentes. O lugar da *Barcia* da parroquia de Rus está a carón do rego do Freixo, mentres que o da freguesía de Sísamo dista algo máis de 500 metros do río Anllóns.

Nun documento do ano 1581 do Archivo de la Real Chancillería de Valladolid, que contén un preito promovido polo mosteiro de San Martiño Pinario sobre a titularidade de varias terras no antigo couto de Meirama, cítase, entre outros lugares, “La mitad de Santiago de Sísamo y *Barcia*”. No Catastro de Ensenada (1752), un dos fitos delimitadores da parroquia de Sísamo é “la *Puente da Barcia*”, que estaría sobre o río Anllóns próximo ao lugar da *Barcia*, topónimo que aparece nas Comprobacións do citado catastro (1763) como *A Varcia*: “Tres ferrados de prado al sitio da *Varcia*”. Esta fonte tamén cita o devandito lugar de “la *Puente da Barcia*”: “Dos ferrados de prado al sitio *Ponte da Varcia*”. *A Barcia* da parroquia de Rus non aparece en Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* figura a partir do ano 2003.

Aínda que o topónimo *A Barcia* requiriría, pola súa orixe etimolóxica, unha grafía con *v*, o *Nomenclátor* recolleo con *b* por ser a forma maioritaria na documentación a partir do século xv.

O topónimo *Barcia* e *A Barcia* é abundante en Galicia, onde tamén existe o seu diminutivo *Barciela*.

Bardanca, A

Lugar da parroquia de Sísamo

O topónimo *A Bardanca*, que se repite en Bergantiños no concello de Ponteceso, non é de interpretación doada. Ao seu sufixo *-anca*, considerado prerromano, quizais haxa que engadirille —é só unha hipótese— a voz de orixe incerta *barda*, primeiro ‘barreira’ e despois ‘sebe, cerrume vexetal’.

Nun documento do ano 1571 do Archivo General de Simancas cítase un tal *Juan de Bardanca*, veciño da parroquia carballeza de Oza, próxima á de Sísamo. Noutra atestación de 1618 do Arquivo da Catedral de Santiago noméase un *Seoane da Bardanca*, tamén veciño da freguesía de Oza, que sería oriúndo do lugar da *Bardanca*. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) refírense varias veces ao *lugar da Vardanca*: “Una casa de un alto situada en el lugar da *Vardanca*”

Bardanca é apelido característico do concello de Carballo onde residen a maioría dos seus portadores, polo que seguramente foi o topónimo deste concello, e non o de Ponteceso, o que o xerou.

Barís

Lugar compartido entre as parroquias de Ardaña e Rus

O topónimo *Barís* debeu nacer a partir do nome de posesor medieval *Badericus*, antroponónimo de orixe xermánica composto da voz gótica *BADU- ‘loita, combate’ e RICUS < *reiks* ‘poderoso’. De acordo con esta hipótese, a locución (VILLA) BADERICI deu lugar ao actual *Barís*, coa elipse da palabra *villa*, a perda do *-d-* intervocálico e a terminación *-ici* convertida en *-ís* por seseo implosivo final, trazo dialectal das falas de Bergantiños, e, sen seseo, a *Bariz*, nome dun lugar do concello lugués de Paradela.

Nunha atestación do ano 818, publicada na *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago*, noméase un presbítero iriense de nome *Badericus* que fai de testemuña dunha doazón: “De Iria: *Badericus* presbyter testis”. Noutro documento do ano 969, da colección diplomática de *Galicia Histórica*, sobre unha doazón de terras ao mosteiro de San Pedro de Soandres, cítase un “*Sanctum Vicentem de Beris* cum villas VII.^m in giro”. Este *Beris*, ao ir acompañado dunha advocación relixiosa e estar rodeado (in giro) de *villas* ou aldeas pertencentes á súa xurisdición, parece referirse ao nome dunha antiga parroquia. En canto ao actual *Barís* que estamos tratando, un documento do ano 1588 do Arquivo da Catedral de Santiago recolle o foro que o mosteiro lle fixera a Alonso de Leal, veciño de Santa María de Rus, do “lugar del *Berís*, sito en la aldea del *Berís*”. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) o topónimo figura como *Barís* e *Varis*.

Barral, O

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *O Barral*, moi abundante en Galicia, é un derivado de *barro*, palabra de orixe prerromana, co sufixo abundancial *-al* (< latín *-ALE*). O dicionario de Madoz (1845) cita este lugar coa forma *Barral*.

Nun documento do ano 1580 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase un tal “*Gonçalo de Barral [...] vezino de San Jurjo d’Artes*”. Tamén figura como *sitio do Barral* e *sitio de Barral* nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763).

Barreira, A

Lugar da parroquia de Carballo

O topónimo *A Barreira*, tamén moi numeroso en Galicia, sinala outro lugar abundante en barro, esta vez co sufixo tamén abundancial *-eira* (latín < *-ARIA*). Madoz (1845) cítao como *Barreiro*. O *Itinerario descriptivo militar de España*, publicado no ano 1866, tamén o nomea: “a 1,5 Km de *Barreira* se pasa el río Lubián por el puente de su nombre, de piedra, de cuatro arcos”; trátase da ponte Lubián, por onde pasaba o camiño real que da Coruña ía cara a Fisterra e Soneira.

Barreiro, O

Lugar da parroquia de Ardaña

Cambiando o sufixo abundancial *-eira* por *-eiro* (latín < *-ARIU*) temos *O Barreiro*, que así mesmo dá nome a moitos lugares galegos ricos en barro. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) atopamos: “Dos ferrados de sembradura de segunda calidad al sitio do *Barreiro*”. O dicionario de Madoz (1845) non rexistra o topónimo.

Bas

Lugar da parroquia de Goiáns

Bas podería proceder dun topónimo de posesor, *Velascus* ou *Vela*, residente ou propietario de terras no lugar. O resultado xustifícase a partir de calquera dos dous xenitivos: *Velasci*, *Velaz* > *Veaz* (por caída do *-l-* intervocálico e do *-i* final) > **Vaaz* (por asimilación vocálica) > **Vaz* (por contracción ou crase vocálica) > *Bas* (por betacismo e o seseo implosivo final característico de Bergantiños).

En 1241 nun documento do mosteiro de Oseira, o lugar carballés de *Bas* aparece como *Baz*: “et unum casale in loco que dicitur *Baz*”. No Catastro de Ensenada (1752) figura xa coa súa forma actual, *lugar de Bas*.

Sobre o antropónimo *Velascus*, moi frecuente na Alta Idade Media, formouse o apelido patronímico galego *Vázquez*, portugués *Vasques* ‘fillo de *Vasco*’, e en castelán *Velázquez*, ‘fillo de *Velasco*’.

Bértoa (Santa María)

Parroquia

E. Bascuas considera posible que *Bértoa* sexa un hidrotopónimo nado a partir dunha base prerromana *BHERTŪLA, formada por unha raíz *bher- ‘brotar, fluír, brillar’ e mais un sufixo *-to-*, seguido doutro sufixo de diminutivo, este latino, *-ŭla*. Para este autor, a devandita base hidrotoponímica poderíase referir ao manancial de augas sulfurosas de Carballo ou ao río Anllóns que, ao seu paso pola parroquia de *Bértoa*, se coñece co nome de río de *Bértoa*. A primeira hipótese ten o inconveniente de que o manancial de augas medicinais queda a bastante distancia do lugar onde debeu nacer o topónimo. Así, aínda que as fontes documentais do século XVIII citan o devandito manancial de Carballo como *baños de Bértoa* e *baños de Bértoa da Lagoa*, estas denominacións deben obedecer a que a parte sur do territorio da parroquia de Bértoa chegaba ata a contorna da fonte de augas salutíferas, cando a parroquia de San Xoán de Carballo só tiña na banda dereita do Anllóns o lugar da Lagoa, e o resto das aldeas, incluída a igrexa parroquial e a reitoral, estaban na beira oposta do río.

En canto á hipótese de que a raíz *berth- ‘fluír, correr (auga)’ se refira ao discurrir das augas do Anllóns, cómpre recoñecer que a primitiva igrexa da parroquia de Bértoa, onde debeu nacer o topónimo, estaba, segundo un documento do ano 1876 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, a carón do río: “La actual yglesia [no século XIX] se halla situada en medio de terrenos labradíos de primera calidad y tocando con un río de mediano caudal”. Trátase do Anllóns, daquela chamado neste lugar río de *Bértoa*, a carón do cal hoxe aínda se atopa o cemiterio parroquial que non mudou de sitio, ao contrario da igrexa, trasladada na segunda metade do século XIX uns 500 metros ao norte co fin de aproveitar, entre outras, as vantaxes de comunicacións que ofrecía a actual estrada AC-552, daquela, segundo o citado documento, “una carretera de tercer orden”.

Nun documento do ano 1237, publicado por J. Barreiro Somoza, o topónimo *Bértoa* figura na frase “villa que dicitur *Bertua*”. En documentación dispoñible en *Galiciana* (1430 e 1459), cítase como *Santa María de Bértoa*. Noutra atestación de 1486 do mosteiro de Soandres, este cenobio afora uns casais en *Bértoa da Lagoa* situados na parroquia de San Xoán de Carballo, cando A Lagoa era o único núcleo poboado desta freguesía. En 1752, o Catastro de Ensenada recolle o topónimo coa forma *Bertua*.

O apelido *Bértoa*, oriúndo do lugar do mesmo nome, documéntase nos concellos bergantiñáns da Laracha, Coristanco e Carballo. Tamén existe nos próximos de Cerceda e Arteixo.

Betrís

Lugar da parroquia de Rus

Detrás de *Betrís* podería estar, co seseo implosivo en posición final característico da zona, o nome de posesor de orixe xermánica *Betericus*, composto da raíz *BID, *BIT, de orixe descoñecida, e de RICUS < *reiks* ‘poderoso’. Así, a partir dunha (VILLA) BETERICI teríamos hoxe, coa caída da vogal pretónica, *Betrís*. Tamén podería proceder do nome persoal así mesmo de orixe xermánica *Witiricus*, base de *Guitiriz*. Ao non termos atestacións de *Betrís* anteriores ao ano 1626 non debería descartarse unha terceira hipótese: que este topónimo se refira ao nome feminino *Beatriz*.

Nun documento do ano 920 do mosteiro de Sobrado cítase un *Betericus presbiter*. Noutra atestación de 1103 do de Samos noméase un lugar chamado *Beterici*. En canto ao actual *Betrís*, en *Galiciana* (1626) documéntase un preito polo lugar de *Betrís*. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) recompilan varias propiedades “al sitio de *Bitrís*”.

Bolón

Lugar da parroquia de Sofán

Como no topónimo anterior, para comprender o de *Bolón* hai que partir dun nome de posesor. Neste caso podería tratarse de (VILLA) BELLONII, en referencia a unha *villa* ou grande explotación agrícola medieval dun tal *Bellonius*, antropónimo de orixe latina documentado por Schulze e en textos galegos; ou do xermánico *Bello*, máis probable, pois atéstase dende o século XI. Así, nun documento do ano 1003 do mosteiro de Celanova cítase un tal *Bellón*. O xenitivo *Bellonii* do primeiro dos nomes, ou *Belloni* do segundo, puido dar outrosí *Beloi*. Este topónimo, presente nos concellos lugueses de Alfoz e Castro de Rei, non experimentou, ao contrario de *Bolón*, a asimilación á vogal *o*, mentres que tamén se diferencia del na caída do *-n-* intervocálico e na conservación do *-i* final. Aínda así, o topónimo *Beloi* de Castro de Rei debeu alternar durante algún tempo a súa forma coa de *Belón*, pois o apelido homónimo concéntrase ao sur deste concello.

O topónimo *Bolón* que nos ocupa aparece coa forma *Belón* nunha atestación do ano 1597 do Arquivo da Catedral de Santiago, onde se cita a “Juan de *Belón*, vecino de San Salvador de Sofán”. Anos máis tarde, en 1752, o Catastro de Ensenada nomea un labrador da parroquia de Artes chamado *Pascual de Belón*, e as súas Comprobacións (1763) citan o topónimo *O Campo Belón*, actual *Campos de Bolón*. A mesma fonte menciona o topónimo coa forma *Bolón* e unha muller da parroquia de Verdillo chamada *Cathalina Volona*, mentres que en 1845 o dicionario de Madoz rexistra *Bolón*.

O apelido *Bolón*, nado no lugar homónimo, ten o seu máximo número de portadores no concello de Carballo. O *Nomenclátor de Galicia* tamén recolle nesta parroquia o devandito topónimo *Campos de Bolón*.

Borrazás

Lugar da parroquia de Noicela

Descoñécese a orixe e significado deste topónimo. Podería ser unha alteración do plural dun documentado *barrazal* que aparece nunha atestación do ano 1231 do mosteiro de Melón: “nostrum agrum qui vocatur *Barrazal*”, posible abundancial co sufixo *-al* da forma *barraza* que, como suxeriu G. Navaza, talvez se poida entender como variante fonética do máis común *baraza* ‘corda delgada, cordel ou fita coa que se ata algunha cousa’. Este substantivo explica topónimos como *Barazal*, *O Barazal* e *Barazás*, referidos, segundo o citado autor, a lugares onde abundaba algunha especie de planta da que se podían obter fíos, cordas ou atadallos, presenza vexetal á que quizais tamén se refira o topónimo *Borrazás*, posible variante de *Barazás* co *r* múltiple e disimilación da primeira vogal.

A posibilidade de que *Borrazás* sexa un abundancial da planta chamada *borraza*, propia de marismas e esteiros, disípase porque *borraza* é unha voz castelá que non aparece nunca nos repertorios galegos.

En 1608, nun documento dispoñible en *Galiciana*, cítase un tal *Domingo de Borrazás*. Ao lugar de *Borrazás* parece referirse unha atestación do ano 1593 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago que o sitúa en Caión (A Laracha); en *Galiciana* podemos atopar exemplos de atestacións dende o século XVI en diante onde recibe un valor toponímico. Aparece tamén moitas veces nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763), onde se cita un tal *Francisco Borrazás* que vivía no lugar de *Borrazás*: “Una casa terrena en el lugar de *Borrazás* [...] linda a izquierda *Francisco Borrazás*”. No dicionario de Madoz (1845) o topónimo aparece como *Borrazás*.

Borrazás é apelido carballés, aínda que ten máis ocorrencias nos concellos da Coruña e Arteixo. Con todo, a súa maior densidade rexístrase no concello pontevedrés de Moraña onde puido haber outro lugar chamado *Borrazás*.

Bouzanogueira

Lugar da parroquia de Rus

Hai varias hipóteses que explican o significado deste topónimo. Por un lado, puido perder o nexo preposicional *de*, polo que se podería supoñer que antes fose **Bouza da Nogueira*, en referencia a unha *bouza* ou terreo inculto con maleza no que habería unha *nogueira*, palabra procedente do substantivo latino NUCARIA. Por outro, se o topónimo fose o suficientemente antigo, esa mesma VOZ NUCARIA podería ser un adxectivo, polo que o topónimo significaría ‘bouza con nogueiras’. Por último, o nome de lugar *Bouzanogueira* podería referirse á *bouza* dun tal *Nogueira*, apelido existente no concello de Carballo. En canto á etimoloxía e ao significado da palabra *bouza*, véxase a entrada seguinte.

Da antiga presenza de nogueiras na parroquia de Rus dá conta un documento do ano 1592 do Arquivo da Catedral de Santiago. Nel, con motivo dun foro feito polo mosteiro de San Martiño Pinario, dise “y esta cortina (cortiña) sirbe de salido y tiene árboles castineyros y *nogueiras*”. En canto ao topónimo que estamos tratando, nunha atestación do ano 1633 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase o “lugar y cassal que sse dize de *Bouça Nogueira*”. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia anotan, no ano 1763, entre outras propiedades ou bens, “La tercia parte de una casa al sitio de *Bouzanogueira*”.

Bouzas, As

Lugar da parroquia de Sofán

No lugar chamado *As Bouzas*, topónimo abundante en Galicia, houbo varias *bouzas* ou terreos incultos con maleza, toxos, xestas e uces. A palabra *bouza* é de orixe controvertida, probablemente prerromana. Madoz (1845) cita o topónimo como *Bouzas*, forma que se repite en Carré Aldao (ca. 1928).

Braílle

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Braílle* procede de *Ebraildi*, antropónimo de orixe xermánica composto de *EB(U)RA ‘xabaril’ e ILDI, frecuente en nomes femininos, do gótico *HILDI ‘loita, combate’. Da forma en xenitivo, nunha secuencia como (VILLA) EBRALDI, provén, con asimilación do *d* ao *l* de *-ildi*, *Braílle* e, cunha evolución diverxente, *Braelle*, nome, este segundo, dun lugar da parroquia de San Salvador de Couzadoiro, Ortigueira (A Coruña), onde viviría outra posesora medieval do mesmo nome.

Nun documento do ano 883 referido á Coruña cítase *Ebrildi*, antropónimo que se repite noutra atestación de 954 da colección diplomática de *Galicia Histórica*. No ano 964, no mosteiro de Sobrado, temos *Evraildi*. Noutro documento de 1457, publicado en *Historia da Coruña (Idade Media)*, menciónase un tal *Diego de Braílle*, quizais cun segundo nome toponímico relativo a este lugar de Carballo. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cítase o “lugar de *Braylle*”.

Braña, A

Lugar da parroquia de Carballo

Lugar da parroquia de Oza

Braña de Abaixo, A

Lugar da parroquia de Rus

Braña de Arriba, A

Lugar da parroquia de Rus

Aínda que tradicionalmente se pensaba que o substantivo galego *braña* ‘terreo moi húmido que pode ser prado ou monte baixo’, presente en moitos topónimos, procedía do latín *VERANEA ou *VERANIA, por seren as *brañas* lugares onde pastaba o gando polo verán, o feito de presentar *B-* inicial en todas as épocas fai pensar nunha base prerromana.

O topónimo *A Braña* da parroquia de Carballo está en proceso de desaparición. Só o coñecen e recordan os carballese de certa idade porque foi absorbido polo centro urbano. Hoxe o espazo que nomeaba, antes unha *braña* ou lugar húmido e alagadizo, está ocupado pola rúa Vázquez de Parga e outras próximas, situadas na contorna do Balneario dos Baños Vellos. Así, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Carballo (1763) consta: “Una casa al sitio del Baño [...] linda por la derecha con la capilla de los Baños y la izquierda con *braña común*”; a *capilla de los Baños* é a desaparecida capela da Estrela, hoxe nome dunha rúa carballese, e a *braña común* debe ser a que deu orixe ao topónimo. No *Foro da Lagoa*, documento do ano 1771 que puidemos consultar no arquivo persoal do historiador carballés X. Fraga, cítase como unha das herdades aforadas *la mitad de la Braña*, que debe ser o lugar da *Braña* da parroquia de Carballo, cando na banda dereita do Anllóns só existía o lugar da *Lagoa* e outros máis ou menos próximos de menor entidade e seguramente despoboados, como a propia *A Braña* ou *A Fonte Caldeira*. Nun predio do lugar da *Braña* redescubríronse no ano 1716 as augas medicinais de Carballo, no lugar hoxe ocupado polos Baños Vellos. Na documentación do ano 1777 conservada no Arquivo do Reino de Galicia, xerada polo litixio sobre a propiedade das augas, cítanse, despois de facer unha escavación, os restos dun posible balneario romano que estaba “en un campo o laguna”, que debe tratarse dunha parte do lugar da *Braña*.

En canto ao lugar chamado *A Braña* da parroquia de Oza, que dá nome a outro espazo alagadizo, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da freguesía (1763) lemos: “Ferrado y medio de tierra de sembradura al sitio da *Braña*” e “Una casa terreña al sitio da *Braña* [...] linda a derecha e izquierda con camino real que va a la Coruña”, camiño que figura no mapa de Fontán (1845).

O lugar da *Braña de Arriba* da parroquia de Rus está, como indica de maneira transparente a segunda parte do seu nome, un pouco máis arriba que o da *Braña de Abaixo*, que se atopa a carón dun terreo moi húmido. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Rus (1763) confirman a existencia de “Una casa terreña al sitio da *Braña*”.

Brea, A

Lugar da parroquia de Carballo

O nome de lugar carballés *A Brea*, que recolle o substantivo común *verea*, do latín VEREDA ‘camiño, ruta de posta’, refírese a un antigo camiño real. Podería ser o que, procedente da Coruña, pasaba por outro lugar chamado *A Brea* da parroquia de Artes (citado en 1763 nas Comprobacións do Catastro de Ensenada), A Feira de Verdillo, *A Brea* que nos ocupa, O Vieiro e A Ponte Lubián, para finalizar en Fisterra con ramificacións previas a outros puntos da costa. Segundo o dicionario de Madoz (1845), esta vía antiga que cruzaba a parroquia de Artes chamábase “camino de Puente Lubián”.

Outra posibilidade é que o topónimo *A Brea* da parroquia de Carballo se refira a outro camiño real procedente de Malpica e Buño que, segundo o mapa de Fontán (1845), se cruzaba co anterior á altura da aldea da *Brea* e transitaba, antes de construírse a actual estrada Carballo-Portomouro-Santiago, a media ladeira a partir da parroquia de Entrecruces, con dirección á cidade compostelá. Segundo o devandito mapa pasaba polos lugares dos Baños de Carballo, proximidades de Cernide (na banda esquerda do Anllóns, onde estivo a primixenia igrexa da parroquia de San Xoán de Carballo), *A Brea*, A Ponte Rosende, lugar de Ardaña (as Comprobacións do Catastro de Ensenada do ano 1763 citan o paso deste camiño real preto da igrexa), Quintáns (tamén na parroquia de Ardaña), Rus, Entrecruces, O Meixonfrío, O Porto Covo, Ponte Choupana e Camiño Real. Estes topónimos do concello de Carballo, tamén viarios (menos os de Cernide, Quintáns, Ardaña e Rus) referidos a este camiño, complétanse con outros dous lugares chamados *A Brea*. Trátase doutra antiga *A Brea* da parroquia de Rus, nomeada en 1763 polas citadas Comprobacións e dun lugar do concello de Trazo que aparece sobre o camiño no mapa de Fontán, onde hai anos era visible esta *verea* que os naturais chamaban, segundo nos contaron, *camiño de Santiago*. Despois desta terceira *A Brea*, o camiño cruzaba o río Tambre pola Ponte Albar para chegar a Santiago, logo de pasar polo lugar da Peregrina, topónimo que parece indicar que por esta antiga vía de comunicación tamén transitaban peregrinos rumbo á cidade xacobeá.

Volvendo á *Brea* da parroquia de Carballo, a maioría dos habitantes do lugar eran panadeiros que levaban a vender o seu produto, o saboroso pan de Carballo, ás feiras da contorna máis ou menos próxima, chegando mesmo coas súas cabaleirías ata Padrón. Este comercio puido verse propiciado polo carácter viario da aldea da *Brea*. O seu camiño tamén puido estar relacionado co peto de ánimas que hai no lugar, pois adoitábase poñer este tipo de monumentos á beira das vías antigas máis transitadas coa finalidade de recoller o maior número de esmolos posible.

Nun documento do ano 1563 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicado por E. Ferreira Priegue, dise que o actual lugar chamado *Quintáns* da parroquia de Ardaña daba ao camiño real “que va para Santiago y Coruña, que más adelante se llama también camino francés”. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de San Xoán de Carballo (1763) citan: “Un ferrado y quarto

de sembradura de la terceira calidade al sitio de *Brea*”, o “sitio de *Brea de Avajo*” e o “sitio de *Brea de Arriba*”, topónimos que daquela designarían a parte máis baixa e a máis alta da aldea. No dicionario de Madoz (1845) *A Brea* aparece como *Verea*. Esta forma do topónimo aínda non tería perdido, como a actual, o seu *e* pretónico.

O topónimo *A Brea* repítese de maneira abundante en Galicia.

Cabalos

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *Cabalos*, en latín vulgar *CABALLU*, pode referirse á presenza destes équidos nun lugar determinado que pode ser un campo, de aí tamén o topónimo *O Campo dos Cabalos*. Outra posibilidade é que se refira a pedras encabalgadas, cabaleiras ou superpostas.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) mencionan “Un cuarto ferrado de tierra de ortaliza al sitio *Cavallos*”. En Madoz (1845) figura *Cabalos*.

Cabana, A

Lugar da parroquia de Cances

Cabanas

Lugar da parroquia de Oza

O substantivo *cabana* (latín < *CAPANNA*, de orixe prerromana, quizais celta) designa unha pequena construción rústica xeralmente destinada a gardar útiles de labranza.

O lugar chamado *A Cabana* é citado nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como *A Cabana* e *A Cavana*: “Un cuarto ferrado de sembradura al sitio da *Cabana* [...]. Medio ferrado [...] al sitio da *Cavana*”. O de *Cabanas* xa era un lugar poboado no ano 1763. Nesa data aparece nas devanditas Comprobacións coa forma *Cavanas*: “Otra a casa terreña situada en el lugar de *Cavanas*”. O dicionario de Madoz (1845) non documenta o topónimo *A Cabana* entre os lugares da parroquia de Cances nin *Cabanas* na de Oza. Cara ao ano 1928 Carré Aldao non rexistra *A Cabana*, pero si, como grupo menor, o lugar de *Cabanas*, que aparece no *Nomenclátor de Galicia* de 1888 formado por unha soa casa e non o volve facer ata 1930, mentres que o da *Cabana* non se rexistra ata o ano 2003.

Tanto *A Cabana* como *Cabanas* e derivados son nomes de lugar frecuentes na toponimia de Galicia.

Cadaval, O

Lugar da parroquia de Vilela

Este nome é derivado, co sufixo abundancial *-al* (< *-ALE*), de *cádavo*, voz de orixe probablemente prerromana. En E. Rodríguez aparece co significado de ‘chamiceira, tojal quemado, pero que conserva aún en pie los troncos chamuscados o medio carbonizados’. O padre Sarmiento dános a primeira definición da palabra primitiva da seguinte maneira: “*Cádabos* ou *cadabullos*. Son los mismo que chamizos”, voz que define como:

aquellos palos quemados o a medio quemar y negros, que quedan en los montes, que se han quemado; y después se traen para la lumbre, y suelen ser *toxos*, *gestas*, *urzes*, *queirúgas*, etc.

Para entender esta práctica, hai que ter en conta que unha maneira de desbravar un terreo a monte para despois cultivalo consistía en plantarlle lume para que a borralha resultante da combustión servise de fertilizante para a nova terra de labor. En Galicia son bastante frecuentes os topónimos derivados desta voz: (*O*) *Cadaval*, *Cadavás*, *Cadavedo*, *Cadaveira*, *Cadavosa*...

No deslinde entre as parroquias carballesas de Artes e Rus que se recolle no Catastro de Ensenada no ano 1752 cítase un lugar, seguramente despoboado, chamado *Cadavoso*, topónimo abundancial en *-oso* que designa outro conxunto de cádavos: “linda [a parroquia de Artes] con la de Ruz marco do Quarto hasta el do *Cadavoso*”. Non atopamos *O Cadaval* na devandita fonte nin nas súas comprobacións (1763). Tampouco aparece no dicionario de Madoz (1845). Consígnase por primeira vez no *Nomenclátor de Galicia* como *Cadaval* no ano 1986.

Cadaveira, A

Lugar da parroquia de Aldemunde

É un derivado abundancial de *cádavo* co sufixo *-eira* (< *-ARIA*). Para o seu étimo, véxase a voz *Cadaval*.

A documentación máis antiga que atopamos deste topónimo é do *Nomenclátor de Galicia* dos anos 1888 e 1930.

Calvelo de Abaixo

Lugar da parroquia de Sofán

Calvelo de Arriba

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Calvelo* é un derivado do adxectivo *calvo* ‘sen vexetación’ co sufixo diminutivo *-elo*. Esta circunstancia caracterizaría o lugar chamado *Calvelo* antes da súa duplicación en *Calvelo de Abaixo* e *Calvelo de Arriba*.

Nun documento do ano 1127 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicado por E. Ferreira Priegue, no que o rei Afonso VII doa o antigo couto de Aldemunde á condesa dona María, noméase, como un dos fitos delimitadores do couto, unha altura que seguramente sexa o actual *Petón de Calvelo*, situado sobre a aldea hoxe chamada *Calvelo de Abaixo*: “et inde vadit ad ascultatorium [esculcatorium?] de super *Calvelo*”, isto é: “e dende aquí vai (a delimitación) ata [a atalaia de vixilancia?] (que está) sobre *Calvelo*”. Noutra atestación do mesmo arquivo do ano 1749, publicado pola autora carballesa D. Domínguez, noméase a ermida, hoxe desaparecida, “del Glorioso San Pedro, syta en el lugar de *Calvelo*”. Este pequeno santuario dedicado a san Pedro, do cal non souberon darnos noticia nos lugares de *Calvelo de Abaixo* e *Calvelo de Arriba*, tamén é inventariado no ano 1607 polo cardeal Jerónimo del Hoyo como unha das capelas da parroquia de Sofán. Segundo o Catastro de Ensenada (1752), un dos fitos delimitadores da demarcación do antigo couto de Sofán era “o marco de *San Pedro de Calvelo*”, lugar onde estaría a ermida desa advocación. O devandito catastro cita, entre as devesas reais da freguesía, “Otra al sitio de *Calvelo*”. As súas Comprobacións (1763) nomean “Una terreña [casa] situada en el lugar de *Calvelo*” e “Tiene una casa de un alto [un tal Francisco de Bouzas] en el lugar de *Calvelo*”.

O apelido carballés *Calvelo* debe ser oriúndo do lugar do mesmo nome.

Calvos

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo *Calvos* podería referirse a unha familia alcumada *Calvo* ou a varios terreos *calvos* ou faltos de vexetación.

Nunha atestación de 1496 do mosteiro de San Martiño Pinario do Arquivo da Catedral de Santiago, este cenobio arrenda unha propiedade súa no *lugar de Calvos* da parroquia de Santa María de Rus. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) citan o topónimo como *Calvos* e *Calbos*.

O apelido *Calvo* existe no concello de Carballo; cómpre subliñar que unha pequena parte dos seus portadores proceden da comarca leonesa da Maragatería. Os topónimos *Calvelo* e *Calvos* repítense noutras partes de Galicia.

Calzada, A

Lugar da parroquia de Artes

Polo lugar carballés da *Calzada*, como por outros do mesmo nome, debeu pasar unha estrada máis ou menos importante, xa que este topónimo viario, en latín CALCEATA, se refire a unha antiga **vía calceata* no sentido de estar *calzada*, empedrada ou cuberta de pedra. A poucos metros da aldea, no contiguo lugar da Pontenova, aínda poden verse a carón da ponte actual os restos dun peitoril de pedra dunha ponte anterior, que indican que a vía que delimitaba era antes máis ancha neste punto.

O lugar da *Calzada* non aparece no *Nomenclátor de Galicia* ata o ano 2003.

Cambre

Lugar da parroquia de Lema

Tradicionalmente viñase incluíndo o de *Cambre* no numeroso grupo de topónimos galegos que contiñan na súa segunda parte *-bre* o tema celta *-brig-* ‘altura, altura fortificada, castro’. Mais recentemente, a raíz de que o topónimo *Cambre* –referido ao concello dese nome– aparecese no século XII como *Calambra*, o profesor C. Búa propuxo un lexema tamén celta **-mbriga-* ‘campo’. Ademais, os topónimos co tema *-brig-* ‘altura, altura fortificada, castro’, adoitan rematar o seu primeiro elemento en vogal (como *Alcabre*, *Barallobre*, *Sillobre*...).

A primeira parte de *Cambre*, *Cal-*, repítese noutros topónimos galegos, como *Caamouco* (< med. *Calamauco*), *Caaveiro* (< med. *Calavario*). Bascuas considéranos derivados do orotopónimo prerromano *cala* ‘rocha, cousa dura, altura’, atestado nas fontes clásicas no composto celta *Cala-dunum*. Isto podería retrotraer o topónimo *Cambre* a un antigo **Cala-mbriga* ‘límite rochoso’, ‘o límite da altura rochosa’ ou algo similar.

Nunha atestación do ano 1589 do Arquivo da Catedral de Santiago lemos: “lugar que se dize de *Cambre*, syto en la felegresía de San Cristobo de Lema”. Tamén vemos documentado o topónimo nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763).

O apelido *Cambre* rexístrase no concello de Carballo e limitrofes. Ten o seu maior número de usuarios no de Malpica de Bergantiños, onde hai unha parroquia tamén chamada *Cambre*. A *Cartografía dos Apelidos de Galicia* non recolle este apelido no concello coruñés de *Cambre*.

Cambrelle

Lugar da parroquia de Razo

Parece seguro que o topónimo *Cambrelle* procede do contiguo lugar de *Cambre*, pero descoñécese cal é exactamente a relación. Malia pertenceren a parroquias distintas, as aldeas carballesas chamadas *Cambre* e *Cambrelle* están unha a carón da outra e a segunda é máis pequena. Esta circunstancia de tamaño puido producir

un hipotético diminutivo *CALAMBRICULU. Outra posibilidade sería, dada a citada proximidade entre os dous lugares, que o topónimo *Cambrelle* fose con anterioridade **Cambre Vello* > **Cambrello* > *Cambrelle*. Nos dous casos habería un cambio na vogal final, pero, como se relaciona a seguir, as formas máis antigas remataban en -o.

Nunha atestación do ano 1395-96, de *Historia da Coruña (Idade Media)*, cítase o actual topónimo *Cambrelle* como *Caambrelo*, aínda que non se pode garantir o valor do *l* nin se está ben feita a lectura, xa que, na mesma fonte no ano 1457, se rexistra “Canbre y a *Canbrelo*”. En documentación dispoñible en *Galiciana* (1430) noméase, con motivo dunha sentenza pronunciada por Afonso González, clérigo de Santa María de Bértoa, un tal *Rodrigo Afonso de Caambrello*. Na mesma fonte, no século XVI, cítase a García de Pardiñas, señor do couto de Vilar de Francos e *Canbrelo*. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) citan o topónimo como *Cambrelle* e *Cambrello*.

Campo, O

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Bértoa

Lugar da parroquia de Entrecruces

Lugar da parroquia de Noicela

Lugar da parroquia de Rus

Lugar da parroquia de Verdillo

O topónimo transparente *O Campo*, en latín *CAMPU* ‘campo, chaira’, refírese a un terreo descuberto e chan.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Artes (1763) declaran “Una casa terreña al sitio do *Campo*”. Na mesma fonte, *O Campo* da parroquia de Noicela aparece como lugar do *Campo*: “Un molino arinero al sitio do *Campo*”. En canto ao de Rus, “Dos ferrados de sembradura de la tercera calidad al sitio do *Campo*”.

Campo da Feira, O

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo *O Campo da Feira* nomea o lugar da parroquia de Rus onde antano tiña lugar unha importante feira que, segundo recolleemos de X. Fernández Carreira, xa estaba documentada no ano 1778. Cara a 1782 construíuse, un pouco máis abaixo deste lugar, unha capela –hoxe desaparecida– baixo a advocación de santo Eutelo, para que a xente que acudía á feira puidese oír misa. Lucas Labrada (1804) informa de que a reunión comercial se facía “el segundo domingo de cada mes” e que “concorre a ella ganado vacuno, cerdos y granos”.

Malia esta documentación, o topónimo *O Campo da Feira* non é citado no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco o recolle o dicionario de Madoz en 1845. Carré Aldao non o nomea cara a 1928, pero di que a feira se celebraba no *Campo das Calviñas*: “Celebra feria el primer martes y el tercer domingo de cada mes (antes el segundo); ésta es de ganado vacuno y de cerda y se efectúa en el *Campo das Calviñas*”.

Campo de Arriba

Lugar da parroquia de Sofán

Preto do lugar de *Campo de Arriba* áchase o actual cemiterio da freguesía, que antes se atopaba a carón da igrexa. O seu traslado no ano 1919 contra a opinión da veciñanza orixinou os sanguentos sucesos de Sofán en que morreron catro mulleres por disparos da garda civil.

A segunda parte do topónimo, *de Arriba*, indica a posición lixeiramente máis alta que ocupa o lugar respecto dos lugares de Bolón e Campo de Bolón e da contigua aldea chamada A Praza, onde está a igrexa.

En 1763, as Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia citan un lugar chamado *O Campo* que podería tratarse do actual *Campo de Arriba*: “Cinco ferrados de tierra de sembradura al sitio do *Campo*”. O topónimo quizais engadiu a súa segunda parte para diferenciarse do documentado no século XVIII *Campo Belón*, hoxe *Campos de Bolón*. *O Campo de Arriba*, que non é citado no dicionario de Madoz (1845), aparece no *Nomenclátor de Galicia* no ano 1920, falta nos de 1930 e 1940, e vólvese rexistrar a partir de 1970.

Campo de Guntían, O

Lugar da parroquia de Sofán

A entidade de poboación chamada *O Campo de Guntían*, aínda que diferenciada da de Guntían, está a poucos metros desta. Aparece co nome de *Campo de Cutián* na folla 44, *Carballo*, do mapa de *Instituto Geográfico y Catastral* (1946). Será incluída por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia*.

Para a primeira parte do topónimo véxase a entrada *Campo, O*. En canto á segunda, véxase *Guntían*.

Campo de San Pedro, O

Lugar da parroquia de Cances

Aínda que, segundo o Arquivo Parroquial de San Martiño de Cances, a capela de San Pedro xa existía no ano 1615, o topónimo *O Campo de San Pedro* naceu máis tarde. Segundo o devandito arquivo, a ermida trasladouse no ano 1752 dende o lugar de Refoxo, tamén citado polo Catastro de Ensenada, ao seu espazo actual –daquela chamado *Campo de Merlos*, propiedade do conde de Altamira–, co fin

de que os asistentes á concorrida feira celebrada no próximo lugar do Campo da Feira, contiguo ao de Cances da Vila, puidesen oír a misa:

Mudación de la capilla de Refoxo al campo de Melros, correspondiente dicha çituación a los vienes raíces del Exmo Señor conde de Altamira, dejados dichos vienes a los señores curas [...] que en la casa rectoral asistan por el veneficio que alcanzan de celebrar todos los días feriados.

O santuario, hoxe feito con novos materiais e ampliado no seu tamaño, está situado a carón dunha pequena carballeira que ocupa o campo nomeado no topónimo. O templo conserva no seu interior, entre outras, as imaxes de san Pedro e san Campio.

O topónimo, que debeu callar como tal despois de 1752, non aparece ese ano no Catastro de Ensenada. As súas Comprobacións aínda rexistran en 1763 o seu antecesor *Merlos*, no canto do *Campo de San Pedro*. O dicionario de Madoz (1845) cítao como *San Pedro*. No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1920 sen artigo coa forma *Campo de San Pedro*.

O lugar do *Campo de San Pedro* coa súa pequena carballeira e a capela

Campos de Bolón

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Campos de Bolón* refírese a un ou a varios campos situados a carón do lugar de *Bolón* (véxase).

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) cítanse “Dos ferrados de tierra de sembradura al sitio do *Campo Belón*”, que lindaban cun tal *Francisco Bolón*. A mesma fonte cita o topónimo tamén como “sitio do *Campo de Bolón*”. O topónimo non aparece no *Nomenclátor de Galicia* ata o ano 2003, data en que o fai coa súa forma actual, *Campos de Bolón*.

Camposa, A

Lugar da parroquia de Rus

Unha *camposa*, voz derivada de *campo*, é un lugar onde medra a herba espontaneamente. Este topónimo rexístrase nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como “sitio da *Camposa*” e “sitio de la *Camposa*”. Non figura no dicionario de Madoz (1845). No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 2003.

Cances (San Martiño)

Parroquia

O topónimo *Cances* pode ser un derivado do latín *CANNA* ‘cana’, da cal deriva a voz latina *CANNICIA* documentada no glosario de Du Cange co significado de ‘juncina, locus palustris’, isto é, ‘especie de xunco, lugar palustre’ e no dicionario de Gaffiot como ‘lugar abundante en canas’. Este topónimo repítese na parroquia de San Cristovo das Viñas (A Coruña). Podería referirse a un conxunto de canas en estado natural, a tecidos de canas para pechar leiras ou a pequenas construcións agrícolas feitas con ese material vexetal.

Nun documento do ano 1237, o mosteiro de Oseira cómpralle unhas herdades en *Bregantinos et in Cances* a un tal don Gómez Ares. Segundo o mesmo arquivo, catro anos despois (1241), este cenobio permúttalle estes bens (entre eles tres casais) por outros máis próximos a Oseira á orde do Temple, que tiña unha encomenda en Lendo, A Laracha: “Insuper abbas et conventus dederunt in presenti commendatori et fratribus Templi iam supradictis tria casalia que habebant in parrochia *Sancti Martini de Cances*”.

Cances da Vila

Lugar da parroquia de Cances

Cances Grande

Lugar da parroquia de Cances

Pensamos que o actual topónimo *Cances da Vila* puido ser orixinariamente *Cances*, referido ao lugar onde está a igrexa. De acordo coa nosa proposta, na documentación máis antiga non aparecen nomeados os lugares de *Cances da Vila* e *Cances Grande*. Así, á parte das atestacións da entrada anterior, outras dúas de 1299 e 1320, dispoñibles en *Galiciana*, citan *San Martiño de Cances*, forma que se repite a finais do século XVI en documentos do Arquivo da Catedral de Santiago. En 1399, unha escritura do mosteiro de Antealtares rexistra un tal *Martín Bezerra de Cances*, veciño da parroquia.

Terán que pasar moitos anos para que o Catastro de Ensenada nomee, en 1752, o lugar de *Cances Grande*. Esta fonte tamén documenta dentro da parroquia outro lugar de nome *A Bila*. Algúns anos despois (1763) as Comprobacións citan, á parte do de *Cances Grande*, *Cances da Vila* e *A Vila* ou *A Bila*, que poden referirse a unha poboación daquela contigua: “Un ferrado [...] al sitio da *Vila* [...] medio ferrado de tierra de sembradura al sitio da *Bila* [...]. Esta partida la adquirió [Pedro Domingo *Davila*] de su padre aora difunto”, individuo que viviría, como o seu fillo, no lugar da *Vila*. Este topónimo fai verosímil que o de *Cances da Vila* fose nun principio *Cances*, engadindo despois o sintagma *da Vila*, talvez pola súa proximidade ao lugar así chamado, para diferenciarse de *Cances Grande*. Así *A Vila*, topónimo hoxe aglutinado no de *Cances da Vila* (en 1763 convivirían os dous), puido ser o nome dun antigo núcleo de poboación na actualidade unido ao de *Cances da Vila* pola súa parte leste. Os dous lugares aparecen claramente separados nas fotografías do “Voo Americano Serie A” dos anos 1945-1946. A menos dun quilómetro cara ao sur da localización do lugar da *Vila* que propoñemos, atópanse as primeiras casas do de Vilanova, topónimo referido a unha *vila* máis nova que quizais se inspirou naquel.

A posible maior antigüidade do topónimo *Cances da Vila* respecto do de *Cances Grande* semella concordar cos datos que nos ofrece a arqueoloxía: segundo Carré Aldao, nos anos vinte do século xx atopáronse a carón da igrexa os restos dunha antiga necrópole que podería pertencer ao período tardorromano.

Como indica o seu nome, o lugar de *Cances Grande* é máis grande ca o de *Cances da Vila* e o maior de toda a parroquia. Segundo Carré Aldao (ca. 1928) era a aldea de máis poboación do concello de Carballo.

Canedos, Os

Lugar da parroquia de Oza

Aínda que o nome de lugar *Canedo* e *O Canedo* é un derivado en *-edo* < *-ĒTU* de *canna*, abundancial desta planta, *Os Canedos* podería referirse tamén á familia ou descendencia de alguén apelidado *Canedo*, apelido característico do concello de Carballo.

O topónimo *Os Canedos* non o rexistra Madoz (1845). No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1991.

Canelas, As

Lugar da parroquia de Sofán

O fitotopónimo *As Canelas* é un derivado da palabra *cana* co sufixo diminutivo correspondente ao latín *-ĒLLA* > *-ela*. O conxunto de canas ou *canelas* sinaladas no topónimo debeu estar ao pé da aldea, onda a fonte e o lavadoiro *das Canelas*, antes chamados o *Pozo das Canelas*. A aldea chamada *As Canelas* non aparece en Madoz (1845). En Carré Aldao (ca. 1928) amósase como *Canelas*.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *Canelas* nos concellos de Dumbría, Malpica de Bergantiños (A Coruña), Sanxenxo, Vilagarcía de Arousa (Pontevedra) e Xoxe (Lugo).

Canosa, A

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo *A Canosa* é un abundancial co sufixo *-osa* dalgunha clase de *cana*. De acordo coas necesidades destas gramíneas, que requiren lugares húmidos, o lugar da *Canosa*, por estar rodeado en parte polo brazo principal e un secundario do río Grande ou Taboada, que neste punto do seu percorrido atravesa un terreo moi chan, inúndase con frecuencia.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) o actual *A Canosa* aparece repetidas veces como *A Ponte Canosa* e *A Pontecanosa*. Este topónimo débese referir á ponte antecesora á que despois deu nome ao lugar contiguo á Canosa; *A Pontenova*. A forma toponímica *A Canosa* non figura en Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1970.

Entre a toponimia maior existe outro lugar chamado *A Canosa* no concello de Cee (A Coruña). A forma *Canosa* recóllese no de Moeche (A Coruña) e dá nome a unha pequena illa situada no esteiro do río Miño.

Cáparos

Lugar da parroquia de Rus

A aldea de *Cáparos*, situada a 432 metros de altura na meseta de Ordes, na Alta de Rus, ocupa un dos lugares habitados máis elevados do concello de Carballo. Segundo apreciación do xeógrafo S. Parga Pondal, non pertencería á comarca de Bergantiños.

O seu nome debe ser un zootopónimo referido ao *cáparo* ou *caparro* ‘cría de corzo’. O Padre Sarmiento no século XVIII escribiu: “*Caparo* [sic]. Es el cabrito de la corza, que se cogen en las sierras de San Mamés, y se comen, y son mejores que los cabritos de cabras”. De acordo con esta noticia, E. Rivas rexistra *Val de Cáparos* e *O Cáparo* na Serra de San Mamede do Macizo Central ourensán, onde tamén esta a Serra do *Fial das Corzas*. Navaza sitúa entre a microtoponimia do concello coruñés de Cariño un *Coto dos Cáparos*. Na freguesía de Vilar de Perdizes do concello portugués de Montalegre, limítrofe con varios do sur ourensán, existe unha zona de gravados rupestres chamada *Campo de Caparinho*.

En canto á etimoloxía do topónimo *Cáparos*, Corominas e Pascual propoñen unha base indoeuropea *KAPRO*, masculino correspondente ao latín *capra* ‘cabra’ que designou moitos animais monteses machos, como o grego *cárpos* ‘xabaril’, celta *gabros* ‘chibo, macho cabrío’ e o latín *caper* ‘cabrón’ e *capreolus* ‘cervo pequeno’. Para explicar a forma galega habría que partir dun *-pp-* xeminado, porque en *cáparo* non houbo sonorización, como si en *cabra*.

Nun documento do ano 1127 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicado por E. Ferreira, dunha doazón feita polo rei Afonso VII do couto de Aldemunde, hoxe parroquia limítrofe coa de Rus, un dos referentes delimitadores é *Cáparos*: “E inde ad [...] de *Caparos*”. En 1618 (Arquivo da Catedral de Santiago), unha tal Maior de Aldemunde, viúva e veciña de Santa María de Rus, véndelle a un seu fillo unha herdade situada *en el lugar de Cáparos*. En 1752 o Catastro do Marqués de Ensenada cita o topónimo coa forma *Cáparros*, mentres que nas súas Comprobacións (1763) consta *Cáparos*.

Carballedo

Lugar da parroquia de Rebordelos

Carballedo é un fitotopónimo derivado de *carballo* co sufixo abundancial *-edo* (< ETU), en referencia a antiga presenza dun conxunto de *carballedos*, voz de orixe prerromana (véxase *Carballo*). Á mesma especie arbórea refírese o nome da parroquia (véxase *Rebordelos*).

O topónimo que nos ocupa semella ser o *Carballedo* mencionado nun foro de 1712 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago: “Resumen de nueve escrituras de foros de los lugares de: *Carballedo*, Campo da Costa, *Rebordelos*, Castro, Castro de Bordaso, Freixal, Villa de Caión, lugar y casas de Casaldeabad”. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cítase un lugar chamado *Carvalleda* que pode ser o actual *Carballedo*. O topónimo incorporouse no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1930.

Entre a toponimia maior levan o nome de *Carballedo* en Galicia unhas vinte entidades de poboación.

Carballeiras, As

Lugar da parroquia de Bértoa

O fitotopónimo *As Carballeiras*, derivado de *carballo* co sufixo abundancial *-eira* (latín < -ARIA), fálanos de agrupacións desta árbore. Este topónimo é citado varias veces no ano 1763 nas Comprobacións do Catastro de Ensenada: “Medio ferrado de sembradura de la tercera calidad al sitio das *Carballeiras*”. Non o rexistra o dicionario de Madoz (1845) e aparece por primeira vez no *Nomenclátor de Galicia* no ano 2003.

O topónimo *As Carballeiras*, moito menos frecuente que o seu singular, *A Carballeira*, documéntase, á parte de en Carballo, nos concellos de Toques (A Coruña), A Caniza, Vilagarcía de Arousa (Pontevedra), Outeiro de Rei, Xermade (Lugo), Castro Caldelas, Gomesende e Ramirás (Ourense).

Carballo (San Xoán)

Parroquia e vila capital do concello

O substantivo galego *carballo*, que dá nome ao carballo común (*Quercus robur*), procede dunha forma **carbaliu*, con base na voz prelatina CARBA ‘tropeza, renovo de carballo, carballo miúdo, monte baixo preferentemente de carballo’.

A vila de *Carballo* recibe o seu nome do da parroquia de *San Xoán de Carballo*, cando se traslada alí a igrexa por mor do redescubrimento das augas medicinais. O templo primitivo, co cemiterio e seguramente unha fonte, estaba na outra banda do Anllóns, en Cernide, nun lugar denominado *Os Carballás*, segundo recolleemos do historiador X. Fraga. Este topónimo, talvez *o sitio dos Carballás* ou a *Agra dos Carballás* que se cita varias veces nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763), delata a antiga presenza de carballos no lugar. Segundo a tradición oral, o que estaba situado a carón da igrexa é o que deu nome á parroquia.

Nun documento do ano 1410 do mosteiro de Soandres, dásele a este cenobio a metade dos beneficios económicos de sinecura da parroquia de “Sancti Johanne *de Carballo*”. Nun preito de 1574 (Archivo de la Real Chancillería de Valladolid), promovido por dona Costanza das Mariñas, viúva de Juan Pardo de Ribadeneira, que durou dende 1573 ata 1590, fanse unhas notificacións un domingo “estando dentro de la iglesia del coto y jurisdicción de San Juan *do Carballo*”. Noutra atestación de 1578 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase un tal Vasco de Riobó “labrador, vecino de San Juan *do Carballo*”. Nun terceiro documento do mesmo arquivo, de 1590, noméase a Gregorio da Rama, igualmente “vecino de San Juan *do Carballo*”.

Á antiga presenza de carballos no lugar de Cernide, onde puido estar o carballo perpetuado no nome da parroquia e da vila de Carballo, refírese o Catastro de Ensenada (1752), que describe a delimitación da parroquia nos seguintes termos:

De allí, cruzando el *Agra de Cernide* va a un matorral o *Carballeira* que se halla en la orilla de la dicha *Agra* [...] una especie de *Robles baxos* que comunmente llaman *Carballeiras*.

Polo que respecta á advocación de San Xoán da parroquia de Carballo, remite a un antigo *Seoane*, procedente de *sancti Iohanni* (por *Iohannis*). Á parte do devandito documento do ano 1410, noutro de 1520 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase *Sayoane do Carballo*. No citado preito promovido por Costanza das Mariñas noméase, no ano 1585, “el lugar de *Seoane*, feligresía de *Sant Juan do Carballo*” e “Bartolomé de *Seoane*”. Esta persoa é unha das testemuñas do preito, que sería oriúnda da aldea de *Seoane*, versión antiga de *San Xoán*, lugar que estaría (non puidemos localizalo) onda a igrexa, en Cernide, hoxe *Carballo de Arriba*.

O apelido *Seoane* é propio do concello de Carballo e repítese noutros debido á abundancia en Galicia do topónimo homónimo. Nunha atestación do ano 1587 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase un tal “Pedro de *Seoane*, vezino de Santa

María de Noizela”. En 1618, no mesmo arquivo, noméase a *Seoane da Bardanca*, veciño da parroquia de Oza. En 1752 (Catastro de Ensenada), entre os labradores da freguesía tamén carballese de Artes figura un tal *Benito de Seoane*.

Diferentes atestacións demostran que a capital de Bergantiños puido terse chamado, de non callar o topónimo *Carballo*, *Os Baños* ou *Caldas*, en referencia aos *baños vellos* (houbo os *baños novos*, hoxe soterrados baixo a Praza da Cruz Vermella). Así, nun documento do ano 1788 do Arquivo Parroquial de San Xens de Entrecruces, publicado por D. Domínguez, cítase unha imaxe que fixera o escultor Antonio de Meis, veciño da freguesía, “para la capilla de los *Baños*”. Trátase da desaparecida capela da Estrela, hoxe perpetuada no nome dunha rúa da vila carballese. Pola súa banda, o mapa de Fontán (ano 1845) sitúa na banda dereita do Anllóns, onde hoxe está o groso da vila de Carballo, o lugar de *Baños de Carballo*, e na esquerda, con letra moito máis pequena, o de *Carballo*, no lugar hoxe ocupado pola aldea de Cernide.

En canto a *Caldas* < latín CĀLIDAS ‘(augas) quentes’, este topónimo está presente, aínda que con tendencia ao esquecemento, no de *Agra de Caldas*, nome dun antigo predio, en parte hoxe ocupado polos xardíns municipais de Carballo, que puido chegar ata o balneario de augas quentes dos baños vellos. Tamén cabe a posibilidade de que as *caldas* nomeadas no topónimo se refiran a outra fonte de augas termais distinta, situada na parte máis occidental do xardín. No ano 1588, unha peza do expediente xudicial custodiado no Arquivo do Reino de Galicia sobre a propiedade das augas sulfurosas cita *Agra de Caldas e o rego das Caldas*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) temos: “Un ferrado de sembradura de terceira calidade al sitio de *Caldas*” e, en repetidas ocasións, “al sitio del *Agra de Caldas y Cornide*” e “al sitio de la *Agra de Caldas y Cornide*”. No *Foro da Lagoa* (1771), hoxe propiedade do historiador X. Fraga, noméase, preto da daquela aldea da *Lagoa*, actualmente nome dunha rúa carballese, “la metade de la leira longa de *Caldas*” e “la leira da *Lameira de Caldas*”. Parte destes terreos foron aforados en 1811 a un tal Marcos Abella coa denominación de *Chousa de Caldas*.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *Carballo* como nome de lugar e parroquia no concello de Friol e como nome de parroquia no de Taboada (Lugo). Rexistra tamén moitos lugares chamados *O Carballo*.

Carracedo

Lugar da parroquia de Ardaña

Carracedo, procedente de CARICĒTU cun *r* dobre ou xeminado, é un derivado do latín *carex*, *-icis* ‘carrizo’, co sufixo abundancial *-ĒTU* > *-edo*. O carrizo é un tipo de cana frecuente nos ambientes encharcados, como é o caso dun lugar chan do arroyo de *Carracedo*, localizado ao pé da aldea do mesmo nome, onde hoxe se poden ver *feos* (*Carex paniculata*), planta tamén propia dos lugares enchoupados.

Os carrizos aos que se refire o topónimo *Carracedo* foron substituídos por feos, tamén amigos da auga

Ao *Carracedo* que nos ocupa refírese un foro de 1483 de San Paio de Antealtares, que nomea un tal *Rodrigo de Carracedo*. O Catastro de Ensenada (1752) cita un muíño movido polas augas do rego de *Carracedo*: “Un molino al sitio de *Carracedo*, que mueve todo el año”. Nas Comprobacións deste catastro (1763) o topónimo aparece citado en varias ocasións.

O apelido *Carracedo* do concello de Carballo debeu nacer no lugar homónimo. O topónimo *Carracedo* é abundante en Galicia; a súa variante *Carracido* é menos numerosa.

Carracha, A

Lugar da parroquia de Sofán

Máis que ao arácnido chamado *carracha*, insignificante de tamaño como para que a referencia a un único exemplar calle na toponimia, o nome de lugar *A Carracha*, en singular, reproduce a palabra homónima *carracha*, quizais relacionada co radical prelatino **kar(r)-* ‘pedra, dureza’, que pode corresponder a un antigo alcume aplicado a unha persoa pequena de corpo. M. R. Soto Arias inclúe entre os alcuños que se refiren a esta circunstancia precisamente o de *Carracha*, que tamén, como indica P. Martínez Lema, podería referirse a unha persoa ruín, molesta ou que pretende vivir dos demais, imitando a actitude parasitaria da *carracha*, ácaro que vive sobre a pel doutros animais chuchando o seu sangue. Outra posibilidade sería que o topónimo *A Carracha* se referise a unha propiedade pequena, pouco produtiva ou de pouco valor. Como o topónimo aparece no dicionario de Madoz (1845) coa forma *Carrachas*, tamén podería designar, se non é un erro, un lugar abundante en *carrachas*. G. Navaza cita o microtopónimo *O Zarrón das Carrachas*, no concello lugués da Pontenova, entre os zootopónimos referidos a estes minúsculos animais.

Carrís, Os

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Os Carrís*, xunto co de *Carril* repetidos en Galicia, procede do latín vulgar *CARRILIS, latín *currilis* ‘relativo ao carro’, e inicialmente foi un adxectivo: (*camiño*) *carril*. Refírese a antigos *carrís* tallados nas laxes dos camiños polas rodas ferradas dos desaparecidos carros de vacas, vehículos que deixaron de circular polo rural galego nos anos setenta do século pasado.

Da antigüidade destas rodeiras, que tardarían anos en rebaixar as pedras, dá idea un documento do ano 1421 da colección diplomática de *Galicia Histórica* no que se cita o carril dun carro como referente delimitador dun territorio: “y do carril do carro asta a pedreyra”. O topónimo que nos ocupa é citado no Catastro de Ensenada (1752) nos seguintes termos: “linda [un monte comunal] poniente y norte con el lugar dos Carrís”. O dicionario de Madoz (1845) rexistra entre os lugares da parroquia o de *Carrís*, co topónimo sen artigo.

Á parte de *Carril* e *O Carril*, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *Os Carrís* tamén nos concellos de Abegondo, Ortigueira (A Coruña), A Caniza (Pontevedra), A Fonsagrada, Foz, Láncara, Muras, O Saviñao, Trabada e Vilalba (Lugo).

Casadelas

Lugar da parroquia de Noicela

O topónimo *Casadelas*, derivado de *casa*, é un diminutivo plural co sufixo -ÉLLAS do latín CASATA, voz que recolle o glosario de Du Cange coa definición de ‘habita-culum cum certa terrae quantitate idonea ad unam familiam alendam’ ou ‘casa coa cantidade de terra suficiente para alimentar unha familia’.

Nunha atestación do ano 886 do mosteiro de Celanova lemos: “Damus vobis ipsas villas ab integro sive et III^a portione in ipsos servos qui ibidem sunt abitaturi, qui sunt de *casata* Gundivere et Marine”; neste documento dóanse varias *villae* xunto coa cuarta parte dos servos que nelas habitaban, pertencentes á casa rural ou á facenda familiar (*casata*) dun tal Gundivere e dunha tal Marine.

O topónimo *Casadelas* aparece nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763), que sinalan, entre outras propiedades do lugar, “Una casa de un alto en el lugar de *Casadelas*”. Rexístrao o dicionario de Madoz (1845) como nome dunha das aldeas da parroquia.

Existe unha aldea chamada *Casadela* no concello lugués do Saviñao.

Casais

Lugar da parroquia de Entrecruces

O topónimo *Os Casais* vén do latín CASALES, plural do nome común *casal*, termo derivado de *casa* que na Idade Media designaba unha explotación agrícola formada

polas terras de labor, unha casa principal, outras dependentes e as súas respectivas construcións anexas.

O lugar chamado *Casais* do concello de Carballo non aparece recollido no dicionario de Madoz (1845), pero si no *Nomenclátor de Galicia* do ano 1888.

Actualmente existen outros oito lugares chamados *Casais* nos concellos de Cabana de Bergantiños, Mazaricos, Santiago de Compostela, Tordoia, Val do Dubra e Vimianzo (A Coruña). *Os Casais* localízanse nos concellos de Outes (A Coruña) e Ribadeo (Lugo). Aínda é máis frecuente unha variante morfolóxica, *Casás*, que, con ou sen artigo, se rexistra no *Nomenclátor de Galicia* ata 22 veces.

Casal de Perros

Lugar da parroquia de Rus

A primeira parte do topónimo *Casal de Perros* refírese a un antigo *casal* (véxase a entrada *Casais*). En canto a *Perros*, podería ser (comunicación oral de G. Navaza) un hidrotopónimo da familia do latín *PERENNIS* ‘perenne, que non cesa’, tamén presente nos topónimos *Falperra* e *O Pernal*. Estes topónimos, nos que o dobre *r* sería o resultado dun anterior *rn*, referiríanse, como no máis transparente *Fonte Pernal*, a mananciais de auga perenne; que non secan no verán.

Uns poucos metros máis arriba das casas da aldea carballesa de *Casal de Perros* nace unha pequena corrente de auga, hoxe en parte entubada, que despois de pasar polo lugar vai dar ao próximo rego de *Casal de Perros*. En paralelo, na aldea de *Perros* da parroquia dos Ánxeles, en Brión (A Coruña), atestada como *Sante Marie de Perros* nun documento do ano 1144 do mosteiro de Toxos Outos, existe outro manancial, este perfectamente visible, aproveitado como lavadoiro. A mesma presenza hídrica pódese comprobar con relación a un terceiro lugar chamado *Perros* da parroquia de San Romao da Retorta, Guntín (Lugo), onde ten a súa nacementa o río *Perros* ou de *Perros*, subafluente do Miño que, segundo o profesor J. J. Moralejo, recibiu na antigüidade o nome de *Vernesga*.

O manancial do lugar de *Casal de Perros*

Ignorando o moi posible significado hídrico do topónimo *Perros*, o nome da antiga parroquia de *Santa María de Perros* do concello de Brión foi cambiado, no século XVI pola autoridade eclesiástica, polo actual de *Santa María dos Ánxeles*, ao considerar o nome *Perros* indecoroso. A mesma retonomización deuse na actual parroquia de *Santa María dos Ánxeles* do concello de Boimorto, que aparece como *Perros* nun documento do ano 966 do mosteiro de Sobrado.

En canto ao topónimo *Casal de Perros*, para o que supoñemos un anterior *Perros* que, ao non ser nome de parroquia, non foi retonomizado, o Catastro de Ensenada (1752) sitúa un muíño no lugar de *Casal de Peros*. As Comprobacións (1763) do Catastro, referíndose ao mesmo edificio, corrixen o topónimo: “Otro al sitio de *Casal de Perros*”, que estaría situado no rego do mesmo nome.

Parente do topónimo *Perros* semella *Perral*, nome dun rego do concello pontevedrés de Mos, que puido ser antes *Pernal*.

Casaldares

Lugar da parroquia de Entrecruces

O topónimo *Casaldares* é o resultado da unión da voz *casal*, a preposición *de* e o nome persoal *Ares*, de orixe discutida. Refírese, pois, a un antigo casal propiedade dun individuo chamado *Ares*, antroponímico relativamente frecuente na Idade Media que tamén presentaba as variantes *Arias* e *Aras*. Para a explicación do termo *Casal* véxase a entrada *Casais*, *Os*.

Nun documento do ano 1237 do mosteiro de Oseira, un tal don Gómez *Ares* e a súa muller venden a este cenobio varias propiedades en Bergantiños que herdaran de *Ares* ou *Arias* Yáñez, o pai do vendedor: “dompnus Gomecius *Arie* et coniuus eius dompna María Fernandi vendimus [...] in Bregantinos et in Canzes [...] ex parte domni *Arie* Iohannis”. Noutra atestación de 1316 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase, con motivo doutra venda, unha muller chamada María *Arias*, natural da parroquia de Rus, limítrofe coa de Entrecruces: “Ego Maria *Arie* de Rues, feligresia Sante Marie de Rues, que est in terra de Bragantinos”. O topónimo que nos ocupa cítase nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) coa forma *Casal de Ares*.

Aínda que existente noutras partes de Galicia, o apelido *Ares* do concello de Carballo pode estar relacionado co topónimo *Casaldares*. O *Nomenclátor de Galicia* recolle outro lugar chamado *Casaldares* na parroquia e no concello lugués de Oourol. A unha leira dun tal *Arias* ou *Ares*, e non a un casal, refírese o topónimo *Leiradares* que, segundo G. Navaza, dá nome a unha zona da parroquia de Oeste, Catoira (Pontevedra), onde viviu ou tivo intereses unha terceira persoa con ese nome.

Casanova, A

Lugar da parroquia de Noicela

Lugar da parroquia de Sofán

Casas Novas, As

Lugar da parroquia de Sofán

Lugar da parroquia de Verdillo

Os nomes de lugar *A Casanova* e *As Casas Novas*, en latín *CASA(S) NŌVA(S)*, refírense a unha ou varias casas consideradas novas no seu tempo, o que non quere dicir que estes topónimos sexan recentes. Así, entre outros, un documento do ano 1088 da *Colección diplomática II (857-1380)* cita un lugar chamado *Casas Novas*. En 1158 rexístrase *Casa Nova* nos *Documentos medievales del Reino de Galicia. Fernando II (1155-1188)*.

O topónimo *A Casanova* da parroquia de Noicela é citado na delimitación da contigua de Rebordelos que se fai no Catastro de Ensenada (1752), nos seguintes termos: “y de aquí al *punte de Casanova*”, ponte que estaría sobre o rego do Rapadoiro. Nas Comprobacións deste catastro da parroquia (1763) cítase “el sitio del *Campo da Casa Nova*”, que debe ser o actual lugar chamado *O Campo* situado a carón do da *Casanova*.

A Casanova da parroquia de Sofán, situada a carón do lugar de Cotomil, non a atopamos no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763), que citan repetidamente un lugar chamado *Casabella*. *A Casanova* tampouco aparece no dicionario de Madoz (1845), obra que si rexistra as *Casas Novas* da freguesía de Verdillo coa forma *Casasnova*, topónimo que non achamos no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). En canto ás *Casas Novas* da parroquia de Sofán, aparecerán no próximo *Nomenclátor de Galicia*.

Os topónimos *A Casanova* son numerosos en Galicia: con ou sen artigo, hai ata 175 núcleos con este nome no *Nomenclátor*. *As Casas Novas* tamén se repite, pero en menor número (57 lugares).

Castelo, O

Lugar da parroquia de Vilela

A palabra *castelo* vén do latín *CASTĒLLU*, diminutivo de *castru*. O topónimo homónimo podería nomear un antigo castelo. Outra posibilidade sería que se referise ao lugar prominente que ocupa a aldea, semellante ao que aproveitan os castelos, ou a unha pedra que os recordase.

Malia que a tradición oral non recolle a presenza de castelo ningún nesa zona, é posible que existise. Así, o segundo García de Pardiñas de Vilar de Francos (testou en 1538), posesor da desaparecida torre de Pardiñas, próxima ao lugar de Castelo, situada tamén na costa bergantiñá, casou con dona María Bermúdez de Castro

(María de Caión), señora do couto de Castelo, antigo territorio señorial que quizais puido pertencer ao castelo nomeado no topónimo.

Na delimitación que se fai no Catastro de Ensenada (1752) da parroquia de Rebordelos, limítrofe coa de Vilela, lemos: “a la agra de *Castelo*”. As Comprobacións do referido catastro da parroquia de Noicela (1763), tamén raiana coa de Vilela, citan, entre outras mencións, “Un cuarto ferrado de sembradura de segunda calidad en el sitio de *Castelo*”. O dicionario de Madoz (1845) non recolle este nome de lugar.

Os topónimos *Castelo* e *O Castelo* son moi numerosos en todo o territorio galego.

Castrillón

Lugar da parroquia de Lema

O topónimo *Castrillón* é un derivado do latín *castru(m)* ‘castro, lugar fortificado’, a través dunha posible base *CASTRILIONE. Refírese a un recinto castrexo, hoxe moi deteriorado, situado sobre un outeiro agora ocupado pola aldea e a capela de Santa Irene, que foi trasladada a principios do século XIX *ex novo* dende a marisma de Baldaio. Dende o outeiro de Castrillón divisase unha espléndida panorámica da praia e do mar de Razo e do espazo natural de Baldaio.

Nun documento do ano 1467 do mosteiro de Soandres, esta congregación relixiosa afora ao cabaleiro Gómez Pérez das Mariñas un casal en *Castrillón*, freguesía de San Cristovo de Lema. Outro documento de 1838 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicado por D. Domínguez, recolle a petición do traslado da citada capela, que no texto recibe o nome de capela de *Santa Elena*. Esta forma pode deberse a unha pronunciación popular de *Santa Irene*, como sucede no romance portugués de *Santa Irene*, que en España se coñece co nome de *Santa Elena*:

la capilla advocación de Santa Elena, cuyo edificio se hallaba situado tan imidiacto al mar que sobre ser antiquísimo y padecía frecuentemente notables perjuicios en sus materiales, cobriéndose de agua salobre todo su pabimento y sufriendo las paredes fuertes desacalabros por las crecientes del mar [...] visto lo cual, el exponente en unión de todos los parroquianos determinan la nueva construcción cerca del lugar de *Castrellón*.

Existe o topónimo *Castrillón* nos concellos de Arzúa, Cerdido, Ortigueira, Tor-doia, Val do Dubra (A Coruña), Antas de Ulla, Castro de Rei e O Corgo (Lugo); neste último, nome de lugar e parroquia. E *O Castrillón* nos concellos de Coirós, Vilarmador (A Coruña), Cangas (Pontevedra), Alfoz, Lugo e A Pastoriza (Lugo).

Castro

Lugar da parroquia de Ardaña

Castro, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

Lugar da parroquia de Sísamo

O topónimo *O Castro*, como o substantivo *castro*, procede da palabra latina CASTRU ‘poboado fortificado, praza forte, castelo, fortaleza’. Normalmente nomea outeiros onde quedan ruínas ou restos destes antigos poboados fortificados da Idade de Ferro. No caso do lugar de *Castro* da parroquia de Ardaña non se ven trazos evidentes de que houbese un castro.

A *Carta arqueolóxica del partido judicial de Carballo de Bergantiños* de Rodríguez Casal tampouco documenta *castro* ningún no lugar chamado *O Castro* da parroquia de Entrecruces, se ben a aldea se encontra debaixo dunha altura. Nela, segundo nos comentou un señor maior do lugar, houbo un castro onde se atopou un forno. O topónimo *O Castro* da parroquia de Sísamo está situado ao pé do castro de Sísamo.

O lugar do *Castro* da parroquia de Sísamo

Nun documento do ano 1578 do Arquivo da Catedral de Santiago consistente nun troco de herdades entre dous veciños das parroquias de Rus e Ardaña, cítanse, nesta última, os lugares de *Gontade e Castro*. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) rexistran “Una casa con piso al sitio de *Castro*” e “Una casa de un alto al sitio de *Castro de Abajo*”. O lugar chamado *O Castro* da parroquia de Entrecruces aparece na devandita fonte varias veces: “Otra [leira] de labradío en leira do *Castro*”, “Un cuarto ferrado de huerta de segunda calidad en huerta do *Castro*”, “Un tercio ferrado de huerta de segunda calidad en detrás do *Castro*” e “Otra [casa] de soto en *Souto do Castro*”, topónimo que pode referirse ao lugar actualmente chamado *Souto Grande*, situado moi preto da aldea do *Castro*. En canto ao lugar

nomeado *O Castro* da freguesía de Sísamo, nunha atestación de 1215 do mosteiro de Antealtares, o rei Afonso IX doa a este cenobio as *vilas* de *Castro* e *Sisamo*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) menciónase “Una casa de un alto situada en el lugar do *Castro*”.

Os topónimos *Castro* e *O Castro* son moi abundantes en Galicia.

Caxín

Lugar da parroquia de Rus

Detrás do topónimo *Caxín* parece estar o nome dun posesor ou terratenente medieval. Malia que Nicandro Ares propón *Cassinus*, antropónimo documentado nos repertorios de nomes latinos, nunha atestación do ano 1317 da catedral de Mondoñedo cítase un tal “Gonçalvo Martines dito *Cagín*”, polo que o topónimo *Caxín* podería proceder dun nome persoal de orixe latina como **Kaginus* ou **Caginus*.

Nun documento do ano 1592 do Arquivo da Catedral de Santiago, o mosteiro de San Martiño Pinario afora a “Fernán de Pereyra de *Cagín*” e á súa muller varias propiedades na parroquia de Rus. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) recollen o topónimo coas formas *Caxín* e *Cajín*.

Existen outros lugares chamados *Caxín* nos concellos de Meis (Pontevedra), O Corgo e Taboada (Lugo).

Ceide

Lugar da parroquia de Sísamo

No lugar de *Ceide*, topónimo que se repite no concello de Lugo, debeu vivir ou ter posesións unha persoa chamada *Zayd* ou *Zaide*, antropónimo de orixe árabe procedente de *sayyid* ‘señor’. Variante do topónimo *Ceide* semella *Zaide*, nome dun lugar do concello lugués de Guntín.

Nunha atestación do ano 950 do mosteiro de Sobrado cítase unha persoa testemuña do documento de nome *Zaide*: *Zaide ts*. O topónimo que nos ocupa aparece noutra atestación de 1520 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago como *Ceyde*. En 1609 (Arquivo da Catedral de Santiago) noméase un tal “Juan de *Ceyde*, vecino de la felegresía de San Bréyxome de Oza”, que está preto da de Sísamo. En 1752 o Catastro de Ensenada rexistra o topónimo como *Ceide* e *Seide*. As súas Comprobacións (1763) mencionan *lugar Deseide* e citan na parroquia de Sofán unha persoa chamada *Domingo Zeide*.

Centeás

Lugar da parroquia de Lema

O fitotopónimo *Centeás*, plural do substantivo galego *centéal*, refírese a uns campos sementados de *centeo*, do latín hispánico *CENTENUM*, e este do clásico *CENTĒNI*

‘de cento en cento’, porque se cría que daba cen grans por cada un que se botaba. Da importancia que tivo este cereal na economía e na alimentación de Galicia fala a documentación medieval. Así, entre outras moitas, unha atestación do ano 942 do mosteiro de Celanova cita dous modios de centeo, *centeno II modios*, como pago, xunto con outros produtos agrícolas, da renda dun foro.

Encontramos o lugar de *Centeás* desta parroquia carballeza atestado por vez primeira nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como *sitio de Centeás*, *sitio de Centeás do Souto* e *sitio de Airas de Centeás*.

Existen outros lugares chamados *Centeás* nos concellos de Curtis (A Coruña), Mondoñedo, O Valadouro (Lugo) e o Carballiño (Ourense). No concello lugués da Pastoriza está *Os Centeás*.

Cepeira, A

Lugar da parroquia de Sísamo

O topónimo *A Cepeira*, abundancial de *cepo* (< latín *CĪPPU* ‘tronco’) co sufixo *-eira* (< latín *-ARIA*), refírese a un conxunto de troncos ou, por extensión, de árbores vellas e grosas.

Nun documento do ano 975 do mosteiro de Celanova faise unha demarcación territorial tomando como referente o tronco ou o cepo dun gran castiñeiro: “de illa vinea que iam vobis dedimus et feret in *cepo* de illo castanario”. No ano 1752 o Catastro de Ensenada cita o lugar carballedo da *Cepeira* cando se atravesaba alí o río Anllóns, daquela chamado Grande neste punto, por un *porto* antes da construción da súa ponte: “molinos arineros que muelen con agua corriente todo el año, huno de dos ruedas en el río Grande al sitio do *Porto da Cepeira*”. As Comprobacións do referido catastro (1763) rexistran *sitio de Cepeira* e *sitio de Zepeira*. O dicionario de Madoz (1845) cita o topónimo tamén sen artigo coa forma *Cepeira*. Unha noticia de prensa de 1920 do semanario carballedo *El Lunes* fala de “la construción de los puentes de *la Cepeira* y [...] en los cuatro últimos años”, en referencia á ponte actual, a partir de cuxa construción se deixaría de vadear o río polo devandito *porto* ou paso fluvial de augas pouco profundas.

Entre a toponimia maior, o *Nomenclátor de Galicia* tamén rexistra o topónimo *A Cepeira* nos concellos de Vilarmaior (A Coruña) e Guitiriz (Lugo).

Cerdeiriña, A

Lugar da parroquia de Rus

Ata hai poucos anos as cerdeiras da parroquia carballeza de Rus, e sobre todo da limítrofe de Entrecruces, enchían de flores o val cando chegaba a primavera. Unha daquelas *cerdeiras* callou no topónimo *A Cerdeiriña*, diminutivo da palabra *cerdeira*, voz resultante dunha disimilación consonántica dun antigo de *cerzeira* (latín < CERESARIA). Daquel malogrado pasado froiteiro queda o recordo das mulleres de

Entrecruces vendendo o seu produto polas feiras da contorna. Non localizamos *A Cerdeiriña* na documentación histórica.

O topónimo *A Cerdeiriña* está presente nos concellos de Boimorto (A Coruña), Cotobade (Pontevedra) e Foz (Lugo).

Cernide

Lugar da parroquia de Carballo

O topónimo *Cernide* é unha variante de *Cernedo* ou de *Cerneda*, co sufixo latino *-ĒTU* ou *-ĒTA* convertido en *-ide* por unha relaxación da vogal final por probable influxo dos abundantes topónimos rematados en *-e* formados con nomes de posesores. En canto ao seu significado, *Cernide* debe ser un abundancial do latín *cinere* ‘cinza’, referido a unha terra ganada ao monte mediante rozas ou queimas agrícolas co fin de dedicala ao cultivo de cereal. Así, no dicionario de García de Diego atopamos o galego *cenra* e o asturiano *cerna* ‘cinza’, procedentes do latín *cinis*, *-ĕris*.

Tamén coa posible base *cerna* ‘cinza’ de *Cernide*, pero co sufixo abundancial *-eira* > (latín *-ARIA*), existe o topónimo *A Cerneira*, nome dun lugar do concello pontevedrés de Valga. En canto a *Cernedo*, A Lama (Pontevedra), e *Cerneda*, parroquia de Abegondo (A Coruña), non converteron os seus sufixos *-edo* e *-eda* en *-ide*, como o fixo *Cernide*.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Carballo (1763) cítase “Una casa al sitio de *Cernide*” e “La quinta parte de una casa al sitio de *Cernide*”. Na aldea de *Cernide* estaba a primitiva igrexa, o cemiterio e, segundo a tradición oral, o carballo nomeado no topónimo da parroquia.

Cesta, A

Lugar da parroquia de Ardaña

A Cesta, co seu *e* tónico pechado, parece reproducir a voz *cesta*, en latín *CĪSTA* ‘recipiente feito de vimbios ou laminas estreitas de madeira máis grande ca o cesto’. Así, aínda que no ano 1749, no Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, o topónimo aparece coa súa forma actual *A Cesta* e nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como *A Zesta*, ambas as atestacións en singular, nesta segunda fonte tamén figura en plural, como *sitio das Cestas* ou *das Zestas*: “Ferrado y medio de sembradura de segunda calidad al sitio das *Cestas*” e “Tres ferrados de sembradura de segunda calidad al sitio das *Zestas*”. Estas atestacións fannos pensar na posibilidade de que o lugar deba o seu nome a que nel se fabricaban cestas, tipo de artesanía da que aínda quedan os últimos representantes na próxima parroquia de Entrecruces, onde a figura de san Paulo, “primeiro ermitán”, patrón dos cesteiros, foi substituída pola de san Paio na capela do mesmo nome. A aparición da cestería podería estar relacionada coa noutrora abundante produción de cereixas de Entrecruces que as mulleres desta freguesía transportaban en grandes cestas ás

feiras da contorna para a súa venda. De ser certa a nosa proposta, o actual topónimo *A Cesta*, seguramente proveniente dun sintagma **lugar das Cestas* ou algo similar, sería comparable ao berciano *Villaverde de los Cestos*. *A Cesta*, plural en orixe, amosaría un singular secundario, o mesmo que o topónimo tamén carballés *Maceira*, que na documentación antiga aparece como *Maceiras*.

Cestro

Lugar da parroquia de Rebordelos

O topónimo carballés *Cestro*, co *e* pechado, é escuro. Aínda que non posuímos documentación antiga que o confirme, podería ser variante de *Cesto*, con *r* epentético (véxase a entrada anterior, *Cesta*). Outra posibilidade é que presente o sufixo átono prerromano *-aro* (**céstaro* > *cestro*).

Non atopamos o topónimo *Cestro* no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Non obstante, aparece no dicionario de Madoz (1845) coa forma errada *Castro*.

Chacín

Lugar da parroquia de Verdillo

No topónimo *Chacín* subxace un antigo FLACCINI, xenitivo do nome de posesor latino *Flaccinus*, que tería unha *villa* ou grande explotación agrícola no lugar. Este antropónimo debeu ser un nome bastante común na Gallaecia, pois hai varios topónimos *Chacín* en Galicia e *Chacim* no norte de Portugal.

A atestación (epigráfica) máis antiga que se ten deste antropónimo en Galicia data dos séculos II-III. Trátase dunha lápida funeraria (*CIL*, II, 2610), hoxe encaixada na parede dunha casa situada a carón da igrexa de Santo Estevo da Rúa de Valdeorras, dedicada por un tal *L(ucius) Flavius Flaccinus a L(ucio) Pompeio Reburro Fabro*, de quen era herdeiro.

Unha atestación escrita do ano 818, publicada en *Diplomática española del período astur*, nomea outro *Flacinus*, antropónimo que se repite noutra atestación do ano 900 da mesma fonte. O *Chacín* da parroquia de Verdillo aparece como *sitio de Chacín* e *Ponte Chacín* ou *Puente Chacín* nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763).

O topónimo *Chacín* repítese nos concellos de Mazaricos, onde é nome de lugar e de parroquia, Ribeira (A Coruña), Antas de Ulla, Riotorto (Lugo) e Amoeiro (Ourense).

Chamusqueira

Lugar da parroquia de Lema

O topónimo *Chamusqueira*, derivado de FLAMMA ‘chama’, debe ter un significado similar ao da *Cadaveira* en canto a referirse a un monte a medio queimar, é dicir, *chamuscado*, que, como tal, aínda conserva en pé os talos de toxos e outras especies vexetais medio carbonizados, quizais aproveitados despois como guizos para alumar ou para o lume.

O dicionario de Madoz (1845) recolle o topónimo *Chamusqueira* como nome dun dos lugares da parroquia. Á parte do *Chamusqueira* do concello de Carballo, existe o topónimo con artigo *A Chamusqueira* nos de Arteixo e A Laracha (A Coruña).

Chans, As

Lugar da parroquia de Rus

O nome de lugar *As Chans*, en latín PLANA(S), refírese a varias extensións de terreo chás (en galego occidental *chans*) ou planas, situadas no lugar.

Este topónimo, que dá nome a unha entidade de poboación recente, aparecerá por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia*. Non é citado no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No “Voo Americano Serie A” do ano 1945-1946, o lugar que hoxe ocupa a aldea das *Chans* aparece sen edificacións, que se concentran no contiguo lugar de Alborís, topónimo que si rexistran as citadas Comprobacións. Hoxe as aldeas de Alborís e As Chans forman un continuo.

O lugar das *Chans* |

Charrúa, A

Lugar da parroquia de Bértoa

Lugar da parroquia de Sofán

A voz *charrúa* significa ‘arado grande de ferro’. Vén, quizais por vía monástica, do francés *charrue* ‘especie de arado con rodas’, en latín *carruca*, do galo *carrus*. O topónimo *A Charrúa* debe referirse a antigas terras de labradío, pobres e con moita pedra, que no seu tempo serían traballadas con este arado. Así, unha amable informante que no ano 2006 tiña uns oitenta anos de idade explicounos, como resposta ás nosas preguntas, que unha leira chamada *A Charrúa* próxima á aldea da Raíña, na parroquia carballesa de Sísamo, recibía ese nome porque “era unha terra ruín e *charrueira* [sic] con moita pedra, que unha vez, segundo contaban os vellos, tiveron que lle meter un aparello moi potente para levatala”. Esta noticia concorda cunha información do autor portugués J. L. Lourenço Loução, contida no número 29 da *Revista Lusitana* sobre lexicografía das dúas marxes do Miño, que recolle o vocábulo *charrueira* coa equivalencia de ‘terra de cultivo, mas que produz mal’. O *DdD* ofrece o galego *charrao* co significado de ‘terreno ligero y de mala calidad’. O dicionario de Alonso Estravís documenta *charrao* ou *charrau* ‘terreo lixeiro e de má calidad’. *Charruada* é, segundo E. Rivas, ‘finca labradía’ e o Padre Sarmiento, no seu *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega*, explica o verbo *charruar* nos seguintes termos: “Llaman hacia Pontevedra arar la tierra con un arado común pero con dos o tres pares de bueyes”.

O lugar chamado *A Charrúa* da parroquia de Bértoa consta no *Nomenclátor de Galicia* sen artigo a partir do ano 1888. O da freguesía de Sofán figura como *Charrua* no dicionario de Madoz (1845).

A Charrúa é un microtopónimo abundante na comarca de Bergantiños.

Cheda, A

Lugar da parroquia de Bértoa

Non cremos que o topónimo *A Cheda* teña que ver coa palabra de orixe celta *cheda* ‘cada unha das dúas pezas laterais do chedeiro do carro en que van encaixados os fungueiros’, pois consideramos que pode vir da forma latina non documentada *PLANETA ‘chaira’. De acordo con isto, o lugar carballés da *Cheda* está nunha chaira moi definida, situada a carón do río Anllóns. Este tipo de orografía repítese noutros *A Cheda* dos concellos coruñeses da Laracha e Frades e no barrio chamado *A Cheda* da cidade de Lugo. O lugar de *Chedas* da parroquia de Zobra, Lalín (Pontevedra), rodeado de montañas, ocupa un lugar relativamente chan, formado por varias chairas máis ou menos definidas, situadas a distintas alturas.

Nunha atestación do ano 991 do mosteiro de Samos cítase unha *villa* que antes se chamaba *Planeto* e despois San Salvador: “villa que antea vocabatur *Planeto* et modo dicitur sanctum Salvatorem”, en referencia á actual parroquia de San Salvador do Mao, O Incio (Lugo), cuxo lugar chamado San Salvador está situado nun

pequeno relanzo chan que segue subindo. O *Chedas* do concello de Lalín aparece nun documento do ano 788 do mosteiro de Carboeiro como *Fletas*. En canto ao lugar carballés da *Cheda*, é citado no Catastro de Ensenada (1752), que menciona o seu importante muíño, en funcionamento ata hai poucos anos, nos seguintes termos: “y el otro se halla al sitio da *Cheda* y el río del mismo nombre”, que é o Anllóns.

Á parte dos anteriores, existe un lugar chamado *A Cheda* no concello de Boimorto (A Coruña). *A Cheda de Abaixo* e *A Cheda de Arriba* están no concello tamén coruñés de Cedeira.

A chaira do lugar da *Cheda*

Choiás

Lugar da parroquia de Artes

Consideramos que *Choiás* é un zootopónimo que nos fala dun lugar abundante en *choias*, voz onomatopeica referida ao grallo que fai o córvido de peteiro vermello así chamado. Topónimo semellante é *A Cova das Choiás*, situado na serra do Courel, do cal Amor Meilán, nos anos vinte do século pasado, nos conta o seguinte:

En la falda de la sierra inmediata a Viduedo, en la parroquia de Óutara, nótase un gran subterráneo que se cree haya sido formado por la extracción de la mena de hierro que utilizaban antiguamente tres *ferrerías*, pero que fué abandonado después. En los tiempos de Madoz [ano 1845] servía de albergue a millares de cornejas o chochas [*choias*] que salían a grandes bandadas a recorrer el país y regresaban al anoecer, de donde tomó su nombre popular de *Cueva* o *Cova d'as Choiás*, famosa en toda la provincia.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia refírense no ano 1763 a “un cuarto ferrado de tierra de sembradura de la tercera calidad al sitio de *Choyas*” e a “Un ferrado de sembradura al sitio da *Agra de Choyas*”. O topónimo non aparece citado en Madoz (1845). Carré Aldao rexístrao cara ao ano 1928 coa grafía *Choyas*.

Constenla

Lugar da parroquia de Rebordelos

Véxase a entrada *Costenla, A*.

Cornaces

Lugar da parroquia de Rus

A situación do lugar chamado *Cornaces*, que ocupa un lugar inequivocamente elevado sobre as terras circundantes, lévanos a pensar na posibilidade de que este topónimo conteña unha base prerromana oronímica **corn-* ‘esquina, punta, ángulo, cúspide, altura rochosa’. Esta raíz quizais tamén estea presente no topónimo *Cornazo*, aparentemente singular de *Cornaces*, nome dunha parroquia do concello de Vilagarcía de Arousa (Pontevedra) onde hai un lugar chamado *Cornazo de Arriba*, situado tamén nun lugar elevado. En canto á aldea carballeza chamada *Cornaces*, comprobamos que, malia ter as rúas revestidas con pavimento, algunhas das súas casas están cimentadas no subsolo rochoso do lugar.

Nun documento do ano 1496 de San Martiño Pinario este mosteiro afora a un tal Juan do Souto o casal de *Cornaces* en Santa María de Rus por renda dunha rapada de trigo. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) sinálase, entre outros edificios e propiedades, “Una casa terreña al sitio de *Cornaces*”.

Corredoira, A

Lugar da parroquia de Bértoa

Lugar da parroquia de Rus

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *A Corredoira*, procedente dunha antiga (VIA) CURRITORIA, de *correr*, refírese a unha *corredoira* ‘camiño de carro entre muros e herdades’.

Nun documento do ano 1237 do mosteiro de Melón cítase un lugar chamado *Curritoria*: “monasterio vestro de illo casali de Abelaneda qui vocatur de *Curritoria*”. O lugar chamado *A Corredoira* da parroquia de Rus aparece nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como *sitio de la Corredoyra* e *da Corredoira*. O da freguesía de Sofán como *da Corredoyra* e o da de Bértoa amósase sen artigo coa forma castelanizada *Corredoira* no dicionario de Madoz (1845).

Costa, A

Lugar da parroquia de Entrecruces

Lugar da parroquia de Oza

Lugar da parroquia de Verdillo

A Costa, en latín *cōSTA* ‘costa, terreo en pendente’, é un topónimo orográfico mais tamén viario, pois moitas veces designa tramos de camiños antigos, hoxe reconvertidos en estradas asfaltadas, situados nunha pendente.

O lugar chamado *A Costa* da parroquia de Entrecruces aparecerá por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia*. Os lugares do mesmo nome das parroquias de Oza e de Verdillo son nomeados nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como *sitio da Costa*. O de Verdillo é citado no dicionario de Madoz (1845) coa forma *Costa*; o de Oza non consta nesta fonte pero é nomeado no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 2003 coa súa forma actual.

Costenla, A

Lugar da parroquia de Goiáns

Tanto *A Costenla* da parroquia de Goiáns como a súa variante *Constenla*, da parroquia de Rebordelos, requiren unha base documentada *COSTANĒLLA*, diminutivo de *COSTANA*, derivado, á súa vez, de *cōSTA* ‘costa, pendente’, que no caso do lugar de *Constenla*, malia o diminutivo *-ĒLLA*, non é pequena e sobe por un camiño antano empedrado e hoxe de cemento que atravesa a aldea. O *n* da primeira sílaba do topónimo *Constenla* é secundario, propagación do da sílaba seguinte.

Nunha atestación do ano 1148 do mosteiro de Toxos Outos cítase unha *hereditate de Costanella*. O lugar chamado *Constenla* da parroquia de Rebordelos é citado nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) coas formas *Constenla* e *Costenla*. *A Costenla* da parroquia de Goiáns aparece na mesma fonte maioritariamente como *Costenla* e só atopamos a forma *Constenla* unha vez. O dicionario de Madoz (1845) recolle os dous topónimos coa forma *Costenla*.

No concello de Cuntis (Pontevedra) existe un segundo lugar chamado *Constenla*. No de Meaño (Pontevedra) outro *A Costenla*. En canto á forma *Costenla*, existe nos concellos de Teo, Val do Dubra (A Coruña) e Barro, e na Estrada dá nome a varios lugares (Pontevedra).

Cótarro, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

O Cótaro é un orotopónimo referido á forma do relevo. Reproduce a palabra *cótarro* ‘pequena altura’, resultado do termo de orixe prerromana *coto* ‘altura’, proveniente de **COTTU* e mais o sufixo átono *-aro*. De acordo co seu significado, o lugar chamado *O Cótaro* está nunha pequena altura.

Nun documento do ano 1166 do Tombo de Fiães noméase un *monte Cotaro*. *O Cótaro* que nos ocupa aparece en Madoz (1845) como *Cótaro*.

Cotomil, O

Lugar da parroquia de Sofán

A profesora A. I. Boullón Agrelo retrotrae o topónimo *Cotomil* a un antigo *CÖTTU MIRI, en referencia a un *coto* ou altura dun tal *Mirus*. Esta proposta está de acordo coa orografía do lugar, situado a carón dunha elevación de terreo, hoxe coroada pola aldea da *Casanova*, topónimo moito máis recente. Nese coto viviría ou tería algún tipo de posesión territorial unha persoa chamada *Mirus*, variante adaptada á segunda declinación latina do antropónimo de orixe xermánica *Miro*, *-onis*, que contén o adxectivo gótico MÊREIS ‘famoso’.

O lugar do *Cotomil* está nun coto

O tal *Mirus* ben puido chamarse así ou ser este apelativo persoal a forma agárrima ou hipocorística dun nome composto con *-mirus* de segundo elemento. A este respecto, un documento do ano 572 do Tombo Vello de Lugo cita o rei suevo *Theodomirus*, de sobrenome *Mirus*: “Ego *Theodomirus* Rex, cognomento etiam *Mirus*”. En 941, no mosteiro de Sobrado, noméase un *Mirus*, *testes*.

Piel e Kremer apuntan a posibilidade de que o topónimo *O Cotomil* proceda do xenitivo do nome persoal, tamén de orixe xermánica, *Gotomirus*.

O Cotomil que nos ocupa aparece como “lugar y casal de *O Cotomil*” nun documento do ano 1563 do Arquivo da Catedral de Santiago. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) anótase “Una [casa] de un alto situada en el lugar do *Coto Mil*” e “Un cuarto ferrado de tierra hortaliza al sitio do *Cotomil*”.

Cotote, O

Lugar da parroquia de Sofán

O Cotote é un topónimo de orixe escura. Resulta difícil asociarlle a base prelatina **cott* ‘prominencia, altura’ por estar situado nun lugar chan. Pola súa raíz e o seu sufixo parece de orixe prerromana. Podería conter o elemento *cot-*, *cott-* presente nun grupo de antroponimos celtas que Evans relaciona co cónnico antigo *coth* e o bretón *coz*, ambos co significado de ‘vello’.

Non vemos rexistrado o topónimo *O Cotote* no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco aparece en Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir de 1930 como *Cotote*, forma que se mantén ata o ano 1991.

Covas, As

Lugar da parroquia de Cances

Covas de Abaixo

Lugar da parroquia de Sofán

Covas de Arriba

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Covas* vén do latín *cōva*. Os habitantes da aldea de *Covas de Abaixo* e da inmediata chamada O Monte faláronnos da existencia de varias *covas*. A boca dunha aínda pode verse medio oculta pola maleza. Segundo unha lenda, os túneles das covas chegaban a outros lugares como o de Prearada na mesma parroquia, Aldemunde e mesmo ata O Priorato, onde estivo o mosteiro beneditino de San Pedro de Soandres, na parroquia do mesmo nome do concello da Laracha. Os actuais residentes da aldea das *Covas* da parroquia de Cances, formada por unha soa casa e un taller de reparación de vehículos, non recordan a existencia de covas no lugar.

Nun documento do ano 1127 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago cítase un *portum de Covas*, porto ou paso do río Carral que debeu estar onda a actual ponte de *Covas*, próxima ao lugar de *Covas de Abaixo*. O Catastro de Ensenada rexistra na parroquia de Sofán varias “Dehesas de S. M. [da Súa Maxestade, deve-sas reais], una al sitio de *Cobas*”. Nas Comprobacións deste catastro da parroquia (1763) rexístranse “Una casa terreña situada en el lugar de *Cobas de Arriba*” e “Cien ferrados de monte vaxo y avuerto al sitio de *Cobas de Avaxo*”. A mesma fonte documental cita na parroquia de Cances “Medio ferrado de sembradura al sitio das *Covas*” e “Tres quartos de sembradura al sitio *Dascobas*”. Este topónimo incluírase no próximo *Nomenclátor de Galicia*.

O topónimo *Covas*, así como *As Covas*, *A Cova* e *Cova*, é abundante en Galicia, aínda que en singular pode referirse a unha depresión de terreo e non a unha *cova* no sentido de caverna ou concavidade natural profunda aberta na terra.

Cristina, A

Lugar da parroquia de Carballo

Aínda que hoxe a zona da *Cristina* é un barrio urbano integrado na vila de Carballo, persoas de 60 e máis anos de idade recordan ir na súa infancia cos seus maiores á *fonte da Cristina*, daquela máis arredada do núcleo da vila e na actualidade situada no extremo sur da Avenida da Cristina. Alí as familias enchían botellas coa auga ferruxinosa do manancial con fama de ter propiedades terapéuticas e aproveitaban a lenta combustión das rozas (*tillas* na fala local) das leiras próximas para asar saborosos cachelos e chourizos, que enterraban envoltos en verzas na terra fumegante.

Hai motivos para pensar que o topónimo *A Cristina*, que aparecerá por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia*, foi antes *Santa Cristina*, referido á devandita fonte. Así, unha veciña de Carballo de 67 anos recorda na súa infancia oírle falar a seu pai da imaxe dunha santa colocada na pequena urna, daquela pechada cun cristal e hoxe baleira, que aínda se ve na cabeceira da fonte. Esta información da tradición oral cadra cunha noticia documental de cara ao ano 1928 de Carré Aldao sobre a vila de Carballo, que nomea o desaparecido matadoiro municipal e as augas ferruxinosas nos seguintes termos: “Se va a inaugurar un buen macelo en la carretera municipal que lleva a las aguas ferruginosas de *Santa Cristina*”. A elipse dos vocábulos *fonte* e *santa* da secuencia orixinal (*fonte*) de (*Santa Cristina*) > *A Cristina* é similar á que deu o topónimo urbano *A Estrela*, nome dunha rúa carballeira procedente do sintagma *capela da Virxe da Estrela*, referido á desaparecida capela desa advocación pertencente aos baños vellos.

Preto da vila de Carballo houbo outra *fonte de Santa Cristina* asociada a unha capela da mesma advocación situada na cima do monte Neme. Do santuario fálanos J. del Hoyo a principios do século XVII, cando escribe, referíndose á parroquia carballeira de Oza: “La fábrica tiene de renta dies ferrados de trigo que goça por la *hermita de Santa Cristina* con obligación de repararla”. A existencia de máis fontes de Santa Cristina, unha na parroquia de Barro, Noia (A Coruña), e outra na cidade portuguesa de Viseu, parece indicar unha certa especialización desta santa en dar nome a fontes de augas salúíferas ou carismáticas.

Cruz, A

Lugar da parroquia de Sofán

O lugar da *Cruz*, onde os seus habitantes máis vellos non recordan a existencia de ningunha cruz ou cruceiro, está nunha encrucillada ou cruzamento de camiños, hoxe convertidos en estradas asfaltadas.

O topónimo non aparece en Madoz (1845) e só o documentamos no *Nomenclátor de Galicia* a partir de 1930 coa forma *Cruz*. No *Nomenclátor* de 1991 rexístrase como *Cruz de Evas*, ao estar a aldea da *Cruz* contigua á de *Evas*. O topónimo *A Cruz* repítese de maneira abundante en Galicia.

Cuartos, Os

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *Os Cuartos*, en latín *QUARTUS*, refírese á cuarta parte de algo. Podería designar propiedades divididas en cuartas partes ou que pagaban de renda ou foro a cuarta parte da súa produción agrícola. A este respecto unha das preguntas do Catastro de Ensenada (1752) inquire nesta e noutras parroquias “sobre arrendamiento de tierras de eclesiásticos, si son a la mitad, tercio, *quarto*, quinto o más de los frutos que producen”. Neste catastro dise que a parroquia de Artes lindaba coa de Rus no *marco do Quarto*. A importancia que tivo na zona o numeral cuarto vese reflectida no que, segundo J. del Hoyo, pagaba de renda a principios do século XVII a parroquia de Sofán: “Tiene esta felegresía ciento y diez feligreses. Los frutos se hazen *quatro* partes”.

Cubela, A

Lugar da parroquia de Entrecruces

Os topónimos *A(s) Cubela(s)* e *A(s) Covela(s)* repítense con certa frecuencia en Galicia. Pola súa estrutura fonética poderían derivar tanto de *cuba* como de *cova*, aínda que esta última forma é moito máis fértil en resultados toponímicos. Por tanto, consideramos que *A Cubela* é probablemente un derivado da forma do latín hispano *CŌVA co sufixo de diminutivo *-ela* (latín < -ĒLLA), co *o* etimolóxico pechado en *u*, quizais resultado dunha disimilación producida polo *e* aberto da sílaba seguinte.

Mellor que a unha pequena cova, caverna ou concavidade lateral, *A Cubela* debe referirse ao lugar cóncavo ou fondo e en costa onde se atopa a aldea así chamada. O dicionario de E. Rodríguez documenta a voz *cubela* co significado de ‘cañada, hondonada de un terreno que está entre dos montes más o menos elevados’, e a expresión *fai cubela* ‘dícese del terreno que está en cuesta muy pendiente’.

Segundo unha atestación do ano 1418 do mosteiro de San Martiño Pinarío, Fernán Afonso traspasa a favor de Martín Darriba, o seu sobriño, o casal e as herdades de *Cobela*, en San Xens de Entrecruces, que tiña aforadas do mosteiro. Non atopamos o topónimo nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763), pero esta fonte rexistra un lugar chamado *Cubela* ou *Cuvela* e outro *Cubelo* na limítrofe freguesía de Rus.

Encrucilladas, As

Lugar da parroquia de Oza

O das *Encrucilladas* é un topónimo viario que sinala varias encrucilladas, en latín INCRUCILIATAS, ou cruzamentos de camiños antigos, aínda presentes no lugar pero ancheados e asfaltados.

Nun documento do ano 1130, publicado na *Historia de la S. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, o territorio da vila leonesa de Cacabelos é delimitado, entre outros fitos ou referentes, por unha *incruciliata*: “videlicet per illam *incruciliatam* que est inter Cakavelos et scm. Martinum”. Non atopamos o topónimo *As Encrucilladas* no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Non o recolle o dicionario de Madoz en 1845, tampouco figura na folla 44, *Carballo*, do *Instituto Geográfico y Catastral* (1944) e aparece no *Nomenclátor de Galicia* por primeira vez no ano 1970, castelanizado coa forma *Encrucijadas*.

Aínda que hai varios lugares en Galicia chamados *A Encrucillada*, entre a toponimia maior só achamos outro, en plural, no concello de Triacastela (Lugo).

Entrecruces (San Xens)

Parroquia

É moi posible que o topónimo *Entrecruces* sexa un topónimo viario relacionado co camiño real de Carballo a Santiago que, segundo o mapa de Fontán (1845), pasaba por esta parroquia e continuaba polos lugares do Meixonfrío, O Porto Covo, Ponte Choupana e Camiño Real, topónimos tamén causados por esta antiga vía.

No caso de *Entrecruces* é lóxico pensar que esta parroquia estivese situada, no momento da creación do topónimo, entre varios “cruces” ou cruzamentos de camiños secundarios confluentes no devandito camiño real, circunstancia viaria que persiste na actualidade.

Nun documento do ano 1572 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase un tal “Juan de Moyno, labrador de la feligresía de *San Jens de Entrecruces*”.

Entrerrios

Lugar da parroquia de Bértoa

Se o lugar chamado *Entrecruces* estivo entre varios cruces viarios, o de *Entrerrios* atópase entre dous ríos: o Anllóns e o seu afluente pola dereita, o río Vilán ou de Quenxe. O interfluvio entre estas dúas correntes mide uns 300 metros, coa aldea de *Entrerrios* no medio, situada á beira da estrada AC-552.

O lugar de *Entrerrios* non aparece citado no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* figura coa forma *Entre Ríos* a partir do ano 1970.

Existen outros lugares de nome *Entrerrios* nos concellos da Laracha, Noia, A Pobra do Caramiñal, Valdoviño (A Coruña), Fornelos de Montes (Pontevedra), Barreiros (Lugo) e Padrenda (Ourense).

Ermida, A

Lugar da parroquia de Sofán

Unha atestación do ano 1574 do Arquivo da Catedral de Santiago xa cita os “lugares de *A Hermida* y de Vilar de Francos en San Salvador de Sofán”. Este topónimo provén do latín *EREMITA*(M) ‘lugar deserto e afastado; o que vive nese lugar’.

A ermida nomeada no topónimo que nos ocupa, dedicada a san Bieito, é mencionada por J. del Hoyo (1607) xunto coas outras tres da parroquia: “Hay cuatro hermitas: Santa María del Monte, San Pedro, San Benito y Santa Marta”. No século XVIII estaba en malas condicións e no XIX foi trasladada ao lugar de Paradela da mesma parroquia. Así, nun informe do ano 1749 contido no Arquivo Histórico Diocesano de Santiago sobre as capelas que daquela existían na freguesía dise que:

En esta yglesia de Sofán se allan: la del Glorioso San Benitto, sitta en el lugar da *Hermida* de dicha feligresía y la del Glorioso [...] cuias dichas quatro capillas lo son muerttas, sin rrenta ni patrón alguno que las repare, mas que tan solamente la deboción de los feligreses, que por conserbar dichas capillas lo hacen de su deboción.

No mesmo arquivo, nun documento de 1860 tamén publicado por D. Domínguez, consta a licenza para a construción dunha nova capela coa mesma imaxe e advocación no devandito lugar de Paradela (no texto cítase Vioño, que está próximo ao lugar da Ermida):

y de la escritura que le acompañó e hizo don Andrés Vázquez de la sembradura de un ferrado de terreno en el campo de Paradela para construir allí una capilla pública á donde sea trasladada la imagen de San Benito que debe quitarse de la de su advocación en el lugar de Bioño por hallarse dicha capilla enteramente arruinada y en sitio poco a propósito para su reedificación [...] ha tenido á bien acceder a que se construya la capilla en el campo de Paradela y lugar que ocupa el crucero.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada desta parroquia (1763) lemos: “Una casa terreña situada en el lugar da *Ermida*”, “Dos ferrados de prado rregado al sitio da *Ermida*” e “Una casa de un alto situada en el lugar da *Hermida*”. O lugar da *Ermida* debeu recibir tamén o nome de *San Benito*, co nome do santo titular da ermida castelanizado. Así, as Comprobacións citan no ano 1763 “Un ferrado de tierra de sembradura al sitio de *San Benito*”.

A Ermida é un nome de lugar abundante en Galicia.

Esmorís, O

Lugar da parroquia de Verdillo

No lugar chamado *O Esmorís* viviu e traballou á fronte dunha *villa* agrícola medieval un tal *Ermericus* ou *Ermoricus*. Así, *O Esmorís* vén dunha antiga (VILLA) (H) *ERMERICI* ou de *Ermericus*, antropónimo de orixe xermánica composto polas voces góticas **AÍRMANS*, *AÍRMINS*- ‘grande’ e *RICUS* < *reiks* ‘poderoso’. O cambio do antigo *Ermoriz* ao actual *Esmorís* pode deberse á disimilación das vibrantes ou a tendencia á equivalencia *r/s* neses contextos fónicos (en marxe silábica e anteposto a unha sonora). A maiores, o característico seseo implosivo en final de sílaba propio da zona converteu **O Esmoriz* no *Esmorís*.

O antropónimo *Ermoricus* é citado, entre outros, nun documento de 812 publicado en *Diplomática española del período astur*. En canto ao *Esmorís* carballés, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) lemos: “al sitio de *Esmorís* o Carral”, “al sitio de *Exmorix do Medio*” e “al sitio de *Exmoris*”. Parece, pois, que o cambio consonántico xa estaba consolidado no século XVIII.

O apelido *Esmorís* do concello de Carballo debe ser oriúndo deste lugar. Aínda que segundo o *Nomenclátor de Galicia* só existe o topónimo con artigo, *O Esmorís*, no concello de Carballo, hai outros lugares chamados *Esmorís* e *Esmoriz* espallados polo territorio galego e en Portugal.

Espanadeira, A

Lugar da parroquia de Entrecruces

A Espanadeira deriva do fitónimo *espadana*, derivado de *spatha* ‘espada’ cun sufixo -ANNA como o de *cabana*. A alteración puido deberse á interferencia da voz común *panadeira*. A palabra da cal deriva, *espadana*, designa varias especies botánicas propias de lugares húmidos, con follas semellantes a unha espada.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan “Otra [terra de labranza] en abierto en la *Espanadeiras*?”. O topónimo non consta non *Nomenclátor de Galicia* ata o ano 2003.

Espiño, O

Lugar da parroquia de Sísamo

O Espiño é un fitónimo que fai referencia á planta homónima, en latín *SPINU*, nome de varios arbustos espiñentos entre os que destaca o espiño albar. Nun documento do ano 1273 do mosteiro de Oseira cítase un “talo do *Espino*”, que debe corresponder a un *tallo* ou leira pequena onde habería un espiño.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia citan o “sitio do *Espiño*”. O dicionario de Madoz (1845) non rexistra o topónimo e Carré Aldao (ca. 1928) noméao sen artigo como *Espiño*.

O Espiño é un topónimo abundante en Galicia: con ou sen artigo ou como elemento de composición aparece ata 26 veces no *Nomenclátor de Galicia*.

Esteves

Lugar da parroquia de Ardaña

Nun principio, *Esteves* parece reproducir, co seseo implosivo final característico da zona, o apelido patronímico *Estévez*, en orixe ‘fillo de *Estevo*’. Daquela en *Esteves* puido vivir e ter terras un individuo así apelidado. Malia isto, nun documento do ano 1591 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase un tal *Afonso García de Esteve*, que vivía no lugar de *Esteve* da freguesía de Ardaña. Por tanto, parece que a forma orixinal era *Esteve*, que viría de STEPHANI, xenitivo do nome de posesor *Stephanus*, e *Esteves* debe ser un plural secundario. Esa forma orixinal quedou consolidada en *Esteve*, nome dun lugar do concello das Somozas (A Coruña).

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) o topónimo aparece como *Estébez*: “Veinte y dos ferrados de tierra de sembradura al sitio de *Estébez*” e *Hestebes*: “Seis ferrados de sembradura de tercera calidad y tres de monte de segunda al sitio de *Hestebes*”.

Evas

Lugar da parroquia de Sofán

O profesor E. Bascuas relaciona o topónimo *Evas* cunha raíz hidronímica indoeuropea *ei- ‘ir, correr (auga)’, presente, segundo Pokorny, no latín *eo* ‘ir’. Cognados do galego *Evas* poderían ser, segundo Bascuas, os topónimos portugueses *Evas*, en Alenquer, concello do distrito de Lisboa, e *Eva*, no concello e distrito de Santarém.

Desprazados a *Evas*, soubemos por informacións dos seus naturais de máis idade que ata haberá uns corenta anos a aldea se fornecía de auga e lavaba a súa roupa nun manancial, hoxe abandonado e cuberto de salgueiros, chamado *o pozo de lavar* e localizado a carón da aldea.

Nunha atestación do ano 1247 do mosteiro de Caaveiro cítase un río chamado *Eve*, situado na parroquia de Santo Estevo de Irís, Cabanas (A Coruña), que segundo Bascuas estaría emparentado co topónimo *Evas*: “Carivi, concurrentia Sancti Stephani de Herenes, secus flumen *Eve*”. O Catastro de Ensenada (1752) cita, entre os montes abertos para pastar da parroquia de Sofán, “cien ferrados al sitio de *Evas*”. As Comprobacións deste catastro (1763) mencionan o topónimo coa forma *Ebas*.

Feira de Verdillo, A

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *A Feira de Verdillo* refírese a unha importante e concorrida feira mensual que se deixou de celebrar no ano 1941, cando, malia a forte oposición veciñal e de varios párrocos, se trasladou para a vila de Carballo. Aínda que non se sabe a súa data fundacional, debe ser moi antiga. Lucas Labrada descríbena no ano 1804:

La hay asimismo el cuarto domingo en el lugar de *Verdillo* o San Jorge de Artes, a donde se lleva ganado vacuno y caballar, carneros, gallinas, pollos, granos, pan cocido, lino, lienzos del país y paños; y algunas veces se repite de allí a ocho días la misma feria, que entonces llaman *Feyrón*.

Este termo, *feirón*, foi herdado pola feira que aínda hoxe se celebra en Carballo.

Anos máis tarde, cara a 1829, o dicionario de Miñano fala da hoxe desaparecida feira de Verdillo de maneira parecida, engadindo que “La feria que se celebra [...] en la parroq. de San Jorge de Artes [...] tomó la denominación de esta”, refírese á parroquia de Verdillo. O topónimo completo *A Feira de Verdillo* xorde seguramente porque nun principio se celebrou na freguesía de Verdillo, limítrofe coa de “Non sempre estivo neste emprazamento, senón que tamén se celebrou no Campo Rapado e no Campo das Seixas, ambos os dous na parroquia de Berdillo”. Unha noticia do ano 1920 aparecida no semanario carballés *El Lunes* di o seguinte:

Ferías y Mercados: *Verdillo* = Desanimada, hubo transacciones en vacas, pero no en ganado caballar, del que concurrió poco: El maíz fué a 10 pts ferrado, el trigo a 10'50 y los huevos a 2'50 docena.

O lugar da celebración da feira era un campo situado á beira do Camiño Real que ía da Coruña a Fisterra. Segundo a guía de X. Fernández Carrera, parte dese campo da feira está hoxe ocupado pola área recreativa de Santa Lucía e a moderna capela desa advocación; a primitiva estivo no cume do monte contiguo chamado Monte de Santa Lucía ou O Petón de Verdillo, situado entre as parroquias de Artes e Carballo.

Feixe

Lugar da parroquia de Noicela

No topónimo *Feixe* pódese esconder o nome dun poseedor medieval *Fascius*, documentado nos repertorios latinos. Así, de (VILLA) FASCII teríamos *Feixe*, co termo *villa* elidido. Outros topónimos que parecen referirse ao mesmo nome persoal son *Agrufeixe*, nome dun lugar da parroquia de San Lourenzo de Fustáns, Gomesende (Ourense), e *Castrofeixe*, microtopónimo da parroquia de San Xoán de Laíño, Dodro (A Coruña), citado por M. Lorenzo Baleirón.

Tampouco se pode desbotar que o nome de lugar *Feixe* proceda dalgunha acepción metafórica do substantivo común *feixe*.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) verifican a existencia de “Un ferrado de sembradura de terceira calidad en el sitio de *Feixe*”. Anos despois o topónimo aparece castelanizado como *Feige* no dicionario de Madoz (1845).

Ferradal, O

Lugar da parroquia de Bértoa

O topónimo *O Ferradal* fai referencia dalgunha maneira ao ferro. Existen varios lugares chamados *O Ferradal* e *Ferradal* nos cales se documenta a presenza de fontes ou nacedoiros de augas ferruxinosas como a fonte do *Ferradal*, na parroquia de Xagoaza, O Barco de Valdeorras (Ourense), a do mesmo nome na vila de Allariz ou a fonte das *Ferras* (en orixe sería *augas ferras*) da que nos fala E. Díaz Fidalgo, situada a carón doutro lugar chamado *Ferradal* do concello tamén ourensán do Pereiro de Aguiar.

Tamén hai exemplos nos territorios lindeiros con Galicia de fala galega: na localidade berciana de Toral de los Vados, o escritor local A. E. González Alonso informa de que “la calle del *Ferradal* se llamaba así porque había cinco fuentes ferruginosas”; a fala da comarca zamorana de Aliste ten a palabra *ferradal* –recollida por A. Pérez Martín– coa equivalencia de ‘lugar donde nacen aguas ferruginosas’ e preto da localidade asturiana de Castropol atópase outra pequena localidade chamada *Ferradal*, presidida pola fonte da Malata, antigamente utilizada por *malatos* ou leprosos. Finalmente, en Portugal, a chamada fonte *Ferrada* está noutro lugar chamado *O Ferradal* da freguesía portuguesa de Duas Igrejas, en Miranda do Douro.

No lugar do *Ferradal*, situado na zona norte da vila de Carballo, xente maior falounos dunha antiga fonte situada na *leira do Regho*, xunto ao *camiño do carro*, aínda que non nos souberon dicir se as súas augas contiñan elementos ferruxinosos. Si consta o carácter ferruxinoso das augas que brotan da fonte da Cristina, situada na parte suroeste da vila carballeza.

Unha atestación do ano 1521 do Arquivo da Catedral de Santiago cita o *lugar do Ferradal* na parroquia de Bértoa. No Real de Eclesiásticos do Catastro de Ensenada (1752), recollido en *Galiciana*, atopamos tamén o *lugar do Ferradal*. As Comprobacións deste catastro da parroquia (1763) anotan: “Un cuarto ferrado de sembradura de la tercera calidad al sitio de *Ferradal*” e “Una casa al sitio do *Ferradal*”. Nunha escritura de venda dunha leira no ano 1827 no lugar da Lagoa da parroquia de Carballo, que hoxe forma parte da vila, cítase “el lugar del *Ferradal* de la inmediata parroquia de Santa María de Bértoa”.

Á parte dos anteriores, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra outros lugares denominados *Ferradal* nos concellos de Arzúa (A Coruña), O Incio, Sarria (Lugo), A Peroxa (Ourense); *O Ferradal*, *Ferradal Novo* e *Ferradal Vello* en Palas de Rei (Lugo) e *O Ferradal* en San Amaro (Ourense).

Ferrol

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo *Ferrol*, que se repite na denominación da cidade e concello coruñés dese nome e no dunha aldea do lugués de Xove, pode retrotraerse a unha antiga (VILLA) FERREOLI; a *villa* ou explotación agrícola dun tal *Ferreolus*, antropónimo que aparece nos repertorios latinos e que tivo certa difusión no mundo cristián por un santo así chamado. A desaparición do iode fai pensar nun étimo **Ferrolus*, que podería ser variante do anterior, dada a tendencia a desaparecer tras vibrante (cf. *Cibrán* < CIPRIANU, *Adrán* < ADRIANU, *parede* < PARIETE). A partir de (VILLA) FERREOLI, se no canto de perderse o -i final, o que desaparece é o -l- intervocálico, prodúcese o topónimo *Ferroi*, do que temos constancia en Guntín (Lugo).

Nun documento do ano 1498 do mosteiro de San Martiño Pinario, o abade desta congregación relixiosa e os seus monxes aforan no daquela couto de *Ferrol* un casal chamado do Castiñeiro, topónimo que hoxe non se encontra entre os nomes das aldeas da parroquia de Rus. Outra atestación de 1569 do Arquivo da Catedral de Santiago cita, con motivo doutro foro, un tal “Juan Majal, vecino del lugar de *Ferrol*, felegresía de Santa María de Rus”. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) aparece varias veces o *sitio de Ferrol*.

Na aldea de *Ferrol*, o núcleo poboado situado máis ao sur de todo o concello de Carballo, érguese a capela de San Pedro, que pertencía ao mosteiro de San Martiño Pinario, citada por J. del Hoyo nos primeiros anos de 1600.

Férveda

Lugar da parroquia de Entrecruces

Férveda, A

Lugar da parroquia de Rus

A falla que forma a Depresión Meridiana, un dos accidentes xeográficos máis notables de Galicia, divide as parroquias carballesas de Entrecruces e Rus en dúas zonas de distinta altura chamadas *A Alta* e *A Baixa*. Esta fractura de orixe tectónica provocou a aparición en cada freguesía de dun salto de auga, *férveda* ou *fervenza* (esta do latín galaico FERVENTIA), palabras que expresan a sensación de ferventía ou ebulición producida pola caída brusca dunha masa de auga ao salvar un desnivel.

A *férveda* de Entrecruces, á cal se refire o topónimo homónimo e consistente nunha espectacular caída do rego do Outón, o principal brazo do río Grande, foi aproveitada cara ao ano 1915 para abastecer de enerxía eléctrica a vila de Carballo. A cachoeira á que se refire o topónimo *A Férveda* da parroquia de Rus, moito máis modesta, está nunha pequena corrente fluvial, chamada o rego da *Férveda*, que desemboca no río Grande pola súa marxe dereita.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia de Rus apuntan “Ocho ferrados de monte de segunda calidad al sitio da *Férveda*”. Nunha atestación do ano 1779, recollida en *Galiciana*, lemos: “Auto ordinario sobre el monte Sextelo y sobre la *Férveda*”. No *Portal de Archivos Españoles*, “montes de Sestelo y *Férveda*” (1781-1784). O topónimo *Férveda* da parroquia de Entrecruces aparece en 1763 como *A Férbeda* nas citadas Comprobacións: “en el molino da *Férbeda*”.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outro lugar chamado *Férveda* no concello de Silleda (Pontevedra) que ten a súa correspondente caída de auga, *férveda* ou *fervenza*. En canto a esta última variante, aparece en moitos máis topónimos: *Fervenza* en Rodeiro e Vila de Cruces (Pontevedra), Sober (Lugo), Bande e O Barco de Valdeorras (Ourense); *A Fervenza* en Neda, Ortigueira, San Sadurniño, Santiago de Compostela (A Coruña), Lalín, Vila de Cruces (Pontevedra), Leiro e Montederramo (Ourense) e *As Fervenzas* na Laracha (A Coruña).

O gran salto da enorme
fervenza do lugar de
Férveda só se pode ver
de maneira completa cunha
fotografía aérea

Fieital, O

Lugar da parroquia de Rus

O *Fieital* vén do latín *FILICTALE*, abundancial, co sufixo *-al*, de fento, en referencia a un lugar abundante nesa planta, que na fala local recibe o nome de *feito*, fronte ao máis común *fento*.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) temos: “Un ferrado de sembradura de la tercera calidad al sitio do *Fieital*”. O dicionario de Madoz (1845) rexistra o topónimo coa forma *Freital*.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outros lugares chamados *O Fieital* nos concellos de Curtis, Irixoa e A Laracha (A Coruña).

Figueiroa

Lugar da parroquia de Sísamo

O fitotopónimo *Figueiroa* corresponde ao latín **FICARIŌLA* ‘figueiriña’. Nunha atestación do ano 975 do mosteiro de Celanova o topónimo carballés aparece coa súa forma case etimolóxica *Figariola*: “in villas nominibus Sisamo et *Figariola*, territorio Bregantinos”. O Catastro de Ensenada (1752) desta parroquia e as súas Comprobacións (1763) citan *lugar de Figueiroa*.

Ademais do castelanizado *Figueroa*, en Carballo e concellos próximos aínda se rexistra o apelido *Figueiroa*, con moitos menos portadores.

Á parte do de Carballo, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *Figueiroa* nos concellos de Arteixo, Arzúa (nome de parroquia), Cariño, Coristanco, Dumbria, Lousame, Muros, Muxía, Outes, O Pindo, Ponteceso, Rois (A Coruña), Cerdedo (nome de lugar e parroquia), Covelo (Pontevedra), Viveiro (Lugo), Boborás, Punxín e San Amaro (Ourense) e mais *Figueiroa de Abaixo* e *Figueiroa de Arriba* na Estrada (Pontevedra).

Fondal, O

Lugar da parroquia de Bértoa

O topónimo *O Fondal* é un abundancial en *-al* > *-ALE* da palabra latina *fundus*. Tal como indica o seu nome, a aldea do *Fondal*, situada a carón do actual cemiterio parroquial no soar onde estivo a igrexa antiga, está ao lado dun lugar fondo ou *fondal*, á beira do río Anllóns.

Parécenos ben curioso e significativo o contido dunha atestación do ano 1876 do Fondo Xeral, Serie Templos, do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago. Nela coméntase, con motivo do traslado da igrexa dende o lugar do *Fondal* ao actual, máis alto, que o problema de non se oír ben a campá quedaría solucionado, xa que “por su posición elevada el toque de la campana se hará sentir en todo el perímetro de la parroquia”. Velaí, seguramente, unha das causas da posición en lugares prominentes de moitas igrexas.

Non atopamos citado *O Fondal* da parroquia de Bértoa no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Quizais, no seu defecto, esta segunda fonte nomea o “sitio de la *Agra de la Iglesia*”, o “sitio del *Agra del Yglesario*”, o “del *Yglesario*” e o “de *Bértoa*”. Estes topónimos, situados na contorna próxima ao lugar que ocupaba a antiga igrexa, poden referirse ao mesmo espazo que sinala

o topónimo *O Fondal* ou a un inmediato. As citadas Comprobacións documentan outros dous lugares chamados *O Fondal* nas parroquias de Cances e de Sofán.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle tamén o topónimo *O Fondal* nos concellos de Coristanco, Miño (A Coruña), Abadín e Vilalba (Lugo).

Fonte, A

Lugar da parroquia de Aldemunde

No lugar da *Fonte* atópase a fonte reflectida no topónimo, se ben a que o xerou puido ser unha anterior alimentada polo mesmo manancial. A poucos metros, no adro da igrexa parroquial situada no contiguo lugar de Aldemunde de Abaixo, está a fonte de Santa Marta, cuxa auga vén encanada dende a primitiva fonte da santa, que estaba monte arriba, a carón dunha capela hoxe tamén desaparecida dedicada á mesma advocación.

O topónimo *A Fonte* non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin na *Geografía general del Reino de Galicia* (1928). No *Nomenclátor de Galicia* do ano 1930 rexístrase por primeira vez como *Fuentes*. En 1940 recollen a forma *Fuente*, forma que se mantén ata 1991. Estas formas, castelanizadas a mantenta, non reflecían o uso real do topónimo.

O topónimo *Fonte, A Fonte* etc. é, por razóns obvias, moi abundante en Galicia.

Fonte Caldeira, A

Lugar da parroquia de Sísamo

Atendendo a que Carballo é un lugar de augas termais, é lóxico pensar que o topónimo *A Fonte Caldeira*, hoxe nome dun arrabalde da vila, signifique ‘fonte quente’, ‘fonte (de auga) quente’. Este topónimo provén do latín *FONTE CALDARIA*, co uso recto do adxectivo latino *caldarius* ‘quente’, documentado polo glosario de Du Cange co significado de ‘que proporciona (auga) quente’ ou ‘de (auga) quente’.

Outros topónimos de significado semellante ao da *Fonte Caldeira*, que sinalan o carácter termal da vila de Carballo e zonas contiguas, son os de *Agra de Caldas* (véxase *Carballo, San Xoán*), nome do predio onde están os xardíns municipais, e o de *Caldeiras*, nome de lugar antano situado na parroquia de Carballo ao que as Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) se refiren da seguinte maneira: “Treinta ferrados de sembradura de primera, segunda y tercera calidad al sitio de *Caldeiras*”.

No *Foro da Lagoa* (1771) cítase: “el Agro llamado de *Fuente Caldeira*, sito en el expresado lugar de Lagoa, cerrado sobre sí, aunque con el muro caído”. Daquela, o lugar da *Fonte Caldeira*, seguramente despoboado, pertencía á aldea da Lagoa. Esta, engulida pola capital municipal, é hoxe o barrio máis antigo da vila de Carballo.

Forno, O

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *O Forno*, en latín FŪRNUS, podería referirse a un antigo *forno* individual ou comunal de cocer o pan ou a un *forno telleiro* para cocer tellas. Como terceira alternativa, *O Forno* podería nomear un fondal ou depresión de terreo que recordase un *forno*.

O Forno aparece no Castastro de Ensenada (1752) nos seguintes termos: “Molinos arineros de una rueda que muelen todo el año con agua corriente. Uno al río de la Puente Carral al sitio de la chousa do *Forno*”. Este muíño, daquela situado nunha chousa chamada do *Forno* onde debeu nacer o topónimo, tivo despois unha turbina xeradora de electricidade. Hoxe, case irrecoñecible, está arrimado á chamada casa de Bardanca nun lugar facilmente inundable. Esta circunstancia propiciaría que a aldea do *Forno* crecese ladeira arriba cara ao lugar que hoxe ocupan as súas casas, excepto a devandita de Bardanca, situada nun fondal, que é a parte norte da valgada ou artesa natural da parroquia de Artes. Polo tanto, o topónimo *O Forno* podería aludir a esta depresión orográfica.

Á parte de *Forno*, *Fornos* e *Os Fornos*, o *Nomenclátor de Galicia* documenta outros lugares chamados *O Forno* nos concellos de Ortigueira (A Coruña), Forcarei, A Lama, Valga (Pontevedra), Guitiriz e Vilalba (Lugo).

Fraga, A

Lugar da parroquia de Artes

Segundo un traballo coordinado por Francisco Fernández Reique se titula “A configuración do espazo a través do léxico: fragas, freitas e lameiros”, a palabra *fraga* procede do plural neutro FRAGA do substantivo do latín hispánico FRAGUM ‘lugar fragoso, penedoso’, formado por regresión do adxectivo FRAGOSUS ‘áspero, escarpado, rochoso’, ‘lugar con maleza’, ‘breña’, vocábulos derivados do verbo *frango* ‘romper, quebrar’. A acepción semántica orixinal de *fraga* era a de ‘lugar escarpado e rochoso’, pero despois a erosión da pedra deu lugar a aparición nesas fragas de maleza, arbustos e monte baixo, ata acadar o significado xeral de bosque, especialmente de carballos e castiñeiros. Así, nalgúns zonas do interior de Galicia o topónimo *A Fraga* designa lugares abruptos, quebrados e pedregosos e en boa parte da provincia de Ourense unha *fraga* é un penedo. Pero o lugar chamado *A Fraga* de Carballo, formado por unha soa casa, ten ao seu carón un terreo húmido con moita breña ou matogueira semellante a unha bouza, rodeado de leiras cultivadas de millo.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) conséntase, entre outras propiedades, “Una casa de un alto situada en el lugar da *Fraga*”, topónimo que non figura no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). O *Nomenclátor de Galicia* rexístrao no ano 1930 en que aparece como *Fraga*,

forma castelanizada sen artigo que se mantén ata 1991. O *Nomenclátor* rexistra máis de cen lugares que conteñen a palabra *Fraga* en Galicia.

Freiriña, A

Lugar da parroquia de Sofán

Máis que a unha monxa, *freira* ou *freiriña*, o topónimo *A Freiriña* pode referirse a unha propiedade pequena dun tal *Freire*, con concordancia de xénero e en diminutivo. Ese apelido procede do occitano FRAIRE ‘irmán de relixión, freire’ e documéntase no século XVIII na parroquia e na limítrofe de Verdillo (Comprobacións do Catastro de Ensenada, 1763). Este procedemento de creación de topónimos, coa forma feminina do nome do dono para concordar co xénero da propiedade, non é inusual: por exemplo, *As Galanas* son as leiras ou as terras dun home alcumado ou apelidado *Galán*; ou *A Garrida*, neste mesmo libro (véxase).

A Freiriña non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). É citado por primeira vez no *Nomenclátor de Galicia* no ano 2003. Hai un lugar denominado *Freiriñas* no concello coruñés da Baña.

Freixal, O

Lugar da parroquia de Sofán

No lugar chamado *O Freixal*, derivado de *freixo* (latín FRAXĪNUS) co sufixo abundancial *-al* (latín < -ALE), houbo un conxunto destas árbores propias de lugares húmidos e de ribeiras de ríos, hábitat que está garantido na aldea do *Freixal*, situada sobre o río Carral.

No Catastro de Ensenada (1752) cítase entre os muíños da parroquia de Sofán “Otro de una rueda al sitio da *Torre do Freijal*”, coa forma semicastelanizada. Nas Comprobacións deste catastro (1763) noméase o mesmo muíño nos seguintes termos: “Otro al sitio da *Thorre do Freixal*”, topónimo que pode ser *O Freixal* que nos ocupa. O dicionario de Madoz (1845) refírese a este lugar coa forma errada *Feigal*. Existe outro lugar chamado *O Freixal* no concello coruñés de Arteixo.

Gándara, A

Lugar da parroquia de Sofán

Como indica Carlos Búa, a palabra precelta de orixe incerta *gándara*, coas súas variantes *gandra* e *granda*, é coñecida en todo o norte peninsular con varios significados que xiran arredor da idea de lugares pedregosos por efecto da erosión, como caeiras de montes ou aluviós especialmente chans nas proximidades de ríos, non aptos para a agricultura. Así, na toponimia aparecen, xunto a *Gándara*, numerosas variantes e distintos derivados como *Gandaroa*, *Gandarela*, *Gandrela* etc. Segundo o profesor Búa, a palabra *gándara* é inseparable de *ganda* ‘acumulación de pedras ou rocas’, presente en distintos dialectos alemáns e románicos dos

Alpes. Este autor considera posible que *gándara* sexa un derivado de *ganda* co sufixo átono prerromano *-ara*, cun significado de tipo local-abundancial semellante ao románico *-eiro*, *-eira*. Polo tanto, *gand-ara* significaría ‘lugar ou terreo onde hai unha grande acumulación de pedras ou rocas’. O topónimo *A Gándara* e os seus derivados son moi abundantes en Galicia.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) lemos: “La tercia parte de otro [muíño] al sitio de *Gándara*” e “Una casa terreña situada en el lugar da *Gándara*”. O topónimo aparece castelanizado sen artigo no dicionario de Madoz (1845).

Ganduma, A

Lugar da parroquia de Verdillo

Segundo nos transmite a profesora Luz Méndez, o topónimo *A Ganduma* pode estar relacionado coa palabra, de orixe incerta, *GANDUMIO* ‘alimento’, probable deformación popular por *condumio*. *Gandumiar* significa comer en varios falares peninsulares, e *gandume*, *gandumio* e *ganduma* equivalen a “o que se come”, voces de xermanía e baixos fondos pero tamén dialectalismos. Daquela, o topónimo *A Ganduma* pode referirse á presenza no lugar dunha antiga casa de comidas similar a unha baiuca, palabra así mesmo de xerga ou argot, que tamén xerou topónimo.

A Ganduma carballesa non aparece entre os lugares da parroquia no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir do ano 1920. Este topónimo repítese no concello limítrofe da Laracha.

Garrida, A

Lugar da parroquia de Verdillo

O topónimo *A Garrida* debe referirse, por flexión de xénero, a unha propiedade dun tal *Garrido*, apelido existente en Carballo e noutros moitos concellos galegos. O apelido *Garrido* reproduce o adxectivo homónimo *garrido* ‘gallardo, de boa presenza física’, procedente, segundo Corominas, dun verbo latino *garrire* ‘charlar’. Un exemplo paralelo ao da *Garrida* é o da *Fonte Garrida* de Cangas (Pontevedra), que era a fonte *de Garrido* ou *dos de Garrido*.

Na *Lírica profana galego-portuguesa* (rei don Denis de Portugal; TMILG), ano 1240-1300, lemos: “Do que eu ben quería, / chamarm’ha *garrida* / do amor”. Non atopamos o nome da aldea da *Garrida* no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763); fontes que tampouco documentan o apelido *Garrido* na parroquia. O topónimo cítase no dicionario de Madoz (1845) coa forma errada *Garriga*.

Existe tamén o topónimo *A Garrida* nos concellos de Irixoa (A Coruña) e Vigo (Pontevedra).

Gastrar

Lugar da parroquia de Rus

Baixo o topónimo *Gastrar* subxace o nome dun posesor medieval chamado *Wistrarius* ou *Vistrarius*: a partir de (VILLA) WISTRARII ou VISTRARII > **Vestrar* > *Guestrar* (por adaptación románica do *W-* xermánico en *Gu-*) > *Gastrar* (por asimilación vocálica). O antropónimo de orixe xermánica documentado *Wistrarius* ou *Vistrarius* está formado polas voces góticas *WISTR ‘oeste’ e HARJIS ‘exército’, que conflúe co sufixo latino *-arius*.

Á parte do carballés *Gastrar*, que tamén é nome dun lugar e dunha parroquia do concello coruñés de Boqueixón, existe o topónimo *Guestrar*, con outra vogal átona, no concello lugués de Palas de Rei.

Nun documento do ano 1149 do mosteiro de Sobrado cítase unha *Urracha Guistrari*. O lugar de *Gastrar* da parroquia de Rus atéstase no ano 1572 no Arquivo Histórico da Universidade de Santiago: “Bartolomé do Forno e María González [...] vezinos de Santa María de Rruns (sic) lugar de *Gastrar*”. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) figura “Un molino de una rueda al sitio de *Gastrar*”.

Goiáns (Santo Estevo)

Parroquia

Goiáns de Arriba

Lugar da parroquia de Goiáns

Goiáns do Rego

Lugar da parroquia de Goiáns

O nome da parroquia de *Goiáns* provén do nome dun posesor medieval, á fronte dunha *villa* ou centro agrícola, chamado *Gáudila*, antropónimo de orixe xermánica composto do gótico *GAUT- ‘godo’ e o sufixo hipocorístico tamén gótico -ILA(NE). De (VILLA) GAUDILANIS ou GAUDILANES provén *Goiáns*.

En Galicia hai dez topónimos coa mesma base: *Goiás*, no galego do interior, *Goiáns* no occidental e *Goián*, a partir de (VILLA) GAUDINALI ou GAUDILANE.

Nun documento do ano 925 do mosteiro de Sobrado cítase unha persoa chamada *Gáudila*, pai dos herdeiros dunha propiedade: “hereditate que habemus de patre nostro *Gaudila*”. En canto ao topónimo que nos ocupa, en 1590 (Arquivo da Catedral de Santiago) cítase un tal “Alberte Pere... vezino de *San Estebo de Goyáns*”. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) nomean os lugares de *Goyanes* e *Goyanes* ou *Goianes de Arriva*. O *Itinerario descriptivo militar de España* (1866) cita, co seu nome tamén castelanizado, o lugar de *Goyanes de*

Arriba, daquela situado no camiño real de Carballo a Malpica por Buño, vía que aparece no mapa de Fontán (1845). O dicionario de Madoz rexistra nese mesmo ano os lugares de *Goyanes* e *Goyanes de Arriba*. O topónimo *Goiáns do Rego* debe ser de creación moito máis recente xa que non aparece no *Nomenclátor de Galicia* ata o ano 2003.

Gomes, Os

Lugar da parroquia de Rus

Os Gomes semella reproducir, co seseo implosivo final característico da zona, o apelido patronímico *Gómez* ‘fillo de Gome’. O artigo en plural parece indicar a antiga presenza no lugar dunha familia así apelidada. Na Idade Media *Gómez* era tamén un nome persoal, coincidente co patronímico, formado a partir do gótico GUMA ‘home’. Documentábase dende o século X, polo menos, nos textos do occidente peninsular: *Gomez, presbiter* no ano 926 na *Colección documental del Archivo de la Catedral de León (775-1300)*; *Gomez Emirelliz* no ano 959 na *Documentación visigótica de Lugo*; *Gomez Didaci* no ano 986 no Tombo de Celanova etc.

Existe outro lugar chamado *Os Gomes* no concello de Ortigueira (A Coruña), mentres que *Os Gómez*, sen seseo implosivo, se documenta nos da Caniza (Pontevedra) e Vilariño de Conso (Ourense).

Gontade

Lugar da parroquia de Ardaña

Gontade vén dunha antiga (VILLA) GONTADI, de *Gontadus*, antropónimo de orixe xermánica composto polas raíces góticas *GUNTHI ‘loita’ e *HATHU ‘contenda’.

Nunha atestación do ano 1578 do Arquivo da Catedral de Santiago, un tal Gonzalo Rodríguez de Leis, veciño da parroquia de Santa María de Rus, asina un cambio de herdades con Rodrigo Breixo, veciño de Santa María de Ardaña, a quen cede a cuarta parte do lugar e casal de *Gontade y Castro*. *Gontade* tamén é citado varias veces nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763): “Otra [casa] al sitio *Gontade*”.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra ademais o topónimo *Gontade* nos concellos de Brión (A Coruña), Cuntis e Vigo (Pontevedra).

Gonzalves, Os

Lugar da parroquia de Aldemunde

O artigo *Os* que precede a *Gonzalves* parece indicar que o topónimo procede dos membros dunha familia que portaba este patronímico (‘fillo de Gonzalvo’), co seseo implosivo típico da zona. O feito de que en *Gonzalves* estea presente o nome persoal *Gonzalvo* e non a súa forma posterior e actual *Gonzalo* é, como indica o profesor A. Palacio, unha proba da súa antigüidade. A súa orixe está nun inicial

Gundisalvus, antropónimo de orixe xermánica formado pola raíz gótica *GUNTH ‘loita’ e por SALVUS, terminación de orixe descoñecida presente en varios nomes masculinos.

Como era un nome moi habitual dende a Alta Idade Media, os exemplos cóntanse por milleiros nos nosos textos dende o século VIII: *Gundisalvus* no ano 714 no Tombo de Caaveiro, *Rauparium Gundisalziz* no 923 no Tombo de Celanova etc. O seu carácter patronímico vese moi claro en exemplos como o seguinte: *Johán Gonçalvez*, fillo de *Gonçaluo Meendez*, no ano 1273 no convento de Ramirás, ou *Rroy Gonçalues*, fillo de *Gonçaluo de Casanova*, en 1484 no mosteiro de Santo Estevo de Ribas de Sil.

Cabe a posibilidade de que *Os Gonzalves* sexa o plural dun orixinario *Gonzalve* e este, coa mesma orixe etimolóxica, sexa un topónimo de posesor, de maneira análoga a *Esteves* (véxase). Pero non hai constancia documental de tal topónimo.

Ao lugar dos *Gonzalves* refírese o Catastro de Ensenada (1752) cando cita o *marco de Gonzálvez* como un dos fitos delimitadores da parroquia de Aldemunde, á cal pertence. O dicionario de Madoz (1845) sitúao coa forma errada *Gouzalbes* na parroquia de Sofán. No *Nomenclátor de Galicia* aparece dende 1920 ata 1991 coa variante *Gonzalbres*, así mesmo na parroquia de Sofán con que linda. O *Nomenclátor* de 2003 rexistra o topónimo como *O Gonzalves*.

Existe hoxe en Galicia xente apelidada *Gonzálvez*, *Gonzalves*, *Gonsálvez* e *Gonsalves*, pero non no concello de Carballo e é posible que sexan persoas de orixe portuguesa. Tampouco existía este apelido na parroquia no tempo das Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763).

Granxa, A

Lugar da parroquia de Entrecruces

Aínda que se consideraba que o termo *granxa* era unha adaptación galega do francés *grange*, hoxe sábese pola documentación medieval que tanto *granxa* como *graña* son dous resultados galegos da palabra latina GRANEA, derivada de *granu* ‘gran, cereal’, referida as máis das veces ás antigas granxas que fornecían de produtos agropecuarios os seus correspondentes mosteiros.

Unha atestación do ano 1192 do mosteiro de Toxos Outos cita un *Petrus de Grania*. O topónimo carballés *A Granxa* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco se menciona no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* recóllese por primeira vez no ano 1920, coa forma castellanizada *Granja*.

O topónimo *A Granxa* é abundante en Galicia.

Grela, A

Lugar da parroquia de Carballo

O topónimo *A Grela* procede do substantivo *Agrela*, do latín AGRĒLLA, diminutivo de *agra* co sufixo diminutivo *-ela*, feminino de *agru* ‘campo’. A forma *A Grela* sufriu un corte non etimolóxico da súa vogal inicial, que se tomou como artigo; moitas destas segmentacións producíronse xa na época medieval. No lugar da *Grela* habería, xa que logo, unha pequena *agra* ou extensión de terra de cultivo dividida en leiras ou agros que pertencerían a distintos donos.

O Catastro de Ensenada (1752) cita o topónimo carballés *A Grela* como *sitio da Grela*. Nas Comprobacións deste catastro (1763) atopamos “Una casa al sitio da *Grela*” e “al sitio da chousa da *Grela*”.

Tamén existe o topónimo *A Grela* nos concellos de Arteixo, Cambre, A Coruña, Oroso, Ortigueira, Sada (A Coruña), Lalín, Mondariz, As Neves (Pontevedra) e Friol (Lugo); e *Grela* en Meis (Pontevedra).

Guelra, A

Lugar da parroquia de Noicela

A *Guelra* é un topónimo escuro e non se ten certeza do seu significado. Coincide coa voz galega e portuguesa *guelra*, sinónimo de branquia, talvez por algún detalle na paisaxe do lugar que debía lembrar este órgano respiratorio. Outra posibilidade sería que na *Guelra* se escondese a alcuña ou o apelido dun antigo habitante da aldea. Así, no sitio dedicado ás *alcunhas* da web *aprenderamadeira.net*, portal da cultura do arquipélago portugués da Madeira, explícanse os de *Garganta* e *Guelra* ‘por falar moito e só ter garganta’.

Malia as posibilidades anteriores, G. Navaza suxire como étimo do actual *A Guelra* un diminutivo de *algara* igual a *ALGARĒLLA, que nun principio daría **Algarela*. O actual *A Guelra* sería entón un topónimo replicante do do próximo lugar chamado *A Algara* (véxase), situado na mesma parroquia. Esta hipótese do profesor Navaza foneticamente é moi aceptable.

O Catastro de Ensenada (1752) cita como un dos fitos delimitadores da parroquia de Lema coa de Noicela “la mamua da *Gerla*”, coa ortografía non acorde cos criterios actuais.

Guilfonxe

Lugar da parroquia de Bértoa

O topónimo *Guilfonxe* procede dun nome de posesor medieval de orixe xermánica. Neste caso é *Vilifonsus* ou *Wilifonsus*, composto polas raíces góticas *WILJA ‘vontade, desexo, pracer’ (con adaptación do *W-* xermánico a *Gu-*) e *FUNS ‘disposto, valente’. De (VILLA) VILIFONSI, co nome en xenitivo, procede, tras a palatalización

do *s* en *x* e a perda do segundo *i* átono, o actual *Guilfonxe*, topónimo que se repite no concello ourensán de Amoeiro.

Unha atestación do ano 1747, dispoñible en *Galiciana*, cita o *lugar de Guilfonxe*. En 1752 podemos ler *Guilfunxe* no Catastro de Ensenada. Nas Comprobacións do devandito catastro (1763) o topónimo aparece coas formas *Gilfonxe* e *Gilfonge*.

de Abaixo

Lugar da parroquia de Sofán

Guitoi de Arriba

Lugar da parroquia de Sofán

Guitoi procede dun antropónimo xermánico. Puido ser *Wittonus*, formado pola raíz *wīt(T)-, presente en formas como o verbo *fraweitan* ‘proporcionar dereito’. A partir dun posible sintagma (VILLA) WITTONI poderíamos chegar ao actual *Guitoi* e, con outra evolución, ao topónimo estradense *Guitón*, que non perdería, como aquel, o *-n-* intervocálico de *Wittoni*, pero si o *-i* final. Os topónimos *Guitoi* e *Guitón* tamén poderían provir dun acusativo WITTONĒ(M). En ambos os casos se produciu unha adaptación románica en *gu-* do *w-* xermánico.

No século XIII existiu un teólogo inglés de nome *Roricus Wittonus*. O antropónimo *Wittonus* é probablemente o mesmo que se documenta, non latinizado, nunha atestación do ano 1057 de Celanova coa grafía *Bitto*. O Catastro de Ensenada (1752) nomea na parroquia de Sofán o *sitio* de *Guitoy* e un muíño “al sitio de *Guitoi de Abaxo*”, que volve ser citado en 1763 nas Comprobacións deste catastro: “Otro de una rueda al sitio de *Guitoy de Avajo*”. Nesta mesma fonte cítase “Una [casa] de un alto situada en el lugar de *Guitoy de Arriba*” e “Cien ferrados de monte alto avuerto al sitio de *Guitoy*”.

Guntían

Lugar da parroquia de Sofán

Guntían procede de (VILLA) GUNTILANI, explotación agrícola de alguén chamdo *Guntila(ne)*. Este antropónimo de orixe xermánica está composto pola raíz gótica *GUNTHI ‘loita’ e o sufixo hipocorístico ou agarimoso -ILA(NE).

Nun documento do ano 971 do mosteiro de Sobrado cítase unha *villa Guntilani* que debe ser o *Guntían* que nos ocupa: “in Bragantinos, *villa Guntilani* et *villa Anazobre*”, actual Anzobre. Noutra atestación do ano 1591 do Arquivo da Catedral de Santiago, o mosteiro de San Martiño Pinarío afora a Alonso da Pena e á súa muller, veciños de San Mamede de Andoio (parroquia do concello de Tordoia próxima á carballesa de Sofán), de por vida e dúas xeracións ou voces o lugar de *Gontían*, na freguesía de San Salvador de Sofán. Noutro documento da mesma

fonte e ano cítase o lugar de *Souto de Gontían*. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan varias veces o topónimo *Guintián*.

Igrexa, A

Lugar da parroquia de Ardaña

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Entrecruces

Lugar da parroquia de Goiáns

Lugar da parroquia de Oza

Lugar da parroquia de Rus

Lugar da parroquia de Verdillo

O topónimo *A Igrexa*, numerosísimo en Galicia por razóns obvias, vén do latín vulgar ECLESIA, clásico ECCLESIA ‘assemblea, reunión de fieis’, e refírese ao lugar onde está ou estaba a igrexa parroquial, centro de reunión dos fregueses os domingos e festas de gardar. Este nome de lugar reproduce a voz común do galego *igreja*, recuperada por vía culta, aínda que esta voz latina presenta diversas evolucións patrimoniais, como *Eirexa*, *Eirexe*, *Irexe*, *Irexa*, *Grixa*, *Airexa* ou *Airexe*.

Igrexario, O

Lugar da parroquia de Lema

O *igrexario* é o conxunto de terras pertencentes a unha igrexa. O de Lema, ao que se refire o topónimo *O Igrexario* que nos ocupa, está, como todos os da súa clase, a carón da igrexa parroquial, o templo que conserva máis vestixios románicos do concello de Carballo.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan repetidas veces un lugar chamado A Adega que estaba a carón do *Igrexario*: “Un tercio ferrado de sembradura de primeira calidad al sitio da Adega. Linda al S. con el *Yglesario*”. A mesma fonte nomea unha casa no lugar de Lema que lindaba pola dereita coas propiedades do *Igrexario*: “Linda a la derecha con tierra de *Yglesario*”. O topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845). En Carre Aldao (ca. 1928) tampouco se menciona, aínda que si *La Iglesia*, forma que rexistra o *Nomenclátor de Galicia* dende o ano 1900 ata 1991, ano a partir do que foi substituída pola actual do *Igrexario*.

Imende, A

Lugar da parroquia de Noicela

Aínda que no Catastro de Ensenada (1752) o lugar da *Imende* xa formaba parte da parroquia de Noicela, a súa posición xeográfica parece indicarnos que antes desa data puido pertencer á limítrofe de Rebordelos. A chocante adscripción do lugar chamado *A Imende* é comentada por primeira vez por Xelasio Nogueira Esmoris e despois polo escritor, historiador e sacerdote Xosé Pumar Gándara, quen subliña que

os fregueses da Imende teñen que atravesar o territorio da parroquia de Rebordelos para se achegaren á igrexa de Noicela, cuxo territorio parroquial está fraccionado en dúas partes: unha, a máis pequena, costeira, onde están A Imende e As Saíñas; e a outra, a maioritaria, no interior, coa parroquia de Rebordelos polo medio.

A Imende é unicum, isto é, un topónimo que non se repite en ningún outro lugar de Galicia. A esta condición, que fai máis problemático e difícil o seu estudo por non poder establecerse paralelos con outros topónimos iguais ou similares, únese-lle a ausencia de traballos sobre a súa posible etimoloxía e significado.

O Padre Sarmiento cita no ano 1745 o actual *A Imende* como *Ymenda*. Poucos anos despois, no Catastro de Ensenada (1752) figura *A Imenda* e *A Ymenda*. Partindo destas formas con *-a* final, o topónimo puido ser, segundo Luz Méndez, **A Emenda*, pois non era infrecuente na época medieval que nos testamentos se deixasen terras *por emenda*, co fin de emendar ou reparar algunha mala acción ou dano causados en vida polo outorgante. Así, no ano 1364, no testamento do nobre berciano García Rodríguez de Valcarce, contido no *Cartulario de Santa María de Carracedo (992-1500)*, lemos:

Item mando al monasterio de Carracedo *por emenda* e satisfacemento do mal e dano que lle yo fis en a granja de Carrasedelo e en outros lugares du yo la fis, que ayan por jur de herdade, toda la herdade que eu ayo en Cubillos.

Outro topónimo que pode ter a súa orixe nunha encomenda testamentaria sería *A Manda*, nome dunha aldea da parroquia de Coiro, Mazaricos (A Coruña), que debe facer referencia a un legado de bens ou *manda* testamentaria de época medieval.

Unha última hipótese, sostida en comunicación oral do profesor G. Navaza, apunta a que as devanditas formas documentadas *A Imenda* etc tamén permiten supoñer un étimo **ILLA AMENĒTA*, co que o actual *A Imende* sería un abundancial de ameneiro, en referencia a un conxunto desas árbores no lugar.

Infantas, As

Lugar da parroquia de Noicela

Nas *Infantas* puideron ter propiedades unhas antigas *infantas*, título que reciben as fillas dun rei ou raíña. Exemplo parecido ás *Infantas* é o do topónimo *Vilanova das Infantes*, Celanova (Ourense), hoxe *Vilanova dos Infantes*.

Á parte de referirse ao devandito título nobiliario, o substantivo *infante* ou *infanta* nomeaba monxas ou frades novos, polo que o topónimo *As Infantas* ou *As Infantes* podería remitir a unhas **terras dos (monxes) infantes* ou tamén de alguén apelidado *Infante*. Nun principio, o substantivo *infante* referiríase a unha persoa que está na infancia. De aí a base etimolóxica da palabra igual a *INFANTE* ‘que non fala, neno pequeno’, derivada do verbo latino *fari* ‘falar’.

O lugar das *Infantas* aparece no dicionario de Madoz (1845) como *Infantas*, sen artigo, como era habitual nas formas castelanizadas. No concello lugués de Viveiro existe un lugar chamado *A Infanta*.

Labradas, As

Lugar da parroquia de Carballo

As Labradas é un topónimo agrícola que se refire a unhas terras aradas ou *labradas*, en latín (TÈRRAS) LABORATAS, dispostas para ser sementadas.

Nunha atestación do ano 993 da colección diplomática da catedral de Lugo cítanse unhas “*terras laboratas in Linares*”. O barrio carballés das *Labradas*, situado na contorna do actual cemiterio da parroquia e da vila de Carballo, que antes estaba en Cernide, non é citado como lugar poboado no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir de 1970, polo que debe ser un topónimo revitalizado despois da inauguración do cemiterio novo (1946), na chamada daquela “chousa pequena das *Labradas*” (segundo información do historiador X. Fraga). Neste ano *As Labradas* non aparece na cartografía como lugar poboado, pero debe recoller e perpetuar un topónimo anterior, seguramente referido a un lugar deshabitado que debeu ser a devandita chousa. Aínda que non atopamos o topónimo *As Labradas* no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763), estas últimas documentan na parroquia de Carballo tres lugares chamados *A Labrada*: *A Labrada da Feira*, *A Labrada da Arzela* e *A Labrada y Colmeiras*. Un destes topónimos podería ser o das *Labradas* que nos ocupa, se o seu plural fose secundario. As Comprobacións tamén citan na parroquia de Bértoa os lugares *das Labradas*, *A Labrada do Río*, *Entrelabradas* e na de Razo outro *As Labradas*.

As Labradas, *A Labrada*, *Labradas* e *Labrada* son topónimos repetidos en Galicia. Á parte do de Carballo, hai outro lugar chamado *As Labradas* no concello coruñés de Malpica de Bergantiños, comarca agrícola onde estes topónimos foron abundantes.

Lagarteira, A

Lugar da parroquia de Aldemunde

Lugar da parroquia de Sofán

A Lagarteira é un zootopónimo co sufixo *-eira*, referido a un lugar abundante en lagartos, de *LACARTUS, variante do latín LACĒRTUS. Outra posibilidade, coidamos que menos probable, é que *A Lagarteira* designase a ave de rapina chamada *lagarteira*, nome que se lle deu por alimentarse basicamente de lagartos. Pero, segundo nos contou un señor do lugar de 85 anos de idade, que llo escoitara dicir a un seu avó, *A Lagarteira* da parroquia de Sofán recibiu ese nome despois de instalarse no lugar unha persoa procedente da aldea da *Lagarteira* da parroquia de Montemaior

do concello da Laracha, limítrofe coa de Sofán. Así, a partir dun sintagma **A Casa do da Lagarteira* ou similar, teríamos o actual topónimo *A Lagarteira*.

En canto á *Lagarteira* da parroquia de Aldemunde, segundo o *Itinerario descriptivo militar de España*, publicado no ano 1866, naquela altura a freguesía só contaba cos lugares poboados de Aldemunde de Arriba (formado daquela por dúas casas e un pequeno albergue) e Tares, alias Aldemunde de Abaixo, o que indica que estoutra *A Lagarteira* tamén podería ser un topónimo de traslado relativamente recente.

Ningún dos dous lugares está rexistrado no dicionario de Madoz no ano 1845 nin na *Geografía* de Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia*, o da parroquia de Aldemunde non aparece ata o ano 2003 e o de Sofán a partir de 1920 como *Lagarteira*.

Levan tamén o nome *A Lagarteira* un lugar do concello de Fene e dous do da Laracha, mentres que hai un *Lagarteira* no de Cee, todos eles na provincia da Coruña.

Lagoa, A

Lugar da parroquia de Carballo

A Lagoa era o único lugar poboado da primixenia parroquia de San Xoán de Carballo situada na banda dereita do río Anllóns, cando as demais aldeas estaban na esquerda, coa igrexa e a reitoral en Cernide. Hoxe, engulida pola vila de Carballo, a outrora aldea chamada *A Lagoa* converteuse en rúa urbana.

O que quizais quede da lagoa nomeada no topónimo *A Lagoa*

Tal como parece é un topónimo transparente. A pesar dos procesos de desecamento que se practicaron na zona, a *lagoa* citada no hidrotopónimo quizais aínda se conserve, polo menos en parte, a poucos metros da rúa. Trátase dunha pequena pero ben definida masa de auga doce, hoxe disimulada por salgueiros e outras especies hidrófilas, que en tempo de fortes chuvias desauga no contiguo río Anllóns

por dous condutos subterráneos a carón da ponte da Lagoa, hoxe máis coñecida como ponte da Milagrosa.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada na parroquia de Carballo (1763) lemos: “Andrés Bastón [...] una casa al sitio da *Lagoa*” e “Una casa al sitio da *Lagoa*”. No *Foro da Lagoa* (1771) noméase o “camino y calzada que va desde dicho lugar de *Lagoa* al puente de este nombre”. Neste texto tamén se cita a *Agra da Lagoa* contigua ao lugar. Anos máis tarde, nunha atestación de 1866 contida no *Itinerario descriptivo militar de España* dise que o antigo camiño da Coruña a Camariñas “pasa el Allones por el puente de *Lagoa* de piedra de tres arcos”, dos que hoxe só queda un. Nas fotos aéreas do “Voo Americano Serie B” do ano 1956-1957 albíscase na zona da Lagoa unha curva que podería corresponder a unha antiga madre do Anllóns. Este posible meandro primitivo no que se puido formar a lagoa semella desaugar no leito actual do Anllóns, onde hoxe o fan os dous tubos artificiais. Respecto dunha posible canle abandonada do río ao seu paso por Carballo, Madoz escribe no seu dicionario (1845) referíndose á daquela incipiente vila de Carballo:

CLIMA: despejado y bastante sano, si bien se padecen algunas tercianas, que con razón se atribuyen al pantano y augas cenagosas que ocupan la antigua madre del río que aún no se ha tratado de cegar desde que aquel varió su curso.

Aínda que tamén presente noutros concellos galegos, o apelido *Lagoa*, con poucas ocorrencias no de Carballo, puido nacer entre os primeiros habitantes do lugar da *Lagoa*, topónimo que, xunto aos de *Lagoa* e *As Lagoas*, é abundante en Galicia.

Lamas

Lugar da parroquia de Sísamo

Lamas é o plural de *lama*, palabra de orixe prerromana referida a lugares húmidos abundantes en lodo e lama. Este é o caso deste lugar carballedés, onde nace unha pequena corrente de auga que desemboca uns metros máis abaixo, no rego de Ramil, afluente, á súa vez, do Anllóns.

Lamas debe conter un plural secundario, xa que aparece como *Vilar de Lama* na documentación antiga. Así, nunha atestación do ano 1227 do mosteiro de San Martiño Pinario cítase o lugar de “*Villar de Lama*, sub aula Sancti Iacobi de Sisamo”. En 1237, na mesma fonte, un tal *Alvito Ioanis*, diácono, doa ao mosteiro de San Martiño todas as herdades que tiña na *Quintana da villa de Lama*, na parroquia de Sísamo. No ano 1418 xa aparece como *Lamas*. Nesa data frei Fernán García, abade de San Martiño Pinario, afora a Fernán Varela, veciño da parroquia de Santa María de Traba do concello de Coristanco, próxima ao lugar de *Lamas*, un terzo do *casal de Lamas*. Anos máis tarde, en 1543, nun documento do Arquivo da Catedral de Santiago, o topónimo rexístrase como *Vilar de Lamas*. O Catastro de Ensenada cita

no ano 1752 “el lugar de *Lamas*”. Algúns anos despois, en 1763, as súas Comprobacións rexistran o topónimo en repetidas ocasións como *sitio de Lamas*.

Malia que o apelido *Lamas* existe en moitos concellos galegos, no de Carballo, onde é numeroso, debeu nacer no lugar homónimo despois da pluralización do topónimo.

Leboreo

Lugar da parroquia de Bértoa

No lugar de *Leboreo* viviu e traballou un posesor agrícola medieval chamado *Leoveredus*, nome persoal que se documenta en textos galegos dende a Alta Idade Media. O topónimo provén dun sintagma (VILLA) de LEOVEREDU, cronoloxicamente posterior a *Leborei*, de (VILLA) LEOVEREDI, co mesmo antropónimo en caso xenitivo. O nome persoal latinizado de orixe xermánica *Leoveredus* está formado pola raíz xermánica *LEUBA ‘querido’ –a mesma que se atopa no inglés *love* ‘querer, amar, amor’ e no alemán *lieb*– e a gótica *RĒTHS ‘consello’.

O topónimo foi relacionado popularmente co substantivo *lebre*. Así, no ano 1978, a primeira vez que visitamos o lugar carballés de *Leboreo*, dixéronnos que “se chamaba así porque antes había moitas lebres”.

Nunha atestación do ano 1587 do Arquivo da Catedral de Santiago, o daquela bacharel Pedro Yáñez de Montaos, veciño da cidade de Santiago, faille o arrendamento a Baltasar Fernández, labrador veciño da parroquia de Santa María de Bértoa, do *casal de Levoredo*. Tres anos despois, en 1590, o mesmo Pedro Yáñez, que segundo o documento cambia a súa condición de bacharel pola de *doctor* (puido ser el o amanuense), arrenda a un tal Jácome Mallo, labrador veciño de Santa María de Bértoa, a metade do “casal que se dize y nombra de *Leboreiro*”. As formas documentadas de *Leboreo*, *Levoredo* e *Leboreiro* parecen hipercorreccións por analoxía con outros topónimos máis frecuentes. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) constátase “La cuarta parte de un ferrado de huerto de primera calidad al sitio de *Leboreo*”. Nesta fonte cítase tamén o “sitio de la agra de *Leboreo*”.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outros topónimos con orixe no xenitivo LEOVEREDI: *Leborei* nos concellos de Pontevedra e Monterroso (Lugo) e *Leboré*, lugar do concello de Xermade (Lugo).

Lebosende

Lugar da parroquia de Entrecruces

Se no lugar de *Leboreo* tivo a súa facenda unha persoa chamada *Leoveredus*, no de *Lebosende* viviu un tal *Leovesindus*, antropónimo así mesmo de orixe xermánica formado polo devandito LEUBA e o gótico SINTHS ‘camiño’. O xenitivo LEOVESINDI, precedido do termo VILLA ou un vocábulo de significado similar, deu o actual *Lebosende*.

Nun documento do ano 873 da *Colección documental del Archivo de la Catedral de León* noméase un presbítero chamado *Leovesindus* que fai de testemuña. No dicionario de Madoz (1845) cítase a aldea de *Lebosende* como un dos lugares habitados da parroquia de Entrecruces.

O topónimo *Lebosende* é nome de lugar e parroquia no concello ourensán de Leiro.

Leira

Lugar da parroquia de Rebordelos

Os topónimos *Leira*, *A Leira* e derivados, espallados polo territorio galego, refírense a unha *leira* ou terra de labradío. Aínda que o seu significado é transparente, a súa etimoloxía é controvertida. A primeira proposta tira a voz galega *leira* da latina *GLARĒA* ‘terra areosa e estéril, terra de cascallo’, base do castelán *glera*. Esta hipótese é improbable, xa que unha *leira* é xustamente o contrario a unha terra estéril e improdutiva. A segunda proposta parte dunha raíz indoeuropea **PLAR* ‘chaira, solo, pavimento, campo’, afín ao latín *planus*. Esta raíz, tras a perda do *p*- inicial normal nas linguas celtas, daría, cunha sufixación *-IA*, segundo Corominas e Pascual, *LARIA* ‘extensión de terra llana’, o celtismo portugués e galego de onde provén *leira* e outros cognados de linguas celtas: irlandés antigo *lar*, irlandés moderno *lár*, galés *llawr*, escocés *làr*, cónnico antigo *lor*, bretón antigo *laur* e bretón moderno *lawr*; todos co sentido de ‘chaira, campo’. Malia a súa probable etimoloxía, os topónimos que conteñen estas voces non teñen a súa orixe necesariamente no tempo dos celtas porque *leira* segue a ser hoxe unha voz común que puido ser utilizada como nome de lugar en calquera tempo histórico.

Atéstase nos textos do occidente hispánico dende as datas máis recuadas, con distintos graos de latinización ou mostras da súa evolución: *larea* nun documento do ano 870 publicado en *Diplomática española del período astur*, *Arias Bandaliskui de Laria*, na mesma fonte no ano 905, e xa *leira* nun documento de contra o principio do século XI no Tombo de Celanova.

O lugar de *Leira* é citado como límite entre as parroquias de Lema e Rebordelos no Catastro de Ensenada (1752): “linda por el norte con el lugar de *Leira*, feligresía de San Salvador de Revordelos”. Nas Comprobacións deste catastro (1763) corrobórase a existencia dunha casa terreña “en el lugar de *Leira*”, topónimo que tamén aparece no dicionario de Madoz no ano 1845.

Lema (San Cristovo)

Parroquia

O topónimo *Lema* contén un tema paleoeuropeo *lem-* relacionado co elemento auga. De acordo con isto, todos os lugares galegos chamados *Lema* están a carón de pequenas correntes fluviais. Así, a igrexa parroquial do *Lema* do concello de Carballo, lugar onde nacería o topónimo, está xunto ao rego da Igrexa, corrente

fluvial que puido chamarse antigamente **Lema*. Outro lugar chamado *Lema* da parroquia de San Paio de Brexo, no concello coruñés de Cambre, atópase sobre o rego Brexa. A aldea de *Lema de Abaixo* da parroquia de *San Pedro de Lema*, Arzúa (A Coruña), tamén está a rentes doutra corrente de auga. Preto da parroquia carballese de *Lema* atópase a de *Lemaio*, no límite concello da Laracha, situada sobre unha pequena corrente que desauga no río de Quenxe.

Segundo o especialista en hidrotponimia E. Bascuas, o antigo pobo documentado por Plinio e Ptolomeo dos *lémavos* recibiría ese nome por vivir a carón dunha corrente fluvial chamada **Lema*, que podería ser o río Cabe ao seu paso pola comarca de *Lemos*, con capital en Monforte de Lemos.

No Catastro de Ensenada (1752) cítase a freguesía de *San Cristobal de Lema*, daquela pertencente á xurisdición da vila de Caión. Nas súas Comprobacións (1763), sobre o topónimo *Lema*, que nun principio debeu dar nome só ao lugar onde está a igrexa, lemos: “Tiene una casa en el lugar de *Lema* [...] Linda por la derecha con el atrio de la Yglesia”. En 1866, no *Itinerario descriptivo militar de España*, cítase a aldea (sic) de *Lema*, daquela situada no camiño real de Arteixo a Malpica pola costa: “Esta aldea tiene 5 edificios y un albergue”.

Aínda que presente noutros concellos galegos, o apelido *Lema* dos habitantes de Carballo, Cabana, Malpica de Bergantiños, Laxe, Coristanco, Ponteceso e outros concellos máis ou menos próximos irradiaría dende a parroquia de San Cristovo de Lema.

Como dato curioso constatamos que as Comprobacións do Catastro de Ensenada citan na parroquia de Lema no ano 1763 o *sitio das Camariñas*, topónimo hoxe desaparecido, seguramente situado nas dunas da praia de Baldaio e que parece sinalar a antiga presenza da planta chamada camariña neste areal.

Liñares

Lugar da parroquia de Rus

No lugar de *Liñares* houbo no momento do nacemento do topónimo uns *liñares* ou terreos dedicados ao cultivo do liño, a planta téxtil coa que se confeccionaban camisas e calzóns despois dun arduo proceso de fabricación que comprendía, entre outras tarefas, a súa submersión en auga durante varios días. De aí, posiblemente, a localización do topónimo *Liñares* e similares a carón de ríos e regatos. Esta posible motivación cúmprese tamén con relación ao *Liñares* que nos ocupa, situado a carón do rego de Casal de Perros.

Nun documento do ano 982-990 do mosteiro de Samos cítase unha terra co seu *liñar*: “alia terra cum suo *linare*”. Nunha atestación do ano 1085 de San Martiño Pinario, un tal Sancho Sánchez doa a ese mosteiro as herdades que tiña en Bergantiños no val de Rus e os *Linares*. En 1300, Mariña Martiz vende ao mesmo cenobio unha herdade que posuía na vila de *Linares*, na freguesía de Santa María de Rus. En 1378 o mosteiro afora nesta parroquia o casal de *Liñares*. O Catastro de Ensenada

(1752) cita *el lino* entre “las especies de frutos que se cogen en el término”, en referencia á parroquia de Rus. Esta mesma fonte nomea, entre os muíños de auga da freguesía, “uno al sitio de *Liñares*”, quizais confirmando o apego do topónimo pola proximidade aos cursos de auga, o que libraría aos agricultores do traballo que supón transportar o liño dende un lugar distante. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) tamén citan o *sitio de Liñares*.

Liñares é un topónimo abundante en Galicia.

Liñeiro

Lugar da parroquia de Cances

Aínda que no rural da comarca de Bergantiños era relativamente frecuente, ata os anos setenta do século pasado, ver *leñeiros* ou depósitos de leña para o consumo doméstico –chamados *liñeiros* na fala local–, cremos que o topónimo *Liñeiro* reproduce a palabra homónima *liñeiro*, sinónima de *liñar*, polo que o nome de lugar *Liñeiro*, como os de *Liñar* e *Liñares*, se refire a terreos dedicados ao cultivo do liño.

Nunha atestación do ano 1320 do Arquivo da Fundación Penzol, dispoñible en *Galiciana*, noméase o lugar de *Liñeiro* na parroquia de Cances. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) citan: “Una casa terreña situada en el lugar de *Liñeiro*”. Esta mesma fonte menciona dentro da parroquia outro lugar chamado *Liñares*.

O topónimo *Liñeiro*, aínda que tamén repetido en Galicia, é menos abundante que o de *Liñares*.

Loenzo de Abaixo

Lugar da parroquia de Bértoa

Loenzo de Arriba

Lugar da parroquia de Bértoa

Os lugares carballese da parroquia de Bértoa chamados *Loenzo de Abaixo*, *Loenzo de Arriba* e *O Río de Loenzo*, moi próximos entre si, están a carón do rego de Bértoa. Esta situación fíxonos pensar xa hai ben anos que *Loenzo* sería un hidrotopónimo prerromano referido a este rego. A nosa sospeita vémolos agora confirmada no libro *Toponimia prelatina de Galicia* (2018). Nesta publicación, o profesor C. Búa propón a posibilidade de que os topónimos *Loenzo* de Carballo, outro do mesmo nome do concello de Vilagarcía de Arousa (Pontevedra), sucado por un rego, e *Loentia*, nome dunha parroquia de Castro de Rei (Lugo) bañada polo río Lea, proveñan dunha raíz indoeuropea **pleu-* ‘fluir’. *Loenzo* puido ser en orixe **PLUENTIO*, forma que perdería o seu **p-* inicial, trazo característico das linguas celtas.

Seguramente sexa o *Loenzo* de Vilagarcía o que se rexistra en textos do mosteiro de San Martiño Pinario do século XII nos seguintes termos: *Petrus Petri de Loencio*; ... *vineam integram de Loencio*. Pode ser atestación do *Loenzo* do concello de

Carballo un tal *Roy Vázquez de Loenço*, que figura como testemuña dunha venda feita en poxa pública na igrexa de Santa María de Bértoa no ano 1459, documento dispoñible en *Galiciana*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Bértoa (1763) cítase “Una casa al sitio de *Loenzo*”, o “sitio de la cortiña de *Loenzo*” e varias veces o lugar de *Loenzo de Avajo*.

Longras

Lugar da parroquia de Verdillo

O adxectivo latino *LŌNGA* ‘longa’ e o sufixo átono *-ara* de orixe prerromana forman o nome de lugar *Lóngara(s)*. Este, coa perda da vogal postónica, convértese en *Longra(s)*, referido a unha ou varias leiras caracterizadas pola súa forma alongada. O par de topónimos *Lóngara(s)/Lóngra(s)* é paralelo ao de *Gándara(s)/Gándra(s)*, tamén co sufixo *-ara*.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Verdillo, ano 1763, cítase “Una casa al sitio de *Longras*”. Esta fonte nomea un lugar chamado *Lóngaras* na parroquia de Razo e *Longra* ou *A Longra* e *Longariña* na freguesía de Rebordelos. Tamén *Lóngaras*, *As Lóngaras* e *Longariña* na de Lema.

Os topónimos *Lóngara*, *A Lóngara*, *Longarela* (diminutivo en *-ela*), *Longariña* (diminutivo en *-iña*), *Lóngora* (por asimilación ou disimilación vocálica), *Longras* e *As Longras* repítense en Galicia. Á parte do *Longras* do concello de Carballo, hai un lugar chamado *Loncras* no da Baña (A Coruña), topónimo que se debe ao enxordecemento do *g* despois da nasal *n*, como sucede en *dominco* por *domingo* ou en *campolonco* por *campolongo*.

Loureiro

Lugar da parroquia de Sofán

Loueiros, Os

Lugar da parroquia de Carballo

Loureiro e *Os Loueiros* proceden do latín vulgar *LAURARIO*, en latín clásico *LAURU* ‘loureiro’, e designan a árbore *Laurus nobilis*. Na aldea de *Loureiro* puidemos ver un valado cheo de loueiros. A mesma presenza vexetal, pero de maneira menos abundante, dáse nos *Loueiros*, lugar hoxe practicamente unido ao casco urbano da vila de Carballo.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Sofán (1763) citan dous mil ferrados de monte baixo de segunda calidade no lugar do *Loureiro*: “Dos mil de segunda al sitio do *Loureiro*”. Os dous topónimos (singular e plural) aparecen castelanizados sen artigo no dicionario de Madoz (1845).

Os topónimos *Loureiro*, *Loueiros*, *O Loureiro* e *Os Loueiros* espállanse de maneira abundante por toda a xeografía galega.

Louride

Lugar da parroquia de Rus

Louride, moito menos frecuente que *Lourido*, *Louredo* e *Loureda*, é un colectivo de loureiro en *-ide*, sufixo abundancial variante de *-edo* ou de *-eda* que tamén aparece, entre outros, no topónimo carballés *Cernide*. No lugar de *Louride* tamén se poden ver aínda loureiros.

O dicionario de Madoz (1845) rexistra o topónimo *Louride* coa forma *Lourido*, sen a relaxación do *-o* final en *-e*.

Conxunto de loureiros no lugar de *Louride*

Lugar de Abaixo, O

Lugar da parroquia de Verdillo

O substantivo *lugar*, en latín *LOCALE*, á parte de ‘espazo, sitio’, ten o significado de ‘aldea, pequeno lugar poboado’, que é o que lle convén ao topónimo *O Lugar de Abaixo*.

O Lugar de Abaixo figura como *Lugar de Abajo* no dicionario de Madoz (1845). Os topónimos *Lugar*, *O Lugar* e os seus compostos e derivados teñen exemplos espallados por todo o territorio galego.

Maceira

Lugar da parroquia de Rus

O lugar carballés chamado *Maceira*, hoxe formado por unha soa casa, pertence para efectos postais ao contiguo de Millarade. A partir do latín *MATTIANARIA*, o resultado común do galego, que coincide co que se fala en Carballo, é *maceira*, referido á arbore que dá mazás.

Nunha atestación do ano 1544 do Arquivo da Catedral de Santiago lemos: “casal que se dice de *Horta y Maceiras*, sito en la feligresía de Santa María de Rus”. En documentos próximos ao ano 1600 da mesma fonte podemos ler: “lugar da *Horta das Maceiras*”. Estas atestacións parecen indicar que o topónimo *Maceira*, en orixe en plural, é produto dun singular secundario. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) aparece coa súa forma actual.

Á parte do lugar carballés, levan o nome de *Maceira* unha parroquia do concello de Covelo, un lugar e unha parroquia do de Lalín, un lugar do de Salceda de Caselas (Pontevedra) e outro do de Ramirás (Ourense). O *Nomenclátor de Galicia* tamén rexistra os topónimos *A Maceira*, *Maceiras*, *A Maceira*, *As Maceiras* e *Maceiriña*.

Maroas, As

Lugar da parroquia de Sofán

As Maroas é un topónimo escuro para o cal non temos unha explicación segura. A súa terminación *-oas* podería proceder do latín *-ŏLAS*. Se así fose, do que non hai constancia documental, *As Maroas* podería ser un diminutivo en plural. En canto á súa primeira parte, podería provir —é unha conxectura— dunha palabra de orixe prerromana **MORI* ‘mar, auga estancada’, presente, segundo Pokorny, no latín *mare*, gótico *marei*, cornoico e bretón *mor* etc., todos co significado de ‘mar’. Quizais relacionado co anterior, no lugar das *Maroas* hai varios nacedoiros de auga entre os que destaca o chamado *A Fonte da Cova*, fontenla represada a onde antano ían beber as vacas.

Como a terminación *-oas* das *Maroas* tamén podería proceder de *-onas*, o topónimo podería estar emparentado co do *Marão*, referido á serra e ao río portugués dese nome.

O Catastro de Ensenada (1752) cita un tal “Antonio *Maroas*, vecino de la feligresía de Aldimunde”, por Aldemunde, parroquia limítrofe coa de Sofán. En 1761, nun documento dispoñible en *Galiciana*, podemos ler *lugar das Maroas*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) consígnase: “Quarenta ferrados de monte vaxo al sitio das *Maroas*”.

Meixonfrío, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

En Galicia hai varios lugares chamados *Meixonfrío* ou *O Meixonfrío*. A primeira parte do topónimo, *Meixón-*, vén do latín *MANSIONE* ‘mansión’ e de aí ‘casa’, ‘cuarto’, ‘morada’, ‘mesón’, ‘pousada’. A voz *MANSIONE* (de *mansio*, *-onis*) produciu, segundo recolle García de Diego, unha serie de vocábulos romances peninsulares, como o castelán *mesón* ‘pousada’, o galego e o portugués antigos *meijón*, tamén ‘casa, pousada’, e o portugués *mesão* ‘casa, pousada’, vocábulo que se atopa no topónimo *Mesão Frio*, cognado do topónimo galego *Meixonfrío*.

En canto á segunda parte do topónimo, *frío*, provén do adxectivo latino FRIGIDU ‘frío’. Daquela o topónimo *O Meixonfrío* podería aludir a un antigo mesón ou casa considerada fría, ben por ser pouco acolledora, non ter fogar onde se quentar, por estar nun lugar frío ou por gardar algo frío.

Con respecto a este posible último significado, segundo unha reportaxe xornalística do ano 1985 de María do Carme Coteló, no lugar chamado *O Meixonfrío* da parroquia santiaguesa de San Caetano, no inverno producíase xeo en grandes cavidades practicadas para o efecto nas Brañas de Meixonfrío, hoxe ocupadas en parte polo Polígono Industrial do Tambre. Nesas buratas a auga convertíase en xeo que logo era transportado en carros a un depósito chamado *O Pozo da Neve*, do que aínda quedan restos. Alí o xeo era prensado e almacenado para logo ser vendido nalgúns establecementos hostaleiros do Santiago do século XIX. O pozo que xerou o topónimo *O Pozo da Neve* estaba na parte máis alta e fría do lugar do *Meixonfrío*. Esta construción pode ser a que aparece no mapa de Fontán (1845) co nome de *Casa de la Nieve*, topónimo que esta publicación sitúa no mesmo punto que o de *Meixonfrío*, polo que este topónimo en concreto podería ser un alias de *Casa de la Nieve* e sinalar un lugar de almacenamento de xeo, interpretado popularmente como neve. Tamén se cita unha *casa da neve* no monte da Almaciga nunha atestación do ano 1819 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago. En canto á denominación de *casa* no canto de *pozo*, podería deberse a que tería algún tipo de cuberta visible que recordase unha casa. Así, a chamada *casa da neve* do Campo do Eirado do concello ourensán de Xunqueira de Espadanedo é en realidade un pozo onde se almacenaba neve endurecida.

O Meixonfrío da parroquia carballesa de Entrecruces está situado nun antigo camiño, polo que consideramos, como fai a profesora R. M. Franco Maside, que tamén podería participar da condición de topónimo viario. O camiño en cuestión, que aparece no mapa de Fontán, partía dos daquela chamados Baños de Carballo, pasaba polos lugares de Cernide (onde estaba a primitiva igrexa parroquial de San Xoán do Carballo), A Ponte Rosende, Quintáns, Entrecruces, o propio *O Meixonfrío*, O Porto Covo, Ponte Choupana, Camiño Real e, xa no concello de Trazo, A Brea, para dende alí cruzar o río Tambre pola Ponte Albar e chegar finalmente a Santiago.

Ao *Meixonfrío* santiagués refírese unha atestación de 1566 do Arquivo da Catedral de Santiago consistente nun arrendamento no lugar, sito no camiño que ía de Santiago á Coruña, o que indica que este *Meixonfrío* tamén estaba a carón dunha antiga vía de comunicación. O do concello de Carballo aparece castelanizado no dicionario de Madoz (1845) como *Meijonfrío*, mentres que nese mesmo ano o mapa de Fontán o rexistra como *Meijón-Frío* e sobre o devandito camiño.

Ademais do *Meixonfrío*, levan o nome de *Meixonfrío*, sen artigo, lugares dos concellos de Coirós, Lousame, Ordes, Ortigueira (A Coruña), Carballedo e en Taboada é nome de lugar e parroquia (Lugo). O *Nomenclátor de Galicia* tamén rexistra *Meixón Frío* no concello de Oleiros (A Coruña) e *Meixonfría* en Vilalba (Lugo).

Millarade

Lugar da parroquia de Rus

Millarade é unha variante de *Millarada* co *-a* final relaxado en *-e*. Aínda que algúns dicionarios rexistran a voz *millarada* co significado de ‘gran cantidade de millo’, nós pensamos, de acordo co profesor G. Navaza e outros autores, que os topónimos *Millarada* e *Millarade*, relacionados co castelán *amillarar*, se poden referir a unha leira (*a*)*millarada*, do latín MILLE ‘mil’, no sentido de estar delimitada ou parcelada para preservar a súa propiedade e/ou para efectos contributivos. O topónimo asturiano *Millarado* de Santalla d’Ozcos, concello asturiano de fala galega, é explicado polo profesor X. Ll. García Arias da seguinte maneira:

en relación con amojonamientos o mediciones más o menos antiguas, indicadas a veces con miliarios, según costumbre testificada ya en 906 referente a la ‘villam Sancti Martini de Quadros sicut ei possumus cotum [acoutamos ou delimitamos] uno *miliario* in circuito’.

Esta interpretación do topónimo *Millarado*, cognado do galego *Millarada*, é compartida polo profesor J. Concepción Suárez, que cita o verbo asturiano *amillerrar* co significado de ‘amuñonar, amojonar, poner mojonos, *fitos*, en los linderos de cualquier tipo (fincas, pastos, conceyos...)’.

O topónimo *Millarade* da parroquia de Rus non o atopamos no Catastro de Ensenada, non é citado no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1845). No *Nomenclátor de Galicia* non aparece rexistrado ata o ano 2003, no que re recolle a forma *Millarada*.

O *Nomenclátor* rexistra *Millarada* nos concellos de Trazo (A Coruña), Forcarei, onde é lugar e parroquia, Redondela (Pontevedra) e O Saviñao (Lugo). *A Millarada* recóllese no concello da Laracha (A Coruña) e dá nome a dous lugares en Cospeito (Lugo).

Mirón

Lugar da parroquia de Bértoa

Mirón dá nome a unha aldea hoxe unida á parte norte da vila de Carballo. Recolle o antropónimo de posesor de orixe xermánica *Miro*, *-onis*, formado polo gótico MERÊIS ‘famoso’, a través do acusativo ou do xenitivo.

O topónimo *Mirón* da parroquia de Bértoa aparece no dicionario de Madoz (1845). Algúns anos máis tarde, no *Itinerario descriptivo militar de España* (1866) lemos: “*Mirón*, ald. Tiene 5 edificios y 3 albergues y pertenece a la feligresía de Santa María de Bértoa”. Daquela a aldea estaba no antigo camiño da Coruña a Camariñas e Fisterra, de aí a presenza dos albergues.

Outros lugares chamados *Mirón* que recolle o *Nomenclátor de Galicia* están nos concellos de Arteixo, A Laracha (A Coruña), Cotobade, Ponte Caldelas (Pontevedra), Guitiriz, Pol e Vilalba (Lugo). Tamén existe a forma *O Mirón* en Lousame (A Coruña) e Salvaterra de Miño (Pontevedra).

Monelos

Lugar da parroquia de Sofán

Monelos parece o cognado galego do asturiano *Muniellos*, cuxa primeira parte derivaría, segundo se ten afirmado para topónimos asturianos semellantes, dunha base prerromana *MUNN(O) ‘outeiro, altura’, co sufixo diminutivo latino -ĒLLUS(S). Esta formulación concorda coa orografía do lugar carballedés chamado *Monelos*, situado sobre unha pequena pero moi definida altura que baixa ata o río Bardoso ou Bradoso. En parecidas circunstancias topográficas está outro lugar bergantiñán de nome *Monelos*, pertencente ao concello de Cabana.

Nun documento do ano 1440 publicado en *Historia da Coruña (Idade Media)* cítase un “Afonso Fernandes de *Monelos*”, que puido ser oriúndo dalgún dos dous lugares bergantiñáns, aínda que tamén se podería referir ao *Monelos* que pertenceu ao desaparecido concello de Oza, hoxe engulido pola cidade da Coruña, que aparece mencionado noutra atestación do ano 1435 da mesma fonte: “o meu casal de Mesoyro, que labra Roy de *Monelos*”. O topónimo carballedés *Monelos* rexístrase no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1930.

O apelido *Monelos* ten presenza nos concellos coruñeses de Culleredo, A Coruña, Arteixo e Oleiros. Existe un lugar chamado *Monelo* no concello lugués de Becerreá.

Monte, O

Lugar da parroquia de Carballo

Dous lugares da parroquia de Sofán

Monte do Rei, O

Lugar da parroquia de Sofán

Topónimo transparente que provén do substantivo *monte* (do latín MONS, -TIS). O dicionario da Real Academia Galega (DRAG) define a palabra *monte* cos significados de ‘elevación importante de terreo’ e ‘terreo cuberto de vexetación espontánea como toxos, fentos, silvas, arbustos etc., que pode estar poboado de árbores’. O lugar denominado *O Monte* da parroquia de Carballo, situado na zona de *Carballo de Arriba*, está nun sitio alto, o mesmo que *O Monte* próximo ao lugar da Rachola, da parroquia de Sofán. O segundo lugar chamado *O Monte* desta freguesía é chamado modernamente, para efectos postais, Covas de Abaixo, nome da aldea contigua. En canto á aldea chamada *O Monte do Rei*, pode referirse a un monte de

titularidade real ou de reguengo, ou a unha propiedade dunha persoa apelidada *Rei*. Na actualidade este monte, que deu nome ao lugar poboado que ten ao seu carón, pertence ao igrexario da parroquia. Para efectos postais, o topónimo *O Monte do Rei* foi substituído polo de Ballota, nome dunha aldea próxima. Este cambio debeu ser o causante de que nalgún mapa do *Instituto Geográfico Nacional* apareza Ballota no sitio do topónimo tradicional *O Monte do Rei*.

O Monte da parroquia de Carballo aparece citado nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763): “Una casa al sitio do *Lugar do Monte*”. O de Sofán, achegado ao lugar da Rachola, pode ser o que aparece na mesma fonte nos seguintes termos: “Un ferrado de prado y dos de *monte* vaxo al sitio de *Monte Sofán*” e “Una casa terreña situada en el *Monte Sofán*”. Non atopamos o nome da aldea do *Monte* próxima á de Covas de Abaixo nas fontes antigas. Este segundo *O Monte* da parroquia de Sofán será incluído no vindeiro *Nomenclátor de Galicia*.

O Monte do Rei non figura no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Non o rexistra Madoz (1845) e tampouco Carré Aldao (ca. 1928), polo que é posible que se refira á propiedade dun tal *Rei*, apelido hoxe existente na parroquia de Sofán e que tamén aparece no Catastro de Ensenada (1752), onde se cita un tal *Pedro Rey*, de oficio curtidor, profesión, xunto á de zapateiro, á que antano se dedicaban numerosos habitantes da freguesía de Sofán e da que aínda quedan os últimos representantes nun curtidoiro situado na aldea do Tarambollo. O topónimo *O Monte do Rei* aparece recollido no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 2003, coa forma *Monte do Rei*.

O concello de Carballo está entre os dez de Galicia en que é máis frecuente o apelido *Rei*.

Moucho, O

Lugar da parroquia de Verdillo

É raro que un topónimo se refira a unha ave en singular, polo que, probablemente *O Moucho* designe alguén así alcumado por ser retraído ou pouco falador. Aínda que hoxe non, o apelido *Moucho* existiu en Galicia e aínda se conserva en Portugal. Un documento do ano 1865, dispoñible en *Galiciana*, cita a *José Moucho Pelagre* e a *Manuel Moucho Castro*.

O lugar do *Moucho* da parroquia de Verdillo non aparece citado no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco no dicionario de Madoz (1845), pero si en Carré Aldao (ca. 1928) como *Moucho*. No *Nomenclátor de Galicia* aparece entre os anos 1910 e 1991, tamén sen artigo.

Ademais do topónimo *O Moucho* do concello de Carballo, o *Nomenclátor de Galicia* recolle outros lugares chamados *O Moucho* nos de Arteixo (dous lugares), Cerceda, A Laracha, Porto do Son (A Coruña), Crecente e A Estrada (Pontevedra).

Nandufe

Lugar da parroquia de Noicela

No lugar de *Nandufe*, < (VILLA) NANDULFI, tivo posesións agrícolas alguén chamado *Nandulfus*, antroponimo de orixe xermánica formado polas voces góticas *NANTH ‘audacia, ousadía’ e WULFS ‘lobo’, co *l* de *-ulf-* desaparecido. O *l* consérvase no topónimo *Nandulfe* dos concellos lugueses de Chantada e Guitiriz.

Nun documento do ano 745 de *Diplomática española del período astur* cítase un presbítero chamado *Nandulfus*. Noutra atestación de 931 do mosteiro de Sobrado aparece unha testemuña do mesmo nome. En documentación dos anos 1523, 1541 e 1633, dispoñible en *Galiciana*, cítanse os lugares de *Nandufe* e *Vispilleira* da parroquia de Noicela. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da freguesía (1763) anotan a presenza de “Una casa de un alto en el lugar de *Nandufe*”. A mesma fonte documenta outro lugar chamado *Nandufe* na parroquia de Verdillo.

Neme

Monte situado entre os concellos de Carballo (parroquias de Oza, Cances e Razo) e Malpica de Bergantiños

O monte *Neme*, cun notable pasado mineiro, lendario e arqueolóxico, é un lugar sobranceiro da comarca de Bergantiños. No ano 1992 formulamos a hipótese de que o seu nome, *Neme* ou *Nemio*, se puidese retraer a unha forma relacionada coa voz celta *nemeth* ou *nemeto* ‘bosque sagrado, santuario’, en referencia a un círculo de pedras, chamado popularmente *A Eira das Meigas*, que houbo no seu cumio. J. L. Pensado explica o topónimo como procedente do latín *NĒMUS* ‘bosque sagrado’. Nunha publicación recente, do ano 2018, C. Búa explica o topónimo como unha latinización do celta **nemeto-* > **nemedo-* ‘santuario’, en relación con *Nimo* (Roo, Noia). E continúa:

Os académicos da RAG Marcial de la Iglesia e Florencio Vaamonde descubriron a principios do séc. xx un circo de pedras (*cromlech*) neste monte [*Neme*], coñecido como *Eira das Meigas*, que lamentablemente se acabou de destruír en 1960 coa construción dunha pista forestal [...], xurdindo así un caso máis no que a microtoponimia se converte en resto arqueolóxico e último depositario dunha herdanza milenaria. É posible que o “santuario” ao que fai referencia o nome do monte corresponda a este lugar de cuxa sacralidade a tradición folclórica e a onomástica soubo gardar memoria ata a actualidade.

Na *Eira das Meigas* celebrábanse aquelarres na noite de San Xoán, segundo puidemos recoller do folclore popular no ano 1987, reunións indicativas dalgún tipo de ritual. O monte *Neme* puido ser cristianizado coa capela de Santa Cristina da que nos fala Jerónimo del Hoyo no ano 1607. A carón deste templo había unha fonte santa baixo a mesma advocación na que se xuntaban, segundo a tradición oral, as meigas antes de se reunir na contigua *eira das meigas*.

Un documento do ano 864 da catedral de Mondoñedo, nunha agregación de varios territorios ao bispado por parte do rei Afonso III, rexistra o actual topónimo *Neme* coa forma *Nemi*, comprensible por tratarse dun texto redactado en latín: “usque ad montem qui vocatur *Nemi*”, que significa ‘ata o monte que se chama *Neme*’. O Catastro do Marqués de Ensenada (1752) cita na parroquia de Razo “una Dehesa Real al sitio de *Nemio*”. Esta mesma fonte anota na parroquia de Oza oito ferrados de montes e pastos no *sitio de Neme*.

Nétoma

Lugar da parroquia de Razo

Nétoma forma parte dun grupo de topónimos galegos que levan o sufixo átono prerromano de superlativo -OMA. Estes son: *Nétoma*, *Éntoma*, *Sárdoma*, *Bálsoma* e *A Válgoma* (no Berzo). Daquela, o nome *Nétoma*, de difícil interpretación na súa primeira parte, ten que referirse a unha realidade considerada grande ou notable no tempo da creación do topónimo. No lugar destaca unha gran canle pola que discorre o chamado rego da Mina que baixa do monte Neme. Esta pequena pero empinada corrente fluvial, que antes levaba moita máis auga, forma en época de fortes chuvias unha especie de torrente ao seu paso pola aldea.

Un documento do ano 1531 do Arquivo da Fundación Penzol, dispoñible en *Galiciana*, cita un muíño de auga no *casal bello do Rueyro* no lugar de *Nétoma*. *O Rueiro* é hoxe un barrio da aldea por cuxas proximidades baixa con moito desnivel o devandito torrente, de aí a presenza dun muíño hidráulico, que pode ser o mesmo que se cita arruinado 250 anos despois nas Comprobacións do Catastro de Ensenada: “Tres de veinteiocho partes de molino arruinado en el arroyo y sitio de *Nétoma*”.

De ser certa a nosa conxectura, o topónimo *Nétoma* podería ter un significado parecido ao de *Córgomo*, nome de lugar e parroquia do concello ourensán de Vila-martín de Valdeorras cuxa igrexa parroquial está sobre un gran *corgo* ou depresión pola que baixa o arroyo Farelos ou San Xulián.

Nión

Lugar da parroquia de Razo

Nión é un topónimo de difícil explicación, sen paralelos que nos permitan establecer relacións. Máis que conter o xenitivo do nome dun posesor rematado en *-oni*, semella ser un hidrotopónimo prerromano, quizais referido á fonte de Miranda, importante acuífero que nace na aldea, hoxe comesto pola vexetación, cuxo rego vai desembocar ao da Mina que baixa do cume do monte Neme.

Aínda que non posuímos documentación medieval, o antecedente etimolóxico de *Nión* puido conter na súa primeira parte un *-l-* intervocálico hoxe desaparecido. De ser así, podería equipararse ao hidrotopónimo asturiano *Nalón*; a *Nela*, afluente burgalés do río Ebro que segundo C. Búa podería provir de **nila*; a *Nelo*, nome

de río antigo citado por Plinio no *promunturium Celticum* ou finalmente, a *Neaño*, tamén na comarca de Bergantiños, lugar da parroquia de Cesullas (Cabana) documentado como *Nelanio* nunha atestación do ano 1019 da colección diplomática da Catedral de Lugo. En canto á terminación *-ón* de *Nión*, aparece noutros hidrotopónimos galegos e peninsulares como o devandito *Nalón*, *Narón*, *Avión* ou *Jalón*.

Nunha atestación do ano 1590 do Archivo de la Real Chancillería de Valladolid, consistente nun preito promovido pola facendada Costanza das Mariñas solicitando amparo pola posesión xurisdiccional da parroquia carballesa de Bértoa, un dos letrados participantes é un licenciado chamado *Juan García Nión*. No Catastro de Ensenada (1752) noméase un tal *Matheo de Nión*, natural da freguesía de Noicela, próxima á de Razo. As Comprobacións do devandito catastro da parroquia de Razo (1763) citan a *Domingo Nión* e o “lugar de *Nión*”, topónimo que tamén aparece no dicionario de Madoz (1845).

O apelido *Nión*, nado no lugar do mesmo nome, ten o seu maior número de portadores, á parte de no de Carballo, nos concellos próximos da Laracha e Arteixo e na achegada cidade da Coruña.

Nogareda

Lugar da parroquia de Rus

A antiga presenza de nogeiras na freguesía de Rus está testemuñada no topónimo do lugar de *Bouzanogueira* (véxase) e por *Nogareda*, fitotopónimo abundancial en *-eda* (latín *-ĒTA*) que nos sinala a existencia dun grupo destas árbores. A forma deste topónimo parece indicar que naceu en latín, a partir de **NUCARETA*, e non en romance, como é o caso de *Nogueiredo*.

Nun documento do ano 1019 do mosteiro de Sobrado este topónimo aparece como *villa Nogareda*. Segundo outra atestación máis tardía do mosteiro de San Martiño Pinario (1496), este cenobio arréndalle a un tal *Juan de Nogareda* varias propiedades na parroquia de Santa María de Rus por renda dunha rapada de trigo. Ao ano seguinte, a mesma comunidade relixiosa afora na mesma freguesía a Sancho do Barreiro o casal e herdades de *Nogareda*. En 1571 (Arquivo da Catedral de Santiago) aparece citado o lugar de *Nogareda*. O Castastro de Ensenada (1752) nomea, tamén na parroquia de Rus, tres muíños *al sitio de Noguereda*. As súas Comprobacións (1763) citan estes muíños “al sitio de *Nogareda*”.

O apelido *Nogareda* documentado no concello de Carballo debeu nacer no lugar do mesmo nome.

Noicela (Santa María)

Parroquia

Noicela de Abaixo

Lugar da parroquia de Noicela

Noicela de Arriba

Lugar da parroquia de Noicela

A comprobación visual do medio natural que rodea a igrexa parroquial de Santa María de *Noicela*, situada nun lugar moi húmido e inundable, cheo de espadanas, a rentes do rego do Rapadoiro –a achega de auga doce máis importante da próxima lagoa de Baldaio–, fainos pensar que *Noicela* é un hidrotopónimo. O especialista en hidrotoponimia galega E. Bascuas deriva de *NOIGI-CELLA, procedente da raíz hidronímica indoeuropea **neig*^w- ‘lavar’ e mais o sufixo de diminutivo latino *-cella*, tamén presente nos topónimos *Montecelo* ou *Portocelo*.

Nun documento do ano 1587 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase un tal “Pedro de Seoane, vezino de Santa María de Noycela”. En 1745 o Padre Sarmiento escribe *Noicella* (nesa data e moito antes tiña que ser *Noicela*). Pouco despois, o Catastro de Ensenada (1752) rexistra *Santa María de Noycela*. En 1866, o *Itinerario descriptivo militar de España* informa de que o lugar de *Noicela*, situado no camiño pola costa de Arteixo a Malpica, ten “32 edificios y un albergue”. Esa vía antiga e o topónimo aparecen no mapa de Fontán, publicado en 1845, pero traballado dende o ano 1817.

O terreo húmido e inundable con espadanas da parroquia de *Noicela*

Noví

Lugar da parroquia de Ardaña

O topónimo *Noví* pode derivar dun sintagma latino (VILLA) NOVIDII e estar en relación cunha *villa* agrícola dunha persoa chamada *Novidius*, antropónimo latino documentado en Sobrado e Samos dende o século IX.

O topónimo que nos ocupa aparece como *Novi* nos anos 1672 e 1719 en documentación recollida en *Galiciana*. A mesma fonte ofrece a atestación *lugar de Nobí* no ano 1718, forma que se repite nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763).

Outeiriños

Lugar da parroquia de Entrecruces

Outeiro, O

Lugar da parroquia de Carballo

Lugar da parroquia de Lema

Lugar da parroquia de Oza

Lugar da parroquia de Sísamo

Lugar da parroquia de Sofán

Outeiros, Os

Lugar da parroquia de Rus

A orixe etimolóxica do topónimo *O Outeiro* é controvertida. Aínda que tradicionalmente se explicou como procedente dun latín hispánico **ALTARIU*, vocábulo feito sobre *ALTARIA* (plural de *ALTARE* ‘altar’, con translación semántica de ‘altar’ a ‘lugar alto’), M. P. Álvarez Maurín considérao unha creación romance formada por unha voz *outo* (en latín *ALTU*), perdida no léxico pero presente en topónimos como *Montouto* e *Toxosoutos* e mais o sufixo *-eiro*. O topónimo aparece nos séculos XII e XIII tamén cunha forma *Octerium* (1169, no tomo de Toxos Outos, por exemplo), que podería deberse ao afán dos escribáns medievais de afastar da familia léxica *O Outeiro* orográfico do *altar* do culto relixioso, segundo interpreta G. Navaza. Sexa como for, o topónimo, derivado en última instancia do latín *ALTU* ‘alto’, refírese a pequenas elevacións de terreo, tipo de orografía que corresponde a todos os lugares chamados *O Outeiro*, *Os Outeiros* e o seu diminutivo *Outeiriños* do concello de Carballo. Noutras partes de Galicia *Outeiro* pode designar grandes rochas ou penedos que sobresaen do terreo.

Con relación ao lugar chamado *O Outeiro* da parroquia de Carballo, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) lemos: “Dos ferrados de monte de la tercera calidad al sitio de *Outeiro*”. Respecto do *Outeiro* da de Lema: “Una casa terrena al lugar do *Outeiro*”. Nesta mesma fonte lemos, en referencia ao lugar *O Outeiro* da parroquia de Oza: “La décima sesta parte de un ferrado de tierra de ortaliza al sitio de *Outeiro*” e “lugar de *Oteiro*”. Con respecto ao de Sísamo, nun documento do ano 1391 do mosteiro de Mens lemos: “Feita a carta enno *Outeiro* de Sísamo”. Nas citadas Comprobacións (1763) este topónimo aparece como *lugar de Outeiro*, *lugar Douteiro* e *lugar do Outeiro*. En canto ao lugar chamado *O Outeiro* da freguesía de Sofán, a fonte anterior rexistra “Una casa de un alto

situada en el lugar do *Outeiro*”. As Comprobacións tamén citan na parroquia de Rus o lugar do *Outeiro* ou de *Outeiro* e o de *Outeiro de Avaxo*, que deben ser os que despois configuraron o topónimo en plural *Os Outeiros*.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra máis de cincocentos lugares chamados *Outeiro*, *O Outeiro* e derivados en Galicia.

Outón, O

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo carballés *O Outón*, que dá nome a unha aldea situada nunha pequena elevación de terreo, é un derivado de ALTU ‘alto’.

Nun documento do ano 1476, o mosteiro de San Martiño Pinario afora o casal do *Outón*, pertencente á freguesía de Santa María de Rus. Noutra atestación de 1618 do Arquivo da Catedral de Santiago, o mesmo cenobio volve aforar o lugar de *Outón*. No Catastro de Ensenada (1752) cítase un muíño *al sitio de Otón*, que pode ser o que se atopa, moi arruinado, no rego de Outón, a poucos metros da aldea. Este muíño volve citarse en 1763 nas Comprobacións do citado catastro: “Otro al sitió de *Outón*”, topónimo que nesta fonte tamén aparece como “sitio del *Lugar do Outón*”.

Tamén recibe o nome do *Outón* un lugar do concello do Rosal (Pontevedra) e outro do de Cervo (Lugo). En canto a *Outón*, sen artigo, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra este topónimo nos concellos de Abegondo, Outes, Porto do Son (A Coruña) e Outeiro de Rei (Lugo).

O apelido *Outón* non ten orixe neste topónimo carballés, senón probablemente noutro situado no concello de Outes ou de Abegondo.

O lugar do *Outón* está situado nunha pequena elevación de terreo

Oza (San Breixo)

Parroquia e lugar

Oza Vella

Lugar da parroquia de Oza

Moralejo Laso, Cabeza Quiles, Moralejo Álvarez e E. Bascuas consideran *Oza* un hidrotópónimo prerromano. De acordo con isto, nos lugares galegos chamados *Oza* que visitamos (comprobamos todos) está presente de maneira clara o elemento auga. Así, a carón da igrexa da parroquia carballesa de *San Breixo de Oza* nacen varios mananciais, incluído o que dá lugar ao rego de Oza, corrente de auga que, logo duns cinco quilómetros de percorrido, desemboca na praia de Razo. En canto á freguesía de *Santa Baia de Oza*, Teo (A Coruña), a súa igrexa parroquial está a carón de varias fontes que conflúen nunha máis grande chamada *a fonte de Agoso*. Atopamos a mesma presenza hídrica na aldea de *Oza* da parroquia de San Mamede de Ferreiros, O Pino (A Coruña), onde hai un manancial que alimenta unha fermosa presa de rego en pedra que semella moi antiga. Verbo da parroquia *Santa María de Oza*, hoxe engulida pola cidade da Coruña, un mapa do ano 1906 titulado *Cuenca del río Monelos*, documenta esta corrente fluvial, hoxe invisible porque vai entubada, e outra máis pequena que aparece como *arroyo de Oza*. Finalmente, a parroquia de *San Pedro de Oza* do desaparecido concello de *Oza dos Ríos* participa dunhas características similares.

Fóra de Galicia, no Berzo, temos o río *Valdueza*, que, fluíndo no Sil un pouco máis abaixo de Ponferrada, recibe o nome de *Oza* na súa cabeceira. No Pireneo oscense o lugar chamado *Oza*, na *Selva de Oza*, está situado sobre o río Aragón Subordán, corrente de auga que puido chamarse *Oza* neste punto e que ten como afluente principal outra de nome *Osia*.

Con respecto ao *Oza* do concello de Carballo nun documento do ano 1391 do mosteiro de Mens lemos: “Gomes Cotelo, morador en Vilarduz, da fregesía de *San Bréixome d’Oza*”. En 1570 (Arquivo da Catedral de Santiago), menciónase *San Bréixome Doca (d’Oça)*. Noutra atestación de 1590 da mesma fonte arréndaselle a un tal Gonzalo da Vila, veciño de San Breixo de Oza “el lugar y casal que se dize *d’Oça*”. En 1763, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada figura “Otra casa terrea situada en el lugar de *Oza Vella*”.

Padreiro, O

Lugar da parroquia de Rus

Unha das denominacións no galego occidental do pradairo ou falso plátano, de nome científico *Acer pseudoplatanus*, é a de *padreiro*. O seu étimo é PLATANARIU, derivado da forma latina PLATĀNU co sufixo *-ariu*. Daquela, no lugar chamado *O Padreiro* houbo unha destas árbores.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) anotan, entre outras propiedades, “Una casa terreña al sitio do *Padreiro*”. O dicionario de Madoz (1845) non rexistra este fitotopónimo, tampouco Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1930 como *Padreiro*.

Existe outro lugar chamado *O Padreiro* no concello coruñés de Curtis e *Padreiro* nos de Santa Comba, Zas (A Coruña) e Castrelo de Miño (Ourense). No concello de Vimianzo (A Coruña) rexístranse os lugares de *Padreiro de Abaixo* e *Padreiro de Arriba*.

Pallas, As

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *As Pallas*, onde está o pazo do mesmo nome, é o plural da palabra *palla*, en latín *PALĒA* ‘cana seca dos cereais despois de separada do froito’.

Unha atestación do ano 1597 do Arquivo da Catedral de Santiago trata sobre a obriga de *Juan das Pallas*, labrador da freguesía de San Xurxo de Artes, de pagar a Rodrigo da Fonte, mordomo de Sar, vinte e catro ferrados de trigo de rendas atrasadas que debía ao prior de Sar, Francisco Valles. Por esta noticia podemos aventurar que o topónimo *As Pallas* quizais se refira á palla deste cereal, outrora moi cultivado en Bergantiños. En 1749 (Arquivo Histórico Diocesano de Santiago), cítase a desaparecida capela de Santo André das *Pallas*, que estaba próxima ao pazo das *Pallas*: “sitta en el lugar llamado das *Pallas*”. No Catastro de Ensenada (1752) figura, entre os labradores da parroquia de Artes, un tal *Francisco das Pallas*. Na mesma fonte documental, un dos referentes ou fitos delimitadores da freguesía de Artes era “una piedra blanca que está en el monte del lugar das *Pallas*”.

Pallas é un dos apelidos característicos do concello de Carballo.

Paradela

Lugar da parroquia de Sofán

Os numerosos lugares chamados *Parada* e *Paradela* que coñecemos están en paradas ou descansos orográficos localizados ao final ou no medio dunha costa nunha vía de comunicación. Este tipo de topografía repítese no lugar de *Paradela* que nos ocupa, especialmente no lugar chamado *campo de Paradela*. Neste descanso orográfico construíuse *ex novo* a capela en honor a San Bieito que estaba no próximo lugar da Ermida da mesma parroquia. Como as paradas orográficas ás que se refiren os topónimos *Parada* e o seu diminutivo *Paradela* (latín *PARATĒLLA*) deberon ser percibidas circulando por unha vía ou camiño, estes topónimos participan da dobre condición de ser orográficos e viarios. A este respecto, E. Ferreira Priegue chega á conclusión, manexando documentación do século XII na que se cita un *porto* preto da aldea de Covas de Abaixo, de que polo próximo lugar carballedés de *Paradela* pasaba un camiño antigo.

O Catastro de Ensenada (1752) nomea, entre os da parroquia de Sofán, un muíño “de una rueda nombrado de *Paradela*”, que debeu estar situado no río Carral, que pasa a uns 600 metros da aldea. As Comprobacións deste catastro (1763) volven citar este muíño *nombrado de Paradela* e “Una casa de un alto situada en el lugar de *Paradela*”.

O topónimo *Paradela* é abundante en Galicia.

Paraíso, O

Lugar da parroquia de Verdillo

O topónimo *O Paraíso* é un descendente semiculto do latín PARADISU e este do grego *parádeisos* ‘parque, paraíso terreal’, voz, segundo Corominas e Pascual, de orixe iránica.

Á parte do de Carballo, coñecemos o lugar chamado *O Paraíso* na parroquia de Iria Flavia, Padrón (A Coruña). Segundo nos contaron xa hai ben anos os máis vellos do lugar, neste lugar había unha gran finca con casa de recreo que puido ser comparada, pola súa frondosidade e amenidade, co paraíso. O mesmo puido suceder co *Paraíso* de Verdillo e cos outros lugares galegos do mesmo nome. Un caso distinto é o da desaparecida *Porta do Paraíso* da fachada norte da catedral de Santiago, cuxo nome se refería a unha representación iconográfica centrada no tema do Paraíso terreal.

O Catastro de Ensenada (1752) e as súas Comprobacións (1763) non citan o lugar carballés do *Paraíso*. Tampouco o dicionario de Madoz (1845) nin Carré Aldao (ca. 1928), que si rexistra a contigua aldea do Moucho. A do *Paraíso* figura na folla 44, *Carballo*, do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946). No *Nomenclátor de Galicia* non aparece ata o ano 2003. Nas devanditas Comprobacións noméase outro lugar chamado *O Paraíso* na parroquia de Noicela como *sitio del Paraíso*.

Á parte dos dous anteriores, o *Nomenclátor* rexistra *O Paraíso* nos concellos de Carral (A Coruña), Ribeira de Piquín (Lugo), Boborás e Ourense (Ourense), e *Paraíso* no concello pontevedrés de Portas.

Pardiñas

Lugar compartido entre as parroquias de Lema e Razo

Aínda que a maior parte da aldea de *Pardiñas* é da parroquia de Razo, dúas das súas casas, situadas uns metros ao leste, pertencen á xurisdición da de Lema. O topónimo *Pardiñas*, do latín PARIETĪNAE e este de PARIĒTE ‘paredes’, fai referencia, como *O Pardiñeiro*, colectivo en *-eiro*, ás paredes dunha casa en ruínas.

Nun documento do ano 1430 consultable en *Galiciana*, nunha sentenza arbitrada por un clérigo de Bértoa figuran como testemuñas *Gonçalvo de Pardyñas* e *Lopo de Pardyñas*. Na mesma fonte faise mención de *Gián de Pardiñas* de San Xurxo de Artes (1495). O Catastro de Ensenada (1752) cita entre os muíños da

parroquia de Razo “Otro en el arroyo da Canosa y sitio de *Pardiñas*”, que tamén se cita nas Comprobacións do catastro (1973). Este muíño pode ser un dos dous abandonados que se atopan no hoxe chamado *rego de Pardiñas*. As Comprobacións citan outro lugar chamado *Pardiñas* na parroquia de Rebordelos.

O apelido *Pardiñas* do concello de Carballo debeu nacer no lugar homónimo. De alí procedían os fundadores da desaparecida torre de Pardiñas, que estaba nun cumio antes ocupado por un castro, situado a carón da aldea de *Pardiñas*. Preto, na de Cambrelle, aínda se encontra a casa fidalga desta familia. Un dos seus membros, seguramente o segundo García de Pardiñas Villardefrancos, emparentado coa familia Villardefrancos (co apelido castelanizado), destruída a devandita torre de Pardiñas, construíu a de Vilar de Francos na parroquia de Artes, xermolo do gran pazo do mesmo nome hoxe dedicado á hostalaría.

O topónimo *Pardiñas* repítese nos concellos de A Coruña, Fisterra, Moeche, Muxía, Ortigueira, Ponteceso (A Coruña), Bóveda, Guitiriz, Mondoñedo, Muras, Vilalba e Viveiro (Lugo). Existe o nome de lugar con artigo, *As Pardiñas*, nos de Cesuras e Ordes (A Coruña), mentres que *Pardiñas de Abaixo* e *Pardiñas de Arriba* son nomes de lugar nos concellos de Aranga e Santiago de Compostela (A Coruña).

Pazos

Lugar da parroquia de Entrecruces

Pazos contén o plural do resultado galego da palabra latina PALATIUM ‘pazo’, en referencia a antigas casas ou mansións señoriais máis ou menos suntuosas con signos heráldicos nalgunha das súas paredes. No lugar existe unha antiga casa fidalga que conserva un escudo e parte da súa construción orixinal, levantada, segundo unha inscrición, no ano 1742. Este edificio debe ser continuación doutros anteriores, pois o topónimo xa aparece mencionado no ano 1574 (Arquivo Histórico da Universidade de Santiago). Algúns anos máis tarde, unha atestación de 1608 do Arquivo da Catedral de Santiago rexistra o arrendamento a favor de Tomé de Villarino, labrador, veciño de San Xens de Entrecruces, do lugar de *Pazos*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) cítase o “lugar de *Pazos*, feligresía de San Ginés de Entre Cruces” e “Una casa terreña [...] en el lugar de *Pazos*”.

Os topónimos *Pazo*, *O Pazo*, *Pazos* e *Os Pazos*, así como as variantes propias do galego da provincia de Lugo e do norte da de Ourense, *Pacio*, *O Pacio*, *Pacios* e *Os Pacios*, son moi abundantes en Galicia. As formas *Paço* e *Paços* son, así mesmo, moi numerosas no norte de Portugal.

Pedra da Galiña, A

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *A Pedra da Galiña* incluírase no próximo *Nomenclátor de Galicia*. Pode referirse á antiga existencia no lugar dunha pedra que recordase a figura dunha galiña (non fomos quen de atopala) ou a algún acontecemento anecdótico no

que participase este animal. Con todo, os topónimos non sempre significan o que parece: segundo documentación achegada por N. Ares o lugar chamado *A Pena da Galiña* do concello de Palas de Rei (Lugo) na Idade Media chamábase *Peneliña* ‘pena pequena’.

Pedra do Sal, A

Lugar compartido entre as parroquias de Lema e Noicela

A entidade de poboación chamada *A Pedra do Sal* toma o seu nome do dun saínte costeiro moi pedroso que ten ao seu carón. Malia que nesta gran pedra temos visto vetas de seixo branco que poderían recordar anacos de sal, pensamos que este topónimo se refire, como o tamén costeiro *A Poza do Sal*, a lugares nos que ao baixar a marea quedan pequenas pozas con auga de mar que ao evaporarse deixan costras de sal. Este proceso, que na *Pedra do Sal* se produciu, e segue a facelo, de maneira natural, repetiuse con intervención humana no próximo lugar chamado *As Saiñas*, topónimo que estudamos na súa entrada.

Nas fotos do “Voo Americano Serie B” do ano 1956-1957, os lugares hoxe ocupados polas casas dos núcleos da *Pedra do Sal* e das Saiñas, maioritariamente construídas nos anos 1960-1970 como segundas residencias de verán, aparecen case libres de edificacións. En consecuencia, os nomes destas entidades non constan, porque aínda non terían o suficiente interese (outra cousa serían os topónimos referidos ás realidades naturais que nomean), en Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). Rexístrase no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1940. Na folla 44, *Carballo*, dos mapas do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946) figura *Pedra do Sal* (sic) con só dúas edificacións, unha delas chamada *Casa de Baños*. Neste edificio, segundo nos contaron no ano 1979, quentaban auga de mar para utilizala en baños terapéuticos, actividade tamén documentada en establecementos da praia coruñesa de Riazor ata o ano 1949, que puido ser a orixe do lugar poboado chamado *A Pedra do Sal*.

Unha poza con sal
na *Pedra do Sal*

Pedra Furada, A

Lugar da parroquia de Sísamo

Este topónimo provén do latín tardío *PĒTRA FORĀTA*, participio do verbo *forāre* ‘furar, perforar’. O cambio de *o* a *u* podería explicarse, segundo Corominas e Pascual, por influencia da palabra *furgar*. Ninguén recorda hoxe a *pedra furada* no lugar, actualmente medio engulido pola vila de Carballo. O Catastro de Ensenada cítaa, co nome de *pía furada*, no ano 1752, como un dos fitos naturais da delimitación das parroquias de Carballo e Sísamo: “*pía furada o piedra nativa*”, é dicir, pedra natural.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outro lugar poboado chamado *A Pedra Furada* no concello pontevedrés de Salvaterra de Miño e no de Meis, da mesma provincia, *Pedra Furada*.

Pedreira, A

Lugar da parroquia de Sofán

De *PETRARIA* ‘lugar abundante en pedra’, derivado de *PĒTRA*, deriva o topónimo *A Pedreira*.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia mencionan “Una casa terreña situada en el lugar da *Pedreira*”. O topónimo aparece sen artigo, coa forma castelanizada *Pedreira*, no dicionario de Madoz (1845), como nome dun dos lugares poboados da parroquia.

A Pedreira é un topónimo abundante en Galicia; menos frecuente é *Pedreira*, *Pedreiras* e *As Pedreiras*.

Pedriñas, As

Lugar das parroquia de Rus

O topónimo *As Pedriñas* recolle o diminutivo do substantivo *pedra* de significado transparente.

Non o atopamos no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco figura no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928).

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra *As Pedriñas* nos concellos de Rianxo, Ribeira, A Pobra do Caramiñal, onde dá nome a dous lugares (*A Coruña*), *As Neves* (Pontevedra) e *Vilalba* (Lugo). *A Pedriña* rexístrase en Dumbría, Ribeira (*A Coruña*), Nigrán (Pontevedra), Monterroso, *As Nogais* e *Pedrafita do Cebreiro* (Lugo) e *Pedriña* en O Irixo (Pontevedra).

Pedrosa, A

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo transparente *A Pedrosa* é un abundancial de PĒTRA ‘pedra’, neste caso co sufixo *-osa*.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) recollen este topónimo como *lugar da Pedrosa*, *sitio da Pedrosa* e *sitio de Pedrosa*. Non o rexistra o dicionario de Madoz (1845).

Outros lugares *A Pedrosa* que rexistra o *Nomenclátor de Galicia* están nos concellos de Bergondo, Malpica de Bergantiños, Paderne, Ribeira (A Coruña), Abadín (Lugo) e Cualedro (Ourense). *As Pedrosas* ten presenza en Miño (A Coruña), Nigrán (Pontevedra) e Viveiro (Lugo). En canto ao topónimo *Pedrosa*, documéntase nos concellos de Arzúa (A Coruña), Cervo, Sarria, Viveiro (Lugo), Lobios, Ponteveda e Ríos (Ourense).

Pego, O

Lugar da parroquia de Rus

O topónimo *O Pego* reproduce a voz galega *pego*, co *e* aberto, ‘lugar ou pozo profundo dun río’, resultado da voz latina procedente do grego PĒLAGU ‘mar, alta mar’, que deu en castelán *piélago*. O significado do substantivo común *pego* concorda coa realidade do lugar chamado *O Pego*, situado a poucos metros do río Grande, onde estaría o pozo ou o *pego* contemplado no topónimo. Lembremos os frecuentes microtopónimos galegos *O Pego Negro* e *O Piago Negro*, que se refiren a *pegos* nos ríos cuxas augas son percibidas como negras debido á súa gran profundidade. A este respecto, tradicións orais recollidas por X. Fernández Carrera falan da antiga

O posible pozo ou pego ao que se pode referir o topónimo *O Pego*

existencia dunha cidade asolagada e dun pozo chamado *Augas Negras* na zona do *Pego* e do próximo lugar da Canosa.

O topónimo carballés *O Pego* non é citado no dicionario de Madoz (1845). Aparece no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1970 coa forma *Pego*.

O *Nomenclátor* actual rexistra un lugar chamado *Pego* no concello pontevedrés do Porriño e *Pegos* no lugués de Vilalba. Existen varios ríos chamados *do Pego* e *do Pego Negro* en Galicia e Portugal.

Pereira, A

Lugar da parroquia de Noicela

Pereiriña, A

Lugar da parroquia de Entrecruces

Pereiro, O

Lugar da parroquia de Rus

Pereiro Vello, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

O topónimo *O Pereiro Vello* tanto podería vir do latín PETRARIU, abundancial de *petra* ‘pedra’, como de PIRARIU, derivado de *pīra* ‘pera’. Neste último caso podería designar un pereiro vello de grandes dimensións. Independentemente de que se retraia a PETRARIU ou a PIRARIU, podería nomear un núcleo poboado máis vello que outro próximo chamado *O Pereiro*, inexistente na actualidade.

Nunha atestación do ano 1346 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago cítase un *ortal das pereyras* e a *leyra da pereyra*. O lugar chamado *A Pereira* aparece castelanizado sen artigo no dicionario de Madoz (1845) como *Pereira*. O da *Pereiriña* non figura nesa fonte documental. *O Pereiro* figurará por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia* e *O Pereiro Vello* aparece como *Pereyro Vello* na delimitación da parroquia de Rus, limítrofe coa de Entrecruces, que fai o Catastro de Ensenada (1752). En Madoz rexístrase como *Pereiro-Vello*.

Os topónimos *A Pereira*, *Pereira*, *Pereiras*, *As Pereiras* e *O Pereiro* repítense bastante en Galicia. *A Pereiriña*, *As Pereiriñas* e *Os Pereiros* son menos frecuentes.

Periscal de Abaixo

Lugar da parroquia de Sofán

Periscal de Arriba

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Periscal* pode vir do latín *PETRISCALE, derivado de *petra* ‘pedra’, coa mesma perda do *d* que en *Pereira* < PETRARIA (véxase).

Nun documento de 1566 do Arquivo da Catedral de Santiago dáse un dote para a voda dun tal *Alonso de Periscal* con María Alonso, filla de Alonso da Cal, veciño da parroquia de Santa María de Rus, limítrofe coa de Sofán. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia de Sofán noméase un *Clemente do Periscal*. Esta fonte cita polo menos catro veces o sitio ou o lugar *do Periscal*. O dicionario de Madoz (1845) rexistra entre os lugares da freguesía o de *Periscales*. O Catastro de Ensenada (1752) nomea outro lugar chamado *Periscal* nas demarcacións das parroquias de Noicela e Rebordelos, mentres que as súas Comprobacións (1763) o citan como pertencente á de Lema, polo que este *Periscal* debeu estar no *trifinium* onde conflúen estas tres freguesías. As Comprobacións rexistran un terceiro *Periscal* na parroquia de Oza: “Ferrado y cuarto de tierra de sembradura al sitio de *Periscal*”. Os topónimos *Periscal de Abaixo* e *Periscal de Arriba* de Sofán aínda non aparecen duplicados en Carré Aldao (ca. 1928), que só rexistra *Periscal*.

O apelido *Periscal*, único, propio e característico do concello de Carballo, expandiuse despois aos limítrofes de Malpica de Bergantiños e Coristanco e á próxima cidade da Coruña.

Picho, O

Lugar da parroquia de Sísamo

Na aldea do *Picho* houbo unha fonte, hoxe renovada, a cuxo cano ou *picho* se refire o topónimo. O vocábulo *picho* quizais proveña dunha voz onomatopeica *PICC- ou *BICC- ‘punta, pico’ pola forma bicuda e sobresainte dos *pichos*.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) refírense a “Otra [casa] terreña al lugar do *Picho*”. No dicionario de Madoz (1845) este lugar figura castelanizado sen artigo como *Picho*.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outros lugares chamados *O Picho* nos concellos de Abegondo, Malpica de Bergantiños e Melide (A Coruña).

Picoto, O

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *O Picoto* provén da voz *PICC- ou *BICC- ‘punta, pico’. O lugar carballés así chamado está nunha pequena altura ou *picoto* ‘monte de pouca altura, parte máis elevada dun monte, bico, cima’. O desnivel do *Picoto* apréciase moito máis se accedemos ao lugar polo sur, dende unha pequena ponte sobre o río Calvelo próxima ao lugar do Almacén; xa que logo, o topónimo debeu crearse dende esa perspectiva.

Nun documento do ano 1749 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago cítase, na parroquia de Artes, “el molino llamado do *Picoto*”, que estaría situado sobre o devandito río Calvelo. O Catastro de Ensenada (1752) cita outro muíño, posiblemente o mesmo, “al sitio do *Picoto*” e, na delimitación da parroquia, “la presa del *Picoto*”. O muíño volve aparecer nas Comprobacións deste catastro (1763): “Un molino al sitio nombrado do *Picoto*” e “Una casa de un alto situada en el lugar do *Picoto*”.

O topónimo *O Picoto* repítese nos concellos de Sobrado (A Coruña), Arbo, Gondomar e Pontearreas (Pontevedra). Tamén existe un lugar chamado *Picoto* en Covelo (Pontevedra), *Os Picotos* en Santa Comba (A Coruña) e *O Picoto de Abaixo* en Cotobade (Pontevedra).

Pifaina, A

Lugar da parroquia de Ardaña

A *Pifaina* pode conter o nome feminino *Epifania* ou o masculino *Epifanio* adxectivado, en referencia a unha leira ou a unha terra da súa propiedade, que sería ‘a de Epifanio’. Este nome persoal remóntase ao latín *epiphanius* ‘manifestación’, formado polas palabras gregas *epi* ‘sobre’ e *phainein* ‘mostrarse’. Evoca a festa relixiosa da procura e encontro do neno Xesús en Belén polos reis magos o seis de xaneiro.

Non atopamos testemuñas deste topónimo na documentación medieval. Tampouco aparece recollido entre os lugares da parroquia de Ardaña no Catastro de Ensenada (1752), nas súas Comprobacións (1763), no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir do ano 1930 coa forma *Pifaina*.

Pilro, O

Lugar da parroquia de Sofán

Aínda que no galego que se fala hoxe na comarca de Bergantiños a folla do piñeiro recibe o nome de *arume*, o topónimo *O Pilro* podería reproducir a voz *pilro* do mesmo significado. Este vocábulo, de etimoloxía descoñecida, talvez se usou como nome común na fala de Bergantiños en épocas anteriores, co que *O Pirlo*, lugar onde hai un piñeiral, podería ser un fitotopónimo en singular con valor colectivo, que sinalaría un lugar abundante en arume ou *pilro*, materia vexetal que era empregada para prender o lume. Parécenos menos probable que o topónimo se refira a un alcume atribuído a unha persoa pequena e bulideira comparable ao *pilro bulebule*, ave mariña de pequeno tamaño parecida á pillara que se caracteriza por correr continuamente detrás das ondas da praia. Neste caso o nome do paxaro derivaría da onomatopea do seu canto.

Non temos documentación antiga deste topónimo. Non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco o rexistra Madoz (1845) nin Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir

do ano 1930 coa forma con metátese *Pirlo*, que aínda figura en 1970. En 1981 corrixese como *Pilro*, forma castellanizada sen artigo que se mantén ata o ano 1991.

Pinos, Os

Lugar da parroquia de Artes

O topónimo *Os Pinos* refírese a varios piñeiros, en castelán *pinos*, polo que é unha castellanización relativamente recente da forma patrimonial galega. Aínda que o consideramos menos probable, o topónimo tamén podería vir de *pino* ‘inclinado, pendente’.

As Comprobacións do Catastro da Ensenada da parroquia (1763) citan unha casa terreña situada no “lugar *Taberna dos Pinos*”, que podería ser o actual *Os Pinos*. O dicionario de Madoz (1845) rexistra o topónimo coa forma castellanizada, sen artigo, *Pinos*, que se repite en Carré Aldao (ca. 1928), onde se informa de que, entre os lugares da parroquia, “la aldea más importante es *Pinos*”.

Existe o topónimo *Os Pinos* nos concellos do Valadouro (Lugo) e Ramirás (Ourense). *O Pino* é o nome dun lugar e dunha parroquia do concello homónimo e existe tamén nos de Val do Dubra (A Coruña), Valga (Pontevedra), Cospeito, Guítiriz e Vilalba (Lugo). *Pino* rexístrase en Cospeito e Vilalba (Lugo) e *O Pino de Val* en Mazaricos (A Coruña).

Piña, A

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *A Piña*, seguramente usado en singular con valor colectivo, debe referirse a un lugar abundante en *piñas*, en latín *PINA*, froito do piñeiro empregado antano como combustible.

Nun documento do ano 1589, dispoñible en *Galiciana*, noméase un *Juan da Piña* da limítrofe parroquia de Vilaño, no concello da Laracha. Noutra atestación de 1749 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago cítase a capela de Santo Adrián como “del Glorioso San Adriano sita en el lugar da *Piña*”. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan “Una casa terreña situado en el lugar de Eiro? y por otro nombre da *Piña*” e “Tres ferrados e monte vaxo al sitio da *Piña*”.

Oriúndo deste lugar debe ser o apelido carballés, sen artigo, *Piña*, espallado cara a concellos limítrofes e presente noutros do sur de Galicia, onde nacería a partir doutros lugares chamados *A Piña* ou quizais **Piña*.

Existe outro lugar chamado *A Piña* no concello coruñés de Trazo.

Piñeiro, O

Lugar da parroquia de Goiáns

Lugar da parroquia de Verdillo

Piñeiro da Alta, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

Piñeiro da Baixa, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

O Piñeiro procede de PINARIU e sinala a presenza dun piñeiro máis ou menos senlleiro. O nome de lugar *O Piñeiro* é moito máis frecuente que o seu abundancial *O Piñeiral*. Isto leva a pensar, segundo apunta G. Navaza, que outrora non abundaban en Galicia os bosques de piñeiros, senón que estas árbores se atopaban solitarias, con exemplares que servían como referentes na paisaxe para delimitar territorios. Así, nun documento do ano 1227 do mosteiro de Santa María de Xunqueira de Espadanedo, lemos, referido a unha demarcación: “et deinde ubi stat *pinarium*” ou “e de aquí a onde está o piñeiro”.

Como comentamos noutras entradas, a parroquia de Entrecruces ten dúas zonas de distintas alturas, ao leste A Alta, onde se sitúa *O Piñeiro da Alta*, e ao oeste A Baixa, onde se atopa *O Piñeiro da Baixa*.

No Catastro de Ensenada (1752) o lugar de nome *O Piñeiro* da parroquia de Goiáns aparece como *lugar de Piñeiro*. Nas súas Comprobacións (1763) menciónase o *sitio do Piñeiro*, *lugar do Piñeiro* e “al sitio de so *Piñeiro*”. *O Piñeiro* da freguesía de Verdillo aparece como *Piñeiro* no dicionario de Madoz (1845), sen artigo. As devanditas Comprobacións documentan en 1763, na parroquia de Entrecruces, un lugar de nome *O Piñeiro* que debe ser o hoxe denominado *O Piñeiro da Baixa*, xa que o *Nomenclátor de Galicia* rexistra na freguesía, no ano 1930 e seguintes, os lugares de *Piñeiro* (sic) e *Piñeiro del Alta*.

Os topónimos *O Piñeiro* e *Piñeiros* son moi abundantes en Galicia.

Ponte, A

Lugar da parroquia de Bértoa

Este topónimo fai referencia a unha ponte, en latín PÖNTE, hoxe moderna, situada sobre o río Anllóns a carón do cemiterio de Bértoa.

Non aparece no dicionario de Madoz (1845) e Carré Aldao (ca. 1928) recolleo coa forma *Ponte*.

En Galicia, país dos mil ríos, hai moitísimos lugares chamados *A Ponte* e *Ponte* cos seus compostos e derivados.

Ponte Carral, A

Lugar da parroquia de Verdillo

A *Ponte Carral* designa unha ponte –a actual non debe ser a orixinal– sobre o río *Carral*. Esta corrente fluvial debeu recibir o seu nome dun lugar chamado *O Carral* da parroquia de Verdillo, citado nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763). Polo lugar do *Carral*, seguramente situado preto do actual campo de fútbol do *Carral* da limítrofe parroquia de Sofán, pasaría un camiño de carro ou *carral* (latín *CARRALE*), que tamén discorrería uns metros despois pola *Ponte Carral*. A *Ponte Carral* está preto do *trifinium* das parroquias de Artes, Sofán e Verdillo.

O Catastro de Ensenada (1752) cita entre os muíños da parroquia de Artes, limítrofe coa de Verdillo, “uno al río de la *Puente Carral*”. Nas Comprobacións do devandito catastro (1763) recóllese este topónimo como pertencente á parroquia de Verdillo: “Ferrado y medio de monte de tercera calidad al sitio de la *Puente Carral*”. Tamen citan na parroquia de Sofán un muíño “al sitio do *Carral*”, que pode ser o mesmo que uns anos antes o Catastro de Ensenada sitúa como pertencente á freguesía de Artes no devandito río “de la *Puente Carral*”.

Ponte Rosende, A

Lugar da parroquia de Carballo

A *Ponte Rosende* nomea outra ponte sobre o río *Rosende*; a actual, que non é a que xerou o topónimo, está situada no mesmo lugar que a antiga. *Rosende* refírese ao nome persoal *Rudesindus*, antropónimo de orixe xermánica composto polas raíces góticas *HRÔTHS ‘vitoria, gloria’ e SINTHS ‘camiño’.

Na demarcación da parroquia de Carballo que se fai no Catastro de Ensenada (1752) un dos fitos delimitadores é “una piedra que se halla a orillas del río de la *Puente Rosende*”. No mesmo catastro cítase un muíño (está aínda en pé) “al sitio de arriba de la *Puente Rosende*”. Uns poucos anos despois, nas Comprobacións do citado catastro (1763) este muíño volve ser nomeado case nos mesmos termos: “un molino harinero al sitio de Arriba de la *Puente Rosende*”.

Pontenova, A

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Rus

A ponte actual do lugar chamado *A Ponte Nova* (latín *PÖNTE NÖVA*) da parroquia de Artes está sobre o río Calvelo, Artes ou de Vilar de Francos, mentres que o topónimo homónimo da freguesía de Rus se atopa sobre o río Grande, tamén chamado Taboada ou de Entrecruces. A súa ponte está entre os concellos de Carballo e Coristanco.

No lugar da *Pontenova*, próximo ao de Vilar de Francos da freguesía de Artes, poden verse, a carón da ponte actual, os restos dun peitoril de cachotaría cunha

cubrición máis coidada, pertencentes a unha ponte anterior. Esta, moi recente, feita de formigón e con varandas de ferro, non debe ser a nomeada no topónimo, que xa existía, polo menos, no século XVIII. Nas fotos aéreas do “Voo Americano Serie A” dos anos 1945-1946 e nas da Serie B do mesmo voo, de 1956-1957, a estrada DP-1903 que vai da Feira de Verdillo ao lugar de Vilar de Francos non aparece. Daquela, para chegar por estrada ao da Pontenova, cumpriría partir da aldea de Bolón e dende alí transitar por outra estrada máis antiga que a DP-1903, que si se pode ver nas citadas fotos aéreas. Esta vía, coincidente co trazado da actual, atravesaría nos seus comezos o río Calvelo pola ponte citada no topónimo *A Pontenova* ou por unha anterior construída no mesmo lugar.

Os restos do peitoril
situado a carón
da ponte actual
do lugar da *Pontenova*
da parroquia de Artes

O Catastro de Ensenada (1752) nomea entre os muíños da parroquia de Artes “Otro al sitio da *Pontenoba*”. As súas Comprobacións (1763) recollen o topónimo como *Puente Nueva*, *Ponte Nueva*, *Ponte Noba* e *Pontenoba*. O lugar chamado *A Pontenova* da parroquia de Rus, de aparición tardía no *Nomenclátor de Galicia*, debeu chamarse antes, referido a unha ponte máis antiga construída no mesmo sitio, *A Pontecanosa*, topónimo que é citado no ano 1763 nas Comprobacións do devandito catastro.

A Pontenova, *A Ponte Nova* e *Pontenova* son topónimos repetidos en Galicia.

Pordiños

Lugar da parroquia de Sísamo

O feito de que non teñamos rexistros documentais deste topónimo anteriores ao século XVIII dificulta moito o seu estudo. Podería ser unha alteración de *Pardiñas* (véxase) ou *Pardiños*. Así, dende finais do século XV, cítase un tal *García de Pardiñas* en documentos referidos á parroquia de Sísamo. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada desta freguesía (1763) o lugar aparece como *Perudiños*, *Pordiños*, *Perodiños* e *Prudiños*. O topónimo *Pordiños* non é citado no dicionario

de Madoz (1845), pero si en Carré Aldao (ca. 1928) e no *Nomenclátor de Galicia* do ano 1888. Non se rexistra nos dos anos 1900 e 1910, mentres que en 1920 e 1930 aparece coa súa probable forma non alterada *Pardiñas*, restituíndose a de *Pordiños* a partir de 1940.

Outra posibilidade, apuntada por G. Navaza, sería que *Pordiños* procedese dun diminutivo plural de PRUNETU, o cal, á parte de *Pordiños*, tamén podería dar *Prudiños*, unha das formas documentadas no Catastro de Ensenada. De ser certa esta hipótese, o topónimo *Pordiños* sinalaría un lugar abundante en abruños ou ameixas bravas.

Porto Covo, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

O topónimo *O Porto Covo* refírese a un *porto* fluvial ou ‘lugar con pouca auga e pouca corrente por onde se pode atravesar un río’ situado nun lugar *covo* ou profundo. A aldea chamada *O Porto Covo* está situada sobre o rego de Calvos no antigo camiño que ía de Carballo a Santiago pasando por Entrecruces, O Meixonfrío, Ponte Choupana e Camiño Real; todos eles topónimos viarios, como *O Porto Covo*, referidos á mesma verea, como estudamos en cadansúa entrada.

O lugar ao que se refire *O Porto Covo* preséntase claramente *covo* ou profundo nas dúas direccións ou accesos do devandito camiño, hoxe convertido en estrada asfaltada. Non sucede o mesmo con outro topónimo *O Porto Covo*, situado sobre o río do Vao na parroquia de San Xusto no próximo concello de Coristanco, localizado nun lugar profundo só dende a perspectiva dos que acceden dende o sur, polo que debeu ser creado dende a posición dos viandantes e viaxeiros que viñan nesa dirección; aqueles que se achegasen dende o norte, como fixemos nós, verían un porto completamente chan.

En canto á súa etimoloxía, *O Porto Covo* está formado polo substantivo *porto* < PŌRTU e o adxectivo *covo* < COVU ‘oco, escavado’, que podería ser unha variante hispánica do latín clásico *cavus* ou un vocábulo emparentado pero pertencente ao substrato prelatino.

O dicionario de Madoz rexistra no ano 1845 o lugar como *Portocobo*. O *Itinerario descriptivo militar de España* (1866) documenta a mesma forma. As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) citan outro lugar carballés chamado (*O*) *Portocovo* na parroquia de Sísamo: “Un ferrado de sembradura al sitio *Portocovo*”.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra tamén, entre a toponimia maior, o nome de lugar *Portocovo* nos concellos de Monfero (A Coruña) e Castro de Rei (Lugo).

Porto da Rama

Lugar da parroquia de Bértoa

O *porto* considerado no nome de lugar *Porto da Rama* tamén debeu ser fluvial. Puido cruzar o río Anllóns por un lugar situado a uns 250 metros das casas máis

vellas da aldea, onde houbo unha antiga ponte de pedra, hoxe derrubada, segundo nos comentou un ancián do lugar haberá uns dez anos. Esta construción, que aínda conserva restos da súa fábrica en cadansúa ribeira do río, aparece nomeada como *Puente Rama* na folla 44, *Carballo*, dos mapas do *Instituto Geográfico y Catastral* do ano 1946. Ao seu carón, ou no mesmo lugar, puido estar o *porto* nomeado no topónimo –logo substituído pola ponte–. A segunda parte, *da Rama* (feminino con significado colectivo de *ramo* < latín RAMU ‘póla’), refírese á abundante ramaxe ou fronde de ribeira que aínda hoxe caracteriza o lugar.

Nunha atestación do ano 1590 do Arquivo da Catedral de Santiago cítase unha carta de pago que debe efectuar un tal “Gregorio da *Rama*, vecino de la feligresía de San Juan do Carvallo”. No Catastro de Ensenada (1752), na parroquia de Oza, menciónase un labrador de nome *Baltasar da Rama*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) figuran a atestación “Una casa con su medio doblado al sitio do *Porto de Rama*” e moitos exemplos deste apelido: na freguesía de Sofán cítase un *Pascual da Rrama*; na de Bértoa “*Antonio da Rama* vecino de San Lorenzo de Berdillo” etc. O topónimo aparece como *Porto de Rama* no dicionario de Madoz (1845).

Aínda que está presente noutros concellos de Galicia, onde puido ter a orixe noutros topónimos, o apelido carballés *Rama*, moi numeroso, é propio e característico deste concello, dende onde se espallaría aos limítrofes.

Portochán

Lugar da parroquia de Entrecruces

Ao contrario que o lugar chamado *O Porto Covo*, *Portochán* refírese a un porto chan, en latín PLANU ‘plano, chan, liso’, situado sobre o río Grande, Taboada ou de Entrecruces, subafluente do Anllóns. Este paso fluvial debeu ocupar o mesmo espazo que o lugar de Taboada, cuxo topónimo se refire, como comentamos na súa entrada, a unha ponte co piso de *táboas* ou *taboada*, mentres que o de *Portochán* pode nomear o *porto* que cruzaba o río polo mesmo punto antes de se construír a ponte ou en períodos nos que esta estivese arruinada.

O topónimo que nos ocupa non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928) e recóllese no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1930.

Tamén existe o topónimo *Portochán* nos concellos da Baña e Santa Comba (A Coruña) e *Portochao*, con outra solución dialectal, no concellos de Viveiro (Lugo) e Melide (A Coruña).

Portopaio, O

Lugar da parroquia de Rus

O *porto* nomeado no topónimo *O Portopaio* tamén é un porto acuático, esta vez situado sobre un dos dous brazos do rego da Fervenza. A súa segunda parte remite ao nome persoal *Paio*, en latín PELAGIU, do grego *pelagios* ‘mariño’, derivado de

pélagos ‘mar’. Daquela *O Portopaio* puido ser antes **O Porto de Paio*, en referencia a unha persoa así chamada que viviría no lugar.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia ratifican no ano 1763 “Una casa terreña al sitio de *Portopayo*”. Esta fonte tamén cita un lugar chamado *O Payo* na parroquia de Sofán: “Un ferrado de tierra linear al sitio do *Payo*”. O dicionario de Madoz (1845) recolle o topónimo coa forma castellanizada *Portopayo*.

Pozas, As

Lugar da parroquia de Verdillo

No lugar das *Pozas*, contiguo ao cemiterio parroquial onde estivo a primitiva igrexa, houbo, segundo nos contou un señor maior xa hai ben anos, varias pozas utilizadas para regar as leiras de millo situadas un pouco máis abaixo. Recentemente volvemos visitar o sitio e outro veciño comentounos que “hai anos aquí todo eran pozas”, detalle que se corresponde, aínda que hoxe só en parte, coa realidade do lugar, onde destaca un foxo cheo de auga procedente dun manancial e un lavadoiro.

O topónimo *As Pozas* non aparece entre os lugares da parroquia no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). Rexístrase como *Aspozas* no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1920, continuando con esa forma en 1930, 1940, 1970, 1981, 1986 e 1991.

Á parte da *Poza* e *Poza*, o topónimo *As Pozas* repítese nos concellos de Ferrol (A Coruña), Cotobade, As Neves (Pontevedra), A Fonsagrada, Friol, Monforte de Lemos, Paradela, Ribas de Sil e Sober (Lugo).

Praza, A

Lugar da parroquia de Sofán

Aínda que nalgunhas partes de Galicia o vocábulo *praza* é sinónimo de agra, aquí refírese a unha *praza* existente no lugar, delimitada por parte do muro do adro da igrexa parroquial, o da horta do cura, a casa reitoral (na actualidade substituída por un edificio moderno) e a estrada actual, orixinariamente un camiño. Este espazo aberto, utilizado como campo da festa e coñecido como *A Praza da Igrexa*, ampliouse recentemente. A súa superficie orixinal, chamada popularmente *A Praza Vella*, hoxe cuberta de formigón como o está todo o conxunto posterior, distínguese nas imaxes que deste lugar ofrece Google Earth con data de 2011. Nelas pódese ver a parte *vella* e cementada e ao seu carón, polo sur, a recentemente ampliada, aínda cuberta de area, que antes era unha leira, segundo nos informaron. Un elemento destacado da *Praza Vella* é o seu cruceiro.

Este topónimo semella ser relativamente moderno pois a *praza* que nomea non debe ser anterior á construción da igrexa parroquial de Sofán, levantada no ano 1732, segundo consta en dúas inscricións do exterior da sancristía (o templo anterior estivo no lugar de Guntían).

A presenza na actual praza do devandito cruceiro, que é de 1660, polo tanto anterior en setenta e dous anos á construción do templo, podería ser indicio da antiga existencia no mesmo lugar dunha encrucillada de camiños.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cítase unha casa terreña situada “en el lugar da *Plaza*”. O topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845). En Carré Aldao (ca. 1928) amósase castelanizado como *Plaza*, forma que aparece por primeira vez no *Nomenclátor de Galicia* no ano 1888 e que se mantén ata 1991.

Aínda que este topónimo, co significado de ‘lugar aberto e rodeado de edificios’, adoita ser urbano, coñecemos outro lugar onde tamén se atopa no rural: trátase da *Praza* da parroquia de Oca, A Estrada (Pontevedra), onde hai outra praza delimitada polas casas da aldea, o Pazo de Oca e a igrexa-capela de Santo Antonio, acompañada de dúas pasarelas de arcos cegos, unha das cales se une ao edificio do pazo.

O *Nomenclátor de Galicia* tamén rexistra o topónimo *A Praza* nos concellos de Abegondo, Ortigueira, San Sadurniño, Santiago de Compostela (A Coruña), o devandito da Estrada, Salvaterra de Miño, Tui (Pontevedra) e Cervo (Lugo). Existe o topónimo *As Prazas* nos de Mañón (A Coruña), Abadín e a Pastoriza, no que é nome de dous lugares (Lugo).

Prearada

Lugar da parroquia de Sofán

Tal como apunta G. Navaza, o topónimo *Prearada* pode provir dunha antiga *PETRA HEREDATA*, en referencia a unha pedra *heredata*, isto é, cuberta de hedra. Segundo este autor os microtopónimos *Prearada* dan nome a lugares onde hai penedos.

A pedra pequena,
cuberta de hedra,
do lugar de *Prearada*

Despois de coñecer esta noticia achegámonos a *Prearada*. Alí os veciños do lugar contáronnos que na parte máis alta da aldea, onde puido haber un castro, existiu unha gran pedra cuxos restos aínda visibles serven de alicerces a unha casa e de parede natural a un pallote. Ao seu carón vese unha pedra máis pequena en estado natural cuberta de hedra, como o estaría a pedra principal á que se refire o topónimo *Prearada* antes de ser dinamitada. É unha formación paralela a *Penarada* < PENNA HEREDATA, nome dun lugar do concello da Estrada (Pontevedra) onde aínda se pode ver unha pena ou parte dela tamén cuberta de hedra.

Nun documento do ano 1575 do Arquivo da Catedral de Santiago, consistente nun troco de propiedades, entrégaselle a *Juan López de Prearada* e a Costanza López, a súa muller, veciños da parroquia de Sofán, a cuarta parte do lugar e do casal de *Castro de Prearada*. O Catastro de Ensenada (1752) cita o *lugar de Prearada*. As súas Comprobacións (1763) notifican: “Un cuarto ferrado de tierra de hortaliza en el monte de *Prearada*”. Esta fonte rexistra un segundo lugar chamado *Prearada* na parroquia de Noicela, que debía estar na divisoria coa limítrofe de Vilela, pois a delimitación desta freguesía seguía sendo en 1752, segundo o devandito catastro, “por el [un marco de pedra] de *Prearada*”.

Prego, O

Lugar da parroquia de Verdillo

Concordamos co profesor A. Palacio na súa suxestión de que o topónimo *O Prego* parece orixinado polo apelido homónimo *Prego* dun antigo habitante que viviu no lugar. Malia isto, non é Carballo o concello onde máis abunda este apelido: documéntase un número maior de ocorrencias nos contiguos da Laracha e Cerceda (no que máis), nos próximos de Arteixo e Ordes e noutros máis afastados de Bergantiños. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Verdillo (1763) hai exemplos de portadores do apelido *Prego*.

A voz *prego*, derivado regresivo de *pregar* < latín *plicare* ‘dobrar, pregar’, de significado pouco claro, quizais teña, de acordo co castelán *pregar* ‘cravar’, a acepción de ‘cravo’ e de aí, como apunta A. Palacio, ‘parte da árbore que se vai enxertar’, pola semellanza entre cravar e enxertar, pois esta operación consiste en enxerir ou introducir na rama ou no tronco dunha árbore a parte doutra.

Nunha atestación do ano 1156 da colección diplomática da catedral de Mondoñedo cítase unha testemuña dun documento chamada *Gutier Prego*. O lugar *O Prego* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco se recolle no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase desde o ano 1920 ata 1991, coa forma *Prego*.

Pumara, A

Lugar da parroquia de Verdillo

A Pumara, ‘a de Pumar’, pode referirse á terra dunha persoa apelidada *Pumar*, en latín POMARE, ‘terreo plantado de árbores froiteiras, especialmente maceiras’.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Verdillo (1763) cítase un “Gregorio *Pumar* y hoy su muger Sevastiana”, que tiñan varias propiedades no lugar de Vilarnovo, próximo ao da *Pumara*.

O topónimo *A Pumara* non vén no Catastro de Ensenada (1752), nas súas Comprobacións (1763) nin en Madoz (1845). Tampouco en Carré Aldao (ca. 1928). O *Nomenclátor de Galicia* rexístrao por primeira vez en 1930 como *Pomaras*, forma que aínda permanece en 1991.

Queo da Estrada

Lugar da parroquia de Bértoa

Queo de Abaixo

Lugar da parroquia de Bértoa

Queo de Arriba

Lugar da parroquia de Bértoa

Aínda que nunha ocasión anterior conxecturamos unha posible explicación para o nome de lugar *Queo*, hoxe non nos parece convincente, polo que temos que considerar este topónimo como de orixe e significados descoñecidos. Todas as propostas etimolóxicas baralladas presentan diversos problemas. Por exemplo, o antropónimo latino *Caleo*, citado por Schulze, non está atestado na antroponimia hispánica; por outra parte, o normal é que un topónimo formado sobre un nome persoal procedese dunha forma en xenitivo. En dous documentos do mosteiro de Celanova, dos anos 918 e 935, cítase un lugar chamado *Calegio*, situado na ribeira do río Miño, preto ou na parroquia de Puga do concello ourensán de Toén. Este topónimo, non identificado, podería estar relacionado co actual *Queo*, pero tamén se ignora a súa relación etimolóxica.

Noutro documento do ano 942 de Celanova xa aparece como *Queo*: “In Brigantinos, *Queo*”. En 1316 (Arquivo Histórico da Universidade de Santiago) cítase un tal Rodrigo de Fernando, alcumado Cotelo, hoxe apelido carballés, que era escudeiro de *Queo*: “Rodericus Fernandi, dictus Cotello armiger de *Queeo*”, atestación que suxire que o topónimo tiña unha consoante intervocálica *n* ou *l*. En 1341 (San Martiño Pinarío) recóllese como *vila de Queo*. No ano 1543 (Arquivo da Catedral de Santiago) cítase o lugar de *Queo de Juso*, que corresponde ao actual *Queo de Abaixo*. En 1573 (Archivo de la Real Chancillería de Valladolid), no preito promovido por Costanza das Mariñas, cítase *Queo* como parroquia distinta á de Santa

María de Bértoa, á que hoxe pertence: “de las feligresías de Santa María de Bértoa y *Sant Martino de Queo*”. Isto parece concordar coa existencia dun lugar chamado *San Martín* que aparece citado varias veces nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Bértoa (1763). Este *San Martín*, hoxe desaparecido, puido ser o lugar onde estivo a igrexa parroquial da freguesía de *San Martiño de Queo*, logo absorbida pola de Santa María de Bértoa á que se lle agregaría o lugar de *Queo*. No ano 1620 (Arquivo da Catedral de Santiago) cítase tamén *Queo*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) rexístranse os lugares de *Queo de Abajo* e *Queo de Arriva*. No dicionario de Madoz (1845) noméanse *Queo de Abajo* e *Queo de Arriba*.

O topónimo *Queo da Estrada*, moito máis recente, aparecerá por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia*. Aínda que non o documenta Carré Aldao cara ao ano 1928, rexístrase en 1946 como *Queo de la Carretera* na folla 44, *Carballo*, do mapa do *Instituto Geográfico y Catastral*. O nacemento deste lugar está unido ao trazado da estrada AC-552 de Carballo á Coruña.

Quintáns

Lugar da parroquia de Ardaña

Lugar da parroquia de Carballo

Quintáns é un topónimo resultado, nesta zona xeográfica pertencente ao galego occidental, do plural da palabra latina QUINTANA, derivada do numeral QUINTUS, que no latín medieval pasou a significar un espazo común entre casas ou un terreo con casas e terras agrícolas.

A aldea chamada *Quintáns* da parroquia de Carballo, hoxe próxima á parte sur do núcleo da capital de Bergantiños, aínda ten ao seu carón vizosas terras de labor que cada ano son sementadas de millo. Do seu pasado agrícola fálannos tres grandes hórreos de casadeira (especie de cuarto ou celeiro situado na parte baixa do hórreo propiamente dito). Un deles –o que se atopa a par dunha gasolinera– está restaurado. Isto completábase coa presenza na aldea dunha gran eira, hoxe desaparecida, na que, segundo a tradición oral, se mallaba trigo de Bergantiños.

Nunha atestación de 1169, publicada na colección diplomática de *Galicia Histórica*, o topónimo *Quintáns* da parroquia de Ardaña, *Ardena* no documento, aparece en singular coa forma *Quintana*, no canto da actual *Quintáns*, que, se non fose un plural secundario, viría de QUINTANAS: “Mando ad momasterium Sce. Maria Saris ecclesiam Sce. Marie de Ardena que est in Bregantinis [...] et etiam do ac delibero Sce Marie Saris illam hereditatem de *Quintana*”. Esta atestación parece indicar que este actual *Quintáns* variou o seu número gramatical, fenómeno que se repite, como apunta a filóloga Luz Méndez, con relación a outros topónimos galegos nos que tamén se observa este troco entre as formas medievais e as modernas. Estes cambios puideron darse ao mudar a realidade do lugar. Así, onde inicialmente había un único propietario, o terreo dividiríase entre varios e o topónimo pasaría a usarse en plural.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Ardaña (1763) lemos: “La mitad de una casa al sitio de *Quintáns*” e “Una casa al sitio de *Quintáns*”. Con relación ao lugar chamado *Quintáns* da parroquia de Carballo, nas citadas Comprobacións (1763) temos: “Una casa al sitio de *Quintáns*” e “ferrado y medio de cortiña de primera calidad al sitio das *Cortiñas de Quintáns*”. Tamén “Francisco Varela de *Quintáns*” e castellanizado “Francisco Varela de *Quintanes*”.

O topónimo *Quintáns* é abundante na área do galego occidental, o mesmo que a súa versión do galego central e oriental *Quintás*.

Quintela

Lugar da parroquia de Artes

O nome de lugar *Quintela*, procedente de QUINTANELLA, diminutivo en -ÉLLA de *quintana*, pode sinalarnos a antiga existencia no lugar dun terreo de pequenas dimensións con edificacións e terras ou dun pequeno espazo común entre casas. Os habitantes da aldea pronuncian o topónimo como *Quintenla*, cun *n* secundario na segunda sílaba, propagación do da sílaba anterior.

Xa no século x atopamos atestada unha *villa* chamada *Quintanella* en documentos do mosteiro de Celanova. O *Quintela* carballés aparece citado no Catastro de Ensenada (1752) nos seguintes termos: “Otro al sitio de fuente *Quintela*”, en referencia a un muíño, probablemente situado no río Calvelo, que volven citar as Comprobacións do catastro (1763). Esta fonte tamén nomea o topónimo como *lugar e sitio de Quintela* e rexistra o chamado *Puente Quintela*, que debía estar a carón do lugar de *Quintela* sobre o citado río. O dicionario de Madoz (1845) rexistra *Quintela*.

O topónimo *Quintela* é abundante en Galicia.

Quinto, O

Lugar da parroquia de Carballo

O topónimo *O Quinto* (latín QUINTUS), semellante aos anteriores, debe referirse á quinta parte de algo. Podería tamén designar propiedades divididas en quintas partes ou que pagaban de renda ou foro a quinta parte da súa produción agrícola.

A este respecto unha das preguntas do Catastro de Ensenada (1752) inquire nesta e noutras parroquias do concello de Carballo “sobre arrendamiento de tierras de eclesiásticos, si son a la mitad, tercio, cuarto, *quinto* o más de los frutos que producen”.

No lugar do *Quinto*, próximo á vila de Carballo, atópase sobre o río Anllóns o muíño do mesmo nome, que non se menciona no devandito catastro nin nas súas Comprobacións (1763). O topónimo tampouco vén en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1970 como *Quinto*, forma que se repite ata o ano 1991.

Hai outro lugar de nome *O Quinto* no concello da Laracha, limítrofe co de Carballo.

Rabazosa, A

Lugar da parroquia de Cances

Aínda que é posible que o nome *rabaza* designe varias especies botánicas, o fitotopónimo *A Rabazosa* podería ser un abundancial en *-osa* da planta chamada *rabaza* que o dicionario da Real Academia Galega define como ‘(*Angelica pachycarpa*) Planta herbácea da familia das umbelíferas, con talos estriados de ata un metro, follas pinnadas, flores pequenas en umbela con pétalos brancos e froito oblongo’.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Cances (1763) citan “una casa terreña situada en el lugar de *Rabazosa* [...] los peritos declaran que esta casa se ha redificado de nuevo” e “un molino arinero de una rueda al sitio *darrabazosa*, muele con agua del río Grande seis meses al año”. A carón desta corrente fluvial que, malia o seu nome, é o pequeno rego de Liñeiro, puido estar o conxunto de rabazas nomeadas na *Rabazosa*, pois esta planta medra nos lameiros e nos prados nos que hai moita humidade. O topónimo tamén aparece no dicionario de Madoz (1845) sen artigo como *Rabazosa*, forma que se repite na folla 44, *Carballo*, do mapa do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946). *A Rabazosa* aparecerá por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia*.

Segundo nos contaron, no lugar da *Rabazosa* non vive ninguén dende haberá uns trinta ou corenta anos. A única casa da aldea, de planta baixa e un andar, aparece aos ollos do visitante cuberta pola vexetación case na súa totalidade.

Rachola, A

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *A Rachola* parece un derivado de *racha* e de *rachar* ‘romper, escachar, separar en dúas partes, partir a madeira en rachas’, verbo procedente de **reachar*, de *acha* > *astúla*. Descoñecemos que realidade concreta puido motivar o nome.

O topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845). Si o fai no *Nomenclátor de Galicia* a partir do ano 1930.

Raiña, A

Lugar da parroquia de Sísamo

A Raiña e *Raiña* son topónimos repetidos en Galicia que poden ser explicados de diversas maneiras. Non obstante, ningunha explicación pode ser dada por definitiva que se encontren probas documentais.

Unha primeira hipótese apunta a que pode derivar dun anterior *a leira* ou *a terra da Raiña*, en latín REGINA, en relación a unha posesión de titularidade real. Tamén cabería a posibilidade de que o topónimo se referise a unha persoa máis ou menos influente do lugar, que estivese nalgún período da súa vida profesional ao servizo dunha raíña na Corte, ou que este nome de lugar se referise ás terras dunha muller alcumada *A Raiña*, sen que tivese relación ningunha coa realeza. Outra

suposición sería a de asociar *A Raiña* a algunha lenda popular. Para Nicandro Ares, o topónimo podería vir do nome de muller *Regina*, antropónimo documentado nos repertorios latinos. Este mesmo autor tamén formula a posibilidade, para el menos verosímil, de que fose diminutivo da palabra *raia*, en latín *RADIA*, e indicase unha liña divisoria de terreos.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Sísamo (1763) cítase “Una casa de un alto en el lugar *Darrayña*”. O topónimo *A Raiña* aparece no dicionario de Madoz (1845) coa forma *Raiña*.

O *Nomenclátor de Galicia* tamén documenta o topónimo *A Raiña* nos concellos de Abegondo, Boqueixón (A Coruña), Bóveda (Lugo) e Cortegada (Ourense), así como o de *Raiña* no de Mesía (A Coruña).

Ramalleira, A

Lugar da parroquia de Sofán

O fitotopónimo *A Ramalleira* recolle a voz *ramallo* ‘rama pequena dunha árbore ou dun arbusto’ e o sufixo de abundancial *-eira* (latín *-ARIA*), en referencia a un bosque de árbores pequenas e de arbustos. Ás nosas preguntas, un habitante dunha das dúas casas que forman a aldea contestounos que *A Ramalleira* recibía ese nome porque antes de se construíren as casas había moitos castiñeiros e carballos cheos de pólas.

O topónimo *A Ramalleira*, que non se rexistra nas fontes antigas, aparecerá por primeira vez no próximo *Nomenclátor de Galicia*.

Ramil

Lugar da parroquia de Rus

Lugar da parroquia de Sísamo

Ramil fálanos dunha antiga (VILLA) *RANIMIRI*; explotación agrícola de época medieval dun posesor chamado *Ranimirus*, antropónimo de orixe xermánica que hoxe sería *Ramiro*, formado polas raíces góticas *RAN*, esta non suficientemente aclarada, e *MIRUS* < *MÊREIS* ‘famoso, célebre’. Contiguo ao lugar de *Ramil* está o castro da Ribeira, onde, segundo o folclore popular recollido por A. Rodríguez Casal, “viviou un rei que lle chamaban *Ramiro* e por iso ao lugar puxéronlle o nome de *Ramil*”.

O *Ramil* da parroquia de Rus aparece nunha atestación de 1316 do mosteiro de San Martiño Pinario como *villa de Ramir*, forma máis próxima á etimolóxica. O Catastro de Ensenada (1752) nomea “Otro [muíño] al sitio de *Ramil*”. En canto ao *Ramil* da freguesía de Sísamo, o mesmo catastro sinala no ano 1752 “las *Brañas de Ramil*” como un dos referentes delimitadores da parroquia. As súas Comprobacións (1763) rexistran “Cinco ferrados de prado al sitio *Derramil*”.

Ramil é un topónimo que se repite de maneira bastante abundante en Galicia.

Ramiscosa, A

Lugar da parroquia de Sofán

A *Ramiscosa* deriva da voz *ramisco* ‘conxunto de ramas cortadas’ mais o sufixo abundancial *-osa*. Segundo G. Navaza, a versión do vocábulo en feminino, *ramisca*, ten nalgunhas partes da provincia de Ourense a equivalencia de ‘leña miúda que se apaña no chan para prender lume’, e *andar á ramisca* equivale, por extensión de significado, ao figurado de ‘non ter oficio ou ocupación definida e andar tirando pequenos proveitos aquí e acolá’. Deste uso naceu a acepción de *ramisca* igual a ‘nugalla, preguiza’, presente nos dicionarios.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Sofán (1673) cítase “Unha casa de un alto situada en el lugar da *Ramiscosa*”. No dicionario de Madoz (1845) o topónimo *A Ramiscosa* figura como *Ramiscosas*.

Rapadoiro, O

Lugar da parroquia de Noicela

O sufixo *-oiro* (< latín *-ORIU*) emprégase, unido a un verbo, para nomear lugares nos que se realiza a acción descrita polo verbo (así, *lavadoiro*, *parladoiro*...). O topónimo *O Rapadoiro* sinálanos un lugar onde antano se levaba a cabo a acción de rapar ou cortar a rentes algún tipo de vexetación, quizais toxo ou monte baixo, ou ben onde rapaban as bestas, posto que *O Rapadoiro* foi lugar de celebración dunha feira, principalmente de gando, que a mediados do século xx foi absorbida pola de Carballo. A chanceira ou campo onde se celebraba está hoxe ocupada por unha área recreativa, tal como ocorre co antigo campo da Feira de Verdillo.

Na demarcación que fai o Catastro de Ensenada da parroquia de Noicela (1752) lemos: “y de allí a la fuente del Lagarteiro que se halla en el *Rapadoiro*”.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle outros lugares chamados *O Rapadoiro* nos concellos de Narón e Tordoia (A Coruña) e *Rapadoiro* no de San Sadurniño (A Coruña). A forma *O Rapadouro*, propia da zona suroccidental de Galicia, rexístrase nos concellos de Gondomar e Tui (Pontevedra).

Razo (San Martiño)

Parroquia

O de *Razo* é un topónimo de interpretación difícil. Non se pode identificar co adxectivo *raso* ‘chan, liso sen desniveis’, con troco de sibilantes, posto que as documentacións medievais do topónimo levan *z* ou *ç*. E. Bascuas propón como hipótese que *Razo* sexa un hidrotopónimo prerromano alteración dun anterior **Rezo*, este en última instancia derivado da raíz indoeuropea **er-* ‘moverse (auga)’, con abertura do *e* en *a* en contacto co *r*, como sucede na evolución *regina* > *raiña*. O citado profesor relaciona este significado coas marismas de Baldaio, pero nós coidamos máis

factible que o posible hidrotopónimo *Razo* se refira ás augas do rego de Porriños ou ao rego da Mina. Este, procedente do monte Neme, pasa pola aldea de Nétoma.

Nun documento do ano 1180 do mosteiro de Toxos Outos cítase unha *hereditate de Razo*, na parroquia de Lens, Ames (A Coruña). Con respecto ao *Razo* que nos ocupa, nunha atestación do mosteiro de Mens datada en 1461 cítase un tal *Paseyro de Rraço*. En 1531, nun documento do Arquivo da Fundación Penzol dispoñible en *Galiciana*, noméase un tal *Lopo García de Razo*, habitante e natural da parroquia homónima. Noutra atestación do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicada por D. Domínguez, que documenta unha visita pastoral realizada no ano 1576 á capela de Santa Mariña, igrexa parroquial antes desa data, cítase a Alonso de Armentón, clérigo de *San Martyn de Razo*. Segundo J. Bugallal y Vela e J. A. Sánchez García, en documentación do século XVII transcrita por F. Bouza Brey, o topónimo da parroquia aparece como *San Martín de Rasso* e *San Martín de Raso*.

Razo da Costa

Lugar da parroquia de Razo

A primeira parte do topónimo *Razo da Costa* aparenta ser un engadido relativamente recente, xa que o topónimo debeu ser *A Costa*. Así no Catastro de Ensenada (1752) lemos, referido a este lugar e posiblemente ao hoxe chamado rego de Porriños, “Otro [muíño] en el arroyo de Mourelos y sitio da *Costa*”. Anos máis tarde, o dicionario de Madoz (1845) rexistra o topónimo como *Costa*, polo que o topónimo actual, *Razo da Costa*, ten que ser posterior a esa data. Carré Aldao (ca. 1928) rexístrao como *Razo da Costa* ou de *Acolá*.

En canto á *Costa*, en latín CŌSTA, nomea a *costa* ou terreo en pendente (seguramente dun camiño) sobre o que se asenta o lugar.

Rebordelos (San Salvador)

Parroquia e lugar

No lugar de *Rebordelos* debeu haber varios pequenos bosques de carballos, seguramente da especie *Quercus robur*, pois o topónimo *Rebordelos* (latín ROBŌRETĒLLUS) é diminutivo plural de *roboretu* ‘carballeira’, abundancial en -ĒTU > -*edo* de *robōre*, castelán ‘roble’, catalán ‘roure’. Aínda que en Galicia a vitalidade da voz prerromana da que procede a palabra *carballo* fixo que, agás *rebolo*, non chegase á lingua moderna a procedente da latina *robur*, esta si sobreviviu en topónimos como o que nos ocupa ou cos sufixos abundanciais -ĒTA (*Reboreda*) e -ĒTU (*Reboreda*).

O topónimo que estudamos aparece como *San Salvador de Rebordelos* nun documento de 1457 publicado en *Historia da Coruña (Idade Media)*.

Outros lugares chamados *Rebordelos* que recolle o *Nomenclátor de Galicia* están nos concellos de Ordes, Santa Comba, Val do Dubra (A Coruña) e O Páramo (Lugo). *Os Rebordelos* localízase en Muras (Lugo). O topónimo en singular, *Rebordelo*, é máis frecuente.

Reboredo, O

Lugar da parroquia de Sofán

O Reboredo, en latín ROBOREŬTU ‘carballeira’, é un abundancial de *robore* co sufixo -ĒTU > -*edo*. Hoxe no *Reboredo*, como ocorre no lugar de *Rebordelos*, non hai carballos.

Nun fragmento dun documento do ano 922 do mosteiro de Celanova, reproducido por G. Navaza, lemos: “nostro *revoreto* proprio que vocitant *Revoreto Maiore*”. Isto proba, como apunta o devandito autor, que a palabra *revoreto* ‘carballeira’ tiña emprego como voz común na lingua medieval, ao contrario que na actualidade.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Sofán (1763) lemos: “Un octavo ferrado de tierra de sembradura al sitio do *Rreboredo*” e “Un octavo ferrado de tierra de hortaliza al sitio do *Rreboredo*”.

Ademais do de Carballo, o *Nomenclátor de Galicia* recolle *O Reboredo* nos concellos de Arzúa, Fene, As Pontes de García Rodríguez (A Coruña), Oourol, Vilalba e Xermade (Lugo). A forma sen artigo, *Reboredo*, é máis frecuente.

Redonda, A

Lugar da parroquia de Entrecruces

Lugar da parroquia de Verdillo

O adxectivo latino *rotūndus* ‘redondo’ evolucionou a *redondo* nas linguas romances hispánicas occidentais seguramente a partir da forma disimilada do latín vulgar *retūndus*. O topónimo *A Redonda*, que require un adxectivo feminino RETŬNDA, puido aplicarse a diferentes realidades de forma arredondada, como unha agra, unha leira, unha chousa, unha cortiña, unha bouza, unha *silva* (bosque), unha pena etc.

Nun documento do ano 1029 do mosteiro de Celanova cítase unha *pena redonda*. Noutra atestación de 1033 do *Liber Fidei Sanctae Bracarensis Ecclesiae* noméase unha *cortina retonda* ou cortiña redonda e, en 1198 no mosteiro de Toxos Outos, unha *silva redonda*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da freguesía de Verdillo (1763) noméase varias veces un lugar chamado *Redondo*: “Ferrado y medio de sembradura de tercera calidad al sitio de *Redondo*”, que podería identificarse co actual *A Redonda*. Este e o seu homónimo da freguesía de Entrecruces non se documentan no dicionario de Madoz (1845). No *Nomenclátor de Galicia* recóllense a partir do ano 1930 coa forma *Redonda*.

Entre a toponimia maior, ademais das de Carballo, levan o nome *A Redonda* entidades de poboación dos concellos de Mugar dos, Ortigueira, As Pontes de García Rodríguez (A Coruña) e Cotobade (Pontevedra). O *Nomenclátor* tamén rexistra un lugar e unha parroquia chamada *Redonda* no concello de Corcubión (A Coruña) e *As Redondas* en Cabana de Bergantiños, Ortigueira (A Coruña) e Crecente (Pontevedra).

Rega, A

Lugar da parroquia de Bértoa

O substantivo feminino *rega* equivale a ‘condución de auga para regar un herbal’, ‘terreo brañento con herba pequena’, ‘prado onde hai herba abundante’ e ‘lugar cuberto de árbores na beira dun regacho’. En consecuencia, o topónimo homónimo *A Rega* podería referirse a calquera destas realidades, aínda que, ao estar a carón do rego de Bértoa, debe nomear esta pequena corrente de auga. *Rega* está emparentado con *rego*, de orixe probablemente céltica (**rěku*) e ambos os dous confluíron cos resultados do verbo latino *rigare* ‘regar’.

A Rega non aparece no dicionario de Madoz (1845) entre os lugares da parroquia, pero si en Carré Aldao (ca. 1928) coa forma *Rega*, sen artigo pola castelaniación. No *Nomenclátor de Galicia* tamén se recolle como *Rega* dende 1888 ata o ano 1991.

Aínda que *Rega* é apelido na vila de Carballo, os seus portadores son todos membros dunha mesma familia e din que un seu devanceiro veu do próximo concello de Arteixo. Neste concello e no limítrofe da Laracha o apelido *Rega* é moito máis abundante. En Arteixo existe, ademais, outro lugar chamado *A Rega*, topónimo a partir do cal puido nacer o apelido.

A Rega, *Rega* e *As Regas*, estes dous menos, son topónimos que se repiten moito en Galicia.

Rego, O

Lugar da parroquia de Entrecruces

O Rego é un hidrotopónimo que designa pequenos cursos fluviais ou conducións de auga debidas á man humana. Ten orixe probablemente céltica (**rěku*) e está emparentado con *rega* (véxase).

O Rego non é citado no dicionario de Madoz (1845) entre os nomes das aldeas da parroquia. No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1930 como *Rego*.

O Rego, *Rego* e *Os Regos*, estes últimos menos, tamén son topónimos abundantes no territorio galego.

Regueira de Abaixo

Lugar da parroquia de Lema

Regueira de Abaixo, A

Lugar da parroquia de Verdillo

Regueira de Arriba

Lugar da parroquia de Lema

Regueira de Arriba, A

Lugar da parroquia de Verdillo

O topónimo *Regueira*, derivado de *rego* co sufixo abundancial *-eira* (< latín *-ARIA*), tanto podería referirse nun principio a unha ‘canle artificial que distribúe auga polos prados’ como a un ‘curso de auga pequeno’. Este segundo significado é o que lle acae aos topónimos que estamos estudando.

Polo lugar de *Regueira de Abaixo* da parroquia de Lema pasa o rego de San Miguel, que un pouco máis adiante desemboca na lagoa de Baldaio. *A Regueira de Abaixo* da freguesía de Verdillo está a carón doutra pequena corrente de auga tributaria do río Carral.

No Catastro de Ensenada (1752) cítase un tal *Simón da Rigueira* da parroquia de Razo, limítrofe coa de Lema. Na mesma fonte noméase na freguesía de Verdillo “una dehesa de primera calidad al sitio da *Rigueira*”. Nas Comprobacións deste catastro da parroquia de Verdillo (1763) cítase o *sitio da Rigueira* ou o *sitio da Rigueira*. No *Foro da Lagoa* (1771), este mesmo topónimo cítase como “lugar da *Rigueira*, freguesía de San Lorenzo de Berdillo”. As devanditas Comprobacións nomean na parroquia de Lema o *lugar da Rigueira*, que podería ser o actual *A Regueira de Abaixo*, e o da *Rigueira de Arriba*.

Polas atestacións anteriores podemos albiscar que os catro topónimos que nos ocupan se reducían nun principio aos de *Regueira* de Lema e *A Regueira* de Verdillo, topónimos que serían os actuais *Regueira de Abaixo* e *A Regueira de Abaixo*, así rebautizados cando naceron os lugares chamados *Regueira de Arriba* e *A Regueira de Arriba*. O dicionario de Madoz (1845) xa documenta os lugares de *Regueira de Abajo* e *Regueira de Arriba* da parroquia de Lema.

O apelido *Regueira* é frecuente no concello de Carballo e no limítrofe da Larracha. Os topónimos *A Regueira*, *Regueira*, *Regueiras* e *As Regueiras*, estes tres últimos menos, tamén se espallan de maneira abundante pola xeografía galega.

Reixía

Lugar da parroquia de Sofán

Reixía é outro dos topónimos escuros do concello de Carballo, do que descoñecemos a súa orixe e significado. Como hipótese, podería proceder na súa primeira parte *Rei-* do latín *RIVU* ‘rego, corrente de auga de pequeno tamaño’, con alteración do vocalismo pretónico, como sucede nos nomes de lugar *Reicovo* ‘río covó’, referido a un pequeno río que pasa por un lugar covó ou profundo, *Reibó*, variante de *Riobó*, ou *Reibarba* ‘río Barba’. A aldea de *Reixía* está contigua aos Regos, lugar onde nacen varias pequenas correntes de auga. Outra posibilidade sería considerar o topónimo *Reixía* como un abundancial de *reixa*, co significado ‘enreixado’, en paralelo á palabra *penedia* ‘conxunto de penedos ou penas’.

Nun documento do ano 1571 do Archivo General de Simancas, publicado por M. C. González Muñoz, cítase un tal “Vasco de *Reygía*, mayordomo de la feligresía de San Jurjo de Artes”, límite coa de Sofán. Este mesmo individuo é nomeado como *Basco de Reixía*, labrador da parroquia de *San Jurjo de Artes*, noutra atestación de 1577 do Arquivo da Catedral de Santiago. Esta fonte cita en 1592 un tal *Bertolo de Reigía*, residente (non oriúndo) en San Xoán de Fecha, que presenta unha postura de catorce ferrados e medio de trigo de renda anual para unhas herdades do igrexario de San Xurxo de Artes. As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) rexistran *Juan Reixía* e *Antonio Reixía*.

O apelido correspondente, castelanizado na forma *Reigía*, con ocorrencias só nos concellos de Carballo, Malpica de Bergantiños, Ponteceso e na achegada cidade da Coruña, provirá deste lugar de *Reixía*.

Requeixo

Lugar da parroquia de Bértoa

O dicionario da Real Academia Galega recolle a palabra *requeixo* co significado de ‘terreo en pendente que vai dar a un val’. Este tipo de orografía está presente no lugar chamado *Requeixo* do concello de Carballo e, de maneira aínda máis notoria, no de *San Xulián de Requeixo*, hoxe *San Xulián de Pontecesures* (Pontevedra). Alí, unha costa que remata nunha chaira aluvial do río Ulla forma, onda a igrexa románica e o seu apertado cemiterio, unha especie de caixa orográfica, o que concordaría coa opinión de Piel, quen, seguindo a Meyer-Lübke, relaciona o topónimo *Requeixo* coa voz do latín vulgar **capseum* ‘queixada, semellante a unha caixa’, derivado de *capsa* ‘caixa’.

Outra posibilidade sería, como propuxo no seu día J. Corominas, que proveña dun antecedente, tamén do latín vulgar, **quassiare*, derivado de *quassare* ‘golpear violentamente, quebrantar’, a partir do cal se formou un verbo antigo *requeixar* ‘apremar, poñer en aperturas’, o que tamén coincide coa maioría dos lugares chamados *Requeixo*, situados en lugares angostos ao pé de costas, como o de Pontecesures. Non sería este o caso do de Carballo, que participa máis do significado de terreo que termina en costa para entrar nun lugar chan, mais non especialmente angosto. Pola súa banda, E. Bascuas propón para *Requeixo*, a partir dun documentado *Recasio* (ano 968), un étimo prerromano **rekasio*, de **rěku* > *rego*, máis un sufixo *-asio* presente noutras formacións prerromanas do Noroeste como *Artasio* (documentada en 942) > *Arteixo* (A Coruña).

O *Requeixo* carballedés non aparece no dicionario de Madoz (1845). Aínda que no “Voo Americano Serie A” de 1945-1946 non se ven casas no lugar, este último ano cítase como *Requeijo* na folla 44, *Carballo*, dos mapas do *Instituto Geográfico y Catastral*. No *Nomenclátor de Galicia* non aparece ata o de 1970 en que tamén figura coa forma *Requeijo*.

O topónimo *Requeixo* é bastante numeroso en Galicia, pois hai 45 localidades que o levan, con ou sen artigo, como elemento de composición (*Requexo de*

Queiroas e Requeixo de Valverde en Allariz) e unha vez en plural (*Requeixos* na Cañiza). Tamén é parroquia nalgúns concellos (Manzaneda, Sarria, Chandrexa de Queixa, Chantada, A Veiga e Allariz).

Fóra de Galicia hai varios lugares de nome *Requejo*, como, por exemplo *Requejo de Sanabria*, localidade da provincia de Zamora situada nas primeiras costas ou *requejadas* que dende a chaira soben cara aos portos do Padornelo e A Canda. No norte de Portugal existen varios lugares chamados *Requeixo*.

Revolta, A

Lugar da parroquia de Carballo

A Revolta podería nomear a volta ou a *revolta* dun camiño ou a curva dun río. Consideramos tamén a posibilidade, dado o pasado trigueiro da comarca de Bergantiños, de que esta *A Revolta* fose antes *terras da revolta*, en referencia a unhas terras gañadas ao monte nas que se cultivaba *trigo da revolta* (Eladio Rodríguez), isto é, de segunda volta, despois da colleita principal ou *de sazón*.

Nun documento do ano 1314 do mosteiro de Oseira, reproducido por G. Navaza, diferéncianse os froitos das terras de barbeito (aquelas que se deixaban descansar) dos das terras *de revolta* ou *da revolta* (de cultivo intensivo ou de segunda volta):

Et nos dedes del cada ano por noso moordomo meo de viño se o y fezerdes, et terça de todo grao et de legumea et de nabal se for de barbeyto, et se for *de revolta* daredes quarta et terça de cebolas se as y over.

Aínda que seguramente houbo un terreo non habitado chamado *A Revolta*, o seu núcleo de poboación debe ser moderno xa que non figura no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco aparece, anos máis tarde, no dicionario de Madoz (1845), no Carré Aldao (ca. 1928) nin na folla 44, *Carballo*, dos mapas do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946). Consecuentemente, nas fotos aéreas do “Voo Americano Serie A” (1945-1946) o lugar móstrase sen edificacións. *A Revolta* non se rexistra ata 1970 no *Nomenclátor de Galicia*, onde figura como *Revolta*, forma sen artigo debido á castelanización que se mantén ata o ano 1991.

A Revolta é un topónimo abundante en Galicia.

Ribeira, A

Lugar da parroquia de Rus

Lugar da parroquia de Sofán

Ribeira, procedente do latín RIPARIA ‘ribeira’ e este de RIPA ‘ribeira, costa, terreo costento lindeiro coa beira dun río ou regato’, é un nome de lugar moi frecuente en Galicia, referido a *ribeiras* de mar ou de río. *A Ribeira* da parroquia de Rus, situada ao pé do castro do mesmo nome, atópase nunha pequena *ribeira* do interfluvio dos

regos do Freixo e da Férveda. En canto ao lugar da *Ribeira* da parroquia de Sofán, chamado Covas de Arriba para efectos postais e contiguo a un lugar chamado A Chousa, está na *ribeira* ou costa do río Carral.

Nunha atestación do ano 1462 do mosteiro de San Martiño Pinario noméase, con motivo dun foro, un tal *Pedro da Ribeira*, morador da parroquia carballea de Entrecruces, limítrofe coa de Rus. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Rus (1763) cítanse “dos ferrados de sembradura de la tercera calidad al sitio da *Riveira*”. Á *Ribeira* de Sofán parecen referirse as Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763), que mencionan nesta parroquia “Ocho ferrados de monte vaxo al sitio da *Ribeira*”. Este topónimo incorporárase no próximo *Nomenclátor de Galicia*.

En Galicia existen moitos lugares chamados *A Ribeira*; o topónimo sen artigo, *Ribeira*, é menos frecuente.

O lugar da *Ribeira* da parroquia de Rus está no interfluvio dos regos do Freixo, á esquerda da foto, e da Férveda, en primeiro termo

Ribeiriña, A

Lugar da parroquia de Sofán

A Ribeiriña é diminutivo de *Ribeira*. Malia isto, a *ribeira* que nos ocupa, que baixa dende a aldea ata o río Carral, non é pequena, polo que o topónimo quizais se referise en principio a unha parte dela. Outra posibilidade sería que o sufixo *-iña* servise para crear un topónimo replicante dun lugar próximo chamado *A Ribeira*, que pode ser o que citamos na entrada anterior, tamén situado na *ribeira* ou costa do río Carral, un pouco máis río arriba ca a *Ribeiriña*.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada lemos: “cinco ferrados de tierra de sembradura al sitio da *Ribeiriña*”. O topónimo aparece castellanizado sen artigo como *Ribeiriña* no dicionario de Madoz (1845).

A ribeira do lugar da
Ribeiriña non é pequena

O topónimo *A Ribeiriña* é menos frecuente que *A Ribeira*. Con todo, ademais do de Carballo, levan este nome entidades de poboación dos concellos de Cambre, A Laracha, A Pobra do Caramiñal (A Coruña) e Carballedo (Lugo).

Río, O

Lugar da parroquia de Sofán

A palabra *rivus*, que orixinou o hidrotopónimo *O Río*, tiña en latín, ao contrario de hoxe, o significado de rego ou corrente de auga de pequeno tamaño; para un río grande utilizábase a voz *flumen*. De aí o verso de Ovidio “e *rivo* flumina magna facis”, equivalente a “dun rego fas un gran río”.

O topónimo *O Río* que nos ocupa refírese ao río Carral. Esta pequena corrente fluvial baixa polo fermoso bosque da Ribeira da Pena e pasa polo lugar do *Río*, para logo seguir o seu percorrido rumbo ao norte.

Na delimitación que fai o Catastro de Ensenada (1752) da parroquia de Alde-munde coa de Sofán, un dos referentes físicos é o *río da Pena*, que é o devandito río Carral no seu curso alto, ao que se refire o topónimo *O Río*. A mesma fonte documental cita entre os muíños da parroquia de Sofán, “Otro de una rueda al sitio da cortiña do soutiño do *Río*”, que podería ser o que se levanta, moi arruinado e cuberto de hedra, na parte baixa da aldea do *Río*, nun lugar no que aínda poden verse os castiñeiros sucesores dos que formaban o pequeno souto ou soutiño.

Os topónimos *O Río*, *Río* e os seus compostos son abundantes en Galicia.

Río de Antelo, O

Lugar da parroquia de Bértoa

Como ocorre co hidrotopónimo prerromano *Loenzo*, duplicado en *Loenzo de Abaixo* e *Loenzo de Arriba*, o RIVU ‘rego, regato’ ao que se refire o hidrotopónimo, seguramente recente, *O Río de Antelo*, é o actual rego de Bértoa, no que tería algunha posesión territorial un tal *Antelo*, apelido abundante na vila e no concello de Carballo. Este apelido debe ser oriúndo da parroquia de Boa, Noia (A Coruña), onde o *Nomenclátor de Galicia* rexistra, dentro da toponimia maior, o único lugar chamado *Antelo* do país. Unha señora maior apelidada *Antelo*, veciña da vila de Carballo, comentounos que lle oíra dicir a seu pai que os seus devanceiros viñeran de Mazaricos, concello onde o apelido tamén é abundante. No de Noia, a *Cartografía dos Apelidos de Galicia* rexistra 102 ocorrencias. Dende este concello irradiaría, en dirección ao norte, cara aos de Outes, Mazaricos, Dumbria, A Baña e Santa Comba (os dous termos municipais onde máis abunda), Coristanco e Carballo.

O lugar do *Río de Antelo* non é citado no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir do ano 2003.

Río de Loenzo, O

Lugar da parroquia de Bértoa

Para a etimoloxía e o significado de *Loenzo* véxase a entrada *Loenzo de Arriba*. En canto ao río nomeado na primeira parte do topónimo, debe ser o actual rego de Bértoa, pequena corrente fluvial sobre a que tamén están as entidades de poboación do *Río de Antelo* e *A Rega*, cuxos topónimos deben referirse a este regato que en época prerromana se puido chamar *Loenzo*.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Bértoa (1763) lese: “Ocho ferrados de monte de la tercera calidad al sitio do *Río de Loenzo*”. O dicionario de Madoz (1845) recolle o topónimo castelanizado sen artigo como *Río de Loenzo*.

Os hidrotopónimos *Loenzo* (*de Abaixo* e *de Arriba*), *A Rega*, *O Río de Antelo* e *O Río de Loenzo*, moi próximos entre si e todos referidos ao devandito rego de Bértoa, están a carón da estrada AC-552 da Coruña, na zona nordeste da vila de Carballo.

Rodo, O

Lugar da parroquia de Oza

Para o nome de lugar *O Rodo*, abundante en Galicia, podería pensarse nunha procedencia latina, a partir de *rōta* ‘roda’. De acordo con isto, este topónimo podería referirse a unha realidade redonda, que podería ser o outeiro que coroa a aldea ou o chamado *castro do Rodo*, moi redondo, situado a menos dun quilómetro. *O Rodo* é tamén o nome doutro castro, neste caso litoral, situado nunha península decididamente redonda da praia do *Rodo* ou de Pantín, Valdoviño (A Coruña). Igualmente,

no lugar de Vilar de Coiro, Mazaricos (A Coruña) o chamado *Rodo do Castro* está situado nun outeiro redondo.

Como hai topónimos orixinados en nomes de utensilios, outra posibilidade para *O Rodo* sería que estivese relacionado co apelativo *rodo* que o dicionario da Real Academia Galega explica como ‘utensilio formado por un mango que ten nun dos seus extremos unha táboa perpendicular en forma de semicírculo e que se utiliza para xuntar as brasas ou a cinsa no forno, o gran na eira etc.’ e ‘apeiro de labranza de pa larga e recta, usado para cavar’.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763), o topónimo *O Rodo* é citado nos seguintes termos: “Tres ferrados de tierra de sembradura al sitio *O Rodo*”, “Una casa terreña al sitio do *Rrodo*”, “Una casa terreña al sitio da fonte do *Rrodo*” e “Dos ferrados de tierra de sembradura y uno de monte al sitio de *Sorrodo*”, seguramente **so o Rodo* ‘debaixo do Rodo’. O topónimo aparece castelanizado sen artigo como *Rodo* no dicionario de Madoz (1845). Na parroquia de Noicela, as citadas Comprobacións nomean outro lugar chamado *O Rodo*, que aparece como *sitio do Rodo* e *sitio do Rrodo*.

O apelido *Rodo*, seguramente nacido nalgún dos dous lugares carballeseos chamados *O Rodo*, é propio e característico do concello de Carballo.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *O Rodo* no devandito concello de Valdoviño (A Coruña) e nos de Crecente e Vilanova de Arousa (Pontevedra). No de Friol (Lugo) hai un lugar chamado *O Rodo do Muíño*.

Rueiro, O

Lugar da parroquia de Razo

A palabra galega *rueiro* equivale a ‘grupo de casas que forman un conxunto separado das outras do lugar’, ‘barrio, lugar, quinteiro’, ‘especie de praza ou terreo comunal de reunión dunha aldea’, ‘grupo de casas que forman rúa’. A algún destes significados referirase o topónimo *O Rueiro*, que hoxe forma parte da aldea de Nétoma.

Nunha atestación do ano 1531 do Arquivo da Fundación Penzol, García de Pardiñas, veciño do lugar de Vilar de Francos (debe ser o segundo García de Pardiñas Villardefrancos, quen levantou a torre do que despois foi pazo de Vilar de Francos, morto en 1538) afora a perpetuidade dous terzos do “*casal bello do Rueyro* e lugar de Nétoma con súa cortina” e un muíño. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) o topónimo aparece como *Roeiro*, *Rueiro* e *sitio de Roeiro*.

O *Nomenclátor de Galicia* recolle quince lugares chamados *O Rueiro*, un *Rueiro*, *O Rueiro do Adro* e *O Rueiro do Porto* na provincia da Coruña. Na de Pontevedra recolle dous *O Rueiro*.

Rus (Santa María)

Parroquia

Rus é un topónimo escuro e de difícil interpretación cuxas atestacións históricas non axudan a aclaralo. Podería ser de orixe prerromana ou o plural de *Rui*, forma proclítica ou abreviada do nome persoal de orixe xermánica *Rudericus*, que tamén podería estar detrás doutro topónimo *Rus* pertencente á parroquia de Santa Sía de Roma, Zas (A Coruña). As atestacións medievais, que presentan *-s* de maneira consistente, descartan que proceda dun patronímico, porque daquela terían que rematar en *-z*.

Nun documento do ano 1240 do mosteiro de San Martiño Pinario, a parroquia carballeira de *Santa María de Rus* menciónase como *Sancte Marie de Ruys* e en 1272 como *Sancta Maria de Ruis*. En 1316, nun documento do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, lemos: “Ego Maria de *Rues*, de filigresia *Sancte Marie de Rues*, que est in terra de Bregantinos”. No mesmo arquivo no ano 1325 cítase outra persoa oriúnda da parroquia de Santa María de Rus chamada *Fernando Affonso de Ruys*. En 1391, no mosteiro de Mens aparece un tal “*Vasco de Rruus*, notario público jurado por noso señor el rrey en terra de Bregantinos et de Seaya”. En 1401, no Arquivo Histórico da Universidade de Santiago, cítase un “*Aras de Ruus*”. En 1403, en San Bieito do Campo: “frigesía de Sancta María de *Rruus*”. Noutro documento máis serodio, do ano 1578 do Arquivo da Catedral de Santiago, lemos *Santa María de Rrus*. No mesmo arquivo no ano 1588, o abade do mosteiro de San Martiño Pinario, a quen pertenceu a parroquia de Santa María de Rus dende o ano 1206 por doazón do rei Afonso IX, confirma a “Afonso Leal, vecino de *Santa María de Rus*” como última voz (xeración) dun foro que o mosteiro lle tiña feito dende tres voces ou xeracións anteriores á súa familia. No Catastro de Ensenada (1752) o nome da parroquia de Santa María de Rus aparece coa forma *Ruz*. As súas Comprobacións (1763) citan na parroquia de Lema outro lugar chamado *Rus*, que tamén aparece como “sitio do *Souto de Rus*”.

Sabadín

Lugar da parroquia de Entrecruces

No lugar de *Sabadín*, formado a partir de (VILLA) SABBATINI, viviu ou tivo a súa facenda na Idade Media un individuo de nome *Sabbatinus*. Este topónimo repítese no concello pontevedrés de Moraña e, coa forma *Sabadim*, no portugués de Arcos de Valdevez, distrito de Viana do Castelo. *Sabbatinus* é un antropónimo de orixe latina que se supón derivado de *Sabbatus* ou *Sabbatius*, a mesma palabra de orixe hebrea que deu lugar ao nome do *sábado*, que posiblemente se lle imporíra a aqueles nenos nados nese día da semana.

Aínda que non temos atestado o nome persoal *Sabbatinus* na diplomática medieval galega nin na do noroeste peninsular, si aparece o seu feminino *Sabatina* (*Sabbatina*) nun documento do ano 1005 do mosteiro de Celanova. *Sabbatinus* foi o nome dun bispo de Xénova que exerceu o seu labor entre os anos 876 e 915.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan o lugar de *Sabadín* en repetidas ocasións. Así, entre outros exemplos, noméanse “Cuatro ferrados de sembradura de primera y quatro de segunda al sitio de *Sabadín*”. O topónimo non está rexistrado no dicionario de Madoz (1845). Tampouco en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir do ano 1930.

O topónimo *Sabadín* repítese no concello pontevedrés de Moraña.

Saiñas, As

Lugar da parroquia de Noicela

O topónimo *As Saiñas* refírese, como outros costeiros e dada a súa situación a carón da marisma de Baldaio, a unhas antigas SALINAS > *Saiñas*, consistentes nunhas balsas ou charcas con pouca altura de auga salgada que ao evaporarse producen sedimentos de sal. Este proceso, que no lugar carballés das *Saiñas* se desenvolveu con intervención humana, aínda se produce de maneira venturosa no lugar próximo chamado *A Pedra do Sal*. Alí, segundo comentamos na súa entrada, cando se evapora a auga das pozas que o mar enche coa marea alta, poden verse costras de sal. Este fenómeno natural puido servir de inspiración aos construtores das salinas artificiais nomeadas no topónimo contiguo *As Saiñas*.

Outro lugar chamado *As Saiñas*, que tamén se atopa a carón dunha albufeira marítima, cuxa baixa altura de auga facilmente evaporable sería utilizada para producir sal, está nun entrante da praia de Coroso, en Palmeira, Ribeira (A Coruña).

Nunha atestación do ano 886 publicada na *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*, o rei Afonso III doa á igrexa de Santiago unhas salinas preto da Lanzada, que estaban no territorio ou comiso *Saliniense* (‘abondoso en salinas’), hoxe *O Salnés*. O documento di: “*salinas* que fuerunt de nostra ratione iure percepto in comisso qui dicitur *Saliniense*”.

Con relación ao topónimo carballés que estamos a estudar, unha atestación do ano 1554, dispoñible en *Galiciana*, cita os “montes das *Saiñas*, correspondientes al lugar de Imende”. Segundo o Catastro de Ensenada (1752), a delimitación da parroquia de Lema, fronteiriza coa de Noicela na súa fracción costeira, tocaba a “[ilexible] das *Saiñas*”. As súas Comprobacións (1763) citan repetidamente na freguesía de Lema *As Saiñas*, lugar no que se rexistran terras de labor e de monte, pero nunca casas: “Tres cuartos de un ferrado de sembradura de tercera calidad al sitio das *Saiñas*”. O dicionario de Madoz (1845) non nomea o topónimo *As Saiñas* entre os lugares poboados da parroquia, como tampouco Carré Aldao (ca. 1928), talvez porque aínda non existiría como entidade habitada. Tampouco figura na folla 44, *Carballo*, dos mapas do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946), mentres

que no “Voo Americano Serie B” de 1956-1957 o lugar que hoxe ocupa a aldea actual amósase despexado de edificacións, que si aparecen nas fotos aéreas a partir do ano 1973, cando xorden de maneira desordenada os poboados das *Saiñas* e da *Pedra do Sal* como segundas residencias de verán. De acordo con isto, no *Nomenclátor de Galicia* o topónimo *As Saiñas* do concello de Carballo non aparece ata o ano 1986, data na que o fai coa forma *Saiñas*. Aínda que modernamente dá nome a un lugar poboado concreto, quizais non foi así con anterioridade, cando puido referirse a un espazo máis extenso, pertencente ás parroquias de Lema e de Noicela na actual marisma de Baldaio, onde puideron estar as salinas ou as *saiñas* nomeadas no topónimo.

O apelido *Saiñas* non se documenta no concello de Carballo, pero si nos de Ribeira e A Pobra do Caramiñal (A Coruña). Nestes provirá do lugar chamado *As Saiñas* do de Ribeira.

Ademais do carballés, existe o topónimo *As Saiñas* nos concellos de Cedeira, o devandito de Ribeira (A Coruña), Vigo (Pontevedra) e Barreiros (Lugo). O *Nomenclátor de Galicia* tamén rexistra un lugar chamado *A Saiña* no concello coruñés de Valdoviño.

Salto, O

Lugar da parroquia de Vilela

O Salto debe referirse a un pequeno *salto* de auga, hoxe transformado nunha fonte, que hai no lugar. A mesma realidade repítese con relación ao nome do lugar e de parroquia de *Salto*, Vimianzo (A Coruña), onde xorde, a carón da igrexa, outro pequeno curso de auga, tamén habilitado como fonte, que salva outra pendente. Este tipo de orografía tamén estará presente no lugar chamado *O Saltiño*, Abanqueiro, Boiro (A Coruña), onde as augas do rego do *Saltiño* formarán un pequeno *salto* ou *saltiño* pouco antes de desembocar na praia de Barraña. A un *salto* de auga moito máis caudaloso que os anteriores refírese o topónimo *O Salto do Lobo*, nome dunha fervenza que forma o río da Pontepedra no concello de Tordoia, limítrofe co de Carballo.

A demarcación da freguesía de Rebordelos, confinante coa de Vilela, ía, segundo o Catastro de Ensenada (1752), dende a “agra de Castelo a *Salto*”, topónimo que é citado nas Comprobacións do catastro da parroquia de Vilela (1763) coa forma *O Salto*: “La décima parte de un ferrado de tierra de hortaliza al sitio do *Salto*”.

Á parte dos anteriores, o *Nomenclátor de Galicia* recolle o topónimo *O Salto* nos concellos de Mañón (A Coruña) e Rodeiro, onde é nome de parroquia (Pontevedra). *Salto* nos de Oza dos Ríos, nome de parroquia, e Sada (A Coruña). Tamén *O Salto de Baixo* e *O Salto de Riba*, Cabanas (A Coruña) e *O Salto do Carro*, Arteixo (A Coruña).

Sambade

Lugar compartido entre as parroquias de Lema e Rebordelos

Sambade, topónimo repetido en Galicia, non é un haxiotóponimo como podería parecer debido á coincidencia formal entre a súa sílaba inicial *San-* e a variante apocopada de *santo*. Procede en realidade dun antigo (VILLA) *SAMBATI(I)*, formado co xenitivo do antropónimo latino *Sambat(i)us*, nome do posesor dunha granxa ou *villa* agrícola do período medieval. *Sambat(i)us* quizais sexa unha variante do nome persoal tamén latino *Sabbat(i)us*, latín *sabbatu(m)* ‘sábado’.

Nunha atestación do ano 888 publicada en *Documentos da Catedral de Ourense* e noutra de 943 do mosteiro de Celanova cítanse senllas testemuñas de nome *Sambati*. Un dos primeiros bispos de Trento chamábase *Sambatius*. En 998, nun documento do *Tumbo Viejo de Lugo*, cítase unha *hereditate de Sambati* que hoxe sería *herdade de Sambade*, topónimo que estaba no antigo condado de Mera no val do río do mesmo nome, pequena corrente fluvial que logo duns doce quilómetros de percorrido desemboca no Miño a carón da cidade de Lugo. En canto ao *Sambade* do concello de Carballo, no Catastro de Ensenada (1752) cítase un tal *Manuel Barela de Sambade*, natural da parroquia de Lema, e o *casar de Sambade*. Nesta mesma fonte documental, a delimitación da parroquia de Rebordelos ía “de aquí [O Salto] a *san Bade*”. As Comprobacións do citado catastro da parroquia de Lema citan no ano 1763 varias veces o *sitio de Sambade*. As da freguesía de Rebordelos revelan a existencia de “Un molino de una rueda al sitio de la *Puente de Sambade*”, que debía estar no rego do Rapadoiro ou no rego de San Miguel, pequenas correntes de auga que desembocan un pouco despois na lagoa de Baldaio.

O topónimo *Sambade* repítese nos concellos de Muxía (A Coruña), Tui (Pontevedra) e O Saviñao (Lugo). No de Celanova (Ourense) hai un lugar chamado *Sambades*.

Samiro

Lugar da parroquia de Verdillo compartido
coa parroquia de Vilaño do concello da Laracha

O lugar de *Samiro* está formado por dous núcleos poboados separados entre si por unha vagoada duns 100 metros de ancho. O que está ao oriente pertence ao concello da Laracha. O seu topónimo foi sentido erroneamente como *Sanmiro* (así o pronuncian os naturais do lugar) e *San Miro*, por interpretar a primeira sílaba como o adxectivo *san*, apócope de *santo*, e tamén quizais por atracción do de *San Román*, situado na parroquia de San Román de Cabovilaño, limítrofe coa de Vilaño. O nome de lugar *Samiro* está construído a partir do sintagma (VILLA) de *SALAMIRU*, en referencia a unha antiga explotación agrícola ou *villa* de alguén chamado *Salami-rus*, antropónimo de orixe xermánica formado polas voces góticas **SALA* ‘sala, casa, corte, pazo’, e *MÊREIS* ‘famoso, célebre’. Este mesmo nome persoal en xenitivo deu,

a partir de (VILLA) SALAMIRI, o topónimo *Samil*, nome, entre outros lugares, dunha punta litoral e dunha praia do concello de Vigo.

O antropónimo *Salamirus* ou *Salamiro* aparece en moitos documentos alto-medievais. Así, entre outros, nun do ano 842 do mosteiro de Sobrado cítase un *Salamirus presbiter*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Vilaño (1763) o lugar aparece como *San Miro*: “Tiene una casa terreña situada en el lugar de *San Miro* [...] Tiene una casa de un alto situada en el lugar de *San Miro*”. O dicionario de Miñano (1828) rexistra o topónimo como *San Miro* na parroquia de Verdillo e como *Samir* na de Vilaño. Non figura no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928), aínda que si no *Nomenclátor de Galicia* de 1930, pero coa forma errónea *Samizo*. A partir do ano 1940 este nomenclator rexístrao como *Samiro*.

San Lois

Lugar da parroquia de Ardaña

Malia que *San Lois* é un haxiotopónimo, no lugar así chamado non hai constancia nin recordo de ningunha capela dedicada a esta advocación, que tampouco consta na documentación antiga. Non obstante, na aldea existe o microtopónimo *Fonte de San Lois* referido a unha fonte que lle puido dar nome ao lugar, quizais outrora considerada de augas curativas, en paralelo, por exemplo, coa fonte (e a capela) do lugar chamado *O San Lois* do concello pontevedrés da Estrada (Pontevedra). Tamén cabería a posibilidade de que, non habendo ermida ningunha, o topónimo se referise á propiedade dalgunha fundación eclesiástica dedicada a *San Lois*.

San Lois IX (1214-1270), rei de Francia, é un santo que favoreceu as ordes mendicantes, fundou hospitais e ampliou a beneficencia. *Lois* é un nome de orixe xermánica que chegou a Galicia na forma francesa; en última instancia procede de *Ludovicus*, latinización dun orixinario *Hlodowig*, composto de *HLOD* ‘gloria’ e *WIG* ‘batalla’.

O topónimo *San Lois* non figura no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco o rexistra o dicionario de Madoz (1845), Carré Aldao (ca. 1928) nin a folla 44, *Carballo*, dos mapas do *Instituto Geográfico y Catastral* do ano 1946. No “Voo Americano Serie B” de 1956-1957 apenas se adiviña o que parecen ser unha ou dúas casas. No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1986.

San Mamede

Lugar da parroquia de Ardaña

Segundo Piel, o haxiotopónimo *San Mamede* provén do nome latino *Mammes*, *-etis*, posiblemente ligado a cognomes romanos como *Mammeus*, *Mammeanus* ou *Mammatus*, relacionados co termo latino *mamma* ‘nai, ama de leite, mamá’.

Tal como indica o profesor G. Navaza, a advocación de *San Mamede* é característica das elevacións montañosas, xa que *san Mamede*, *Mamedio*, *Medio* ou

Amedio foi un santo anacoreta que deu nome a varias serras e lugares altos cos seus correspondentes santuarios. É o caso, entre outros, da ourensá *Serra de San Mamede* co seu punto culminante no lugar chamado *Fonte do Santo*, onde o santo ten fonte e capela. En Portugal, a *Serra de São Mamede*, situada no Alto Alentejo, sinala outro destes lugares. A aldea de *San Mamede* do concello de Carballo, de orografía máis modesta, está situada na ladeira sur do *Petón de San Mamede*. Nesta prominencia de 221 metros de altura puido haber unha capela dedicada a san Mamede da que hoxe a veciñanza non se lembra.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cítase “Una casa al sitio de *San Mamed*”, forma castelá que se repite no dicionario de Madoz (1845).

San Mamede é o santo titular de moitas parroquias galegas e nome de varios lugares e parroquias das provincias da Coruña, Lugo e Ourense.

San Miguel

Lugar da parroquia de Vilela

O lugar de *San Miguel* está onda a igrexa, como adoita suceder cos haxiotopónimos dos santos titulares das parroquias. O nome *Miguel* provén do hebreo מִיכָאֵל *MIKHA'EL* ‘quen como Deus?’, pregunta retórica cuxo significado figurado é ‘ninguén é como Deus’. San Miguel é o máis popular dos arcanxos. No Antigo Testamento é o capitán das milicias dos anxos fieis fronte aos anxos rebeldes. No catolicismo é o condutor das almas dos mortos e quen as ha de pesar coa súa balanza o día do xuízo final. A súa festa celébrase o 29 de setembro.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) confirman “Una casa terrena situada en el lugar de *San Miguel*”.

En Galicia hai 149 parroquias dedicadas a San Miguel, polo que é o sexto santo en frecuencia de advocacións. Como haxiotopónimo repítese como nome de lugar e parroquia nas catro provincias.

San Paio

Lugar da parroquia de Entrecruces

No lugar de *San Paio* consérvase a capela da advocación correspondente, ben atestada na documentación eclesiástica. Trátase da igrexa-capela chamada a través do tempo *San Paio do Monte*, *San Paio da Devesa* e *San Paio de Xaneiro*, denominación que obedece ao feito de que celebra a súa romaría o día 15 deste mes.

O nome *Paio* vén do latín *Pelagius* e este do grego *Pelagios* ‘mariñeiro, home de mar’, derivado de *pélagos* ‘mar’.

San Paio (século x) naceu, segundo algúns autores, en Albeos, Crecente (Pontevedra). Con só dez anos levárono como refén a Córdoba, onde foi martirizado. Tras a súa morte, o seu tío, o bispo Hermoixio de Tui, fixo construír en Albeos un mosteiro de bieitas na súa honra.

É lóxico pensar que o haxiotopónimo naceuse coa construción da capela en Entrecruces. Pola súa fermosa bóveda gótica de cruzaría e o arco de medio punto rebaixado da porta da súa fachada podemos datala ao final da arte gótica e ao principio do Renacemento, no século xvi. Anos máis tarde, en 1607, é documentada polo cardeal J. del Hoyo nos seguintes termos. “Hay aquí una ermita de *San Payo del Monte* de mucha devoción y gran concurso de gente”. Sen facer referencia á capela, as Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan o “sitio da camposa de *San Paio*”. En 1782, no Arquivo Parroquial de San Xens de Entrecruces noméase a “hermita de *San Paio*” e “la hermita referida del señor *San Paio*”. No ano 1817, nun documento do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago publicado por D. Domínguez, descríbese da seguinte maneira:

En los términos de esta parroquia hay la capilla que se denomina *San Payo de la Dehesa*, su patrono es *san Pablo* (sic), primer hermitaño; sus paredes seguras, su techo en la capilla mayor es de bóveda de cantería bien trabajada [...] su pavimento es de tierra, que necesita empedrarse [...] Tiene una casa reducida contigua a la capilla para el hermitaño que debe ayudar a misa, cuidar de la limpieza de las ropas, de la capilla y otras obligaciones.

O feito de que neste documento apareza *san Pablo, primer hermitaño* como patrón da capela de *San Paio da Devesa* ou *San Paio de Xaneiro* fainos pensar nunha substitución da advocación de *san Paulo, primeiro ermitán* pola de *san Paio*, aínda que a festividade deste se conmemore o 15 de xaneiro, a data reservada a aquel. A este respecto, recollemos do *Diccionario dos nomes galegos* o seguinte:

Parece ser que en Bergantiños se celebra un *San Paio de xaneiro*, que ben mirado debe se-lo Paulo primeiro ermitán (15.I), nunha estraña evolución, xa que se trata dun nome distinto.

San Paio é o santo titular de 43 parroquias galegas, ocupando o décimo oitavo lugar en número delas. O seu haxiotopónimo tamén se espalla por toda a xeografía do país, dando nome a varios lugares e parroquias.

San Sadurniño de Abaixo

Lugar da parroquia de Rus

San Sadurniño de Arriba

Lugar da parroquia de Rus

O lugar de *San Sadurniño de Abaixo*, que é o *San Sadurniño* orixinario, tamén conserva, como o anterior de San Paio, o seu santuario, neste caso documentado en época moito máis antiga. A aldea atópase a carón da capela de *San Sadurniño*, na Alta de Rus, nunha zona da chamada meseta de Ordes que, consonte S. Parga Pondal, xa non pertencería á comarca de Bergantiños. Segundo Jesús Alvite, cura párroco de Rus, no ano 1933 os veciños recuperaron a ermida (non sabemos se sería a primitiva) que daquela estaba en ruínas. O seu aspecto actual débese a unha restauración feita en 2010. A poucos metros do templo hai unha fonte antano considerada de augas milagrosas, hoxe comesta pola vexetación. Asociada ao templo tamén está a denominada “Pedra do Cu”, que segundo a tradición é boa para curar as almorráas. O manual de instrucións é ben sinxelo: malia que remata en pico, só hai que sentar nela.

O nome *Sadurniño* vén do latín *Saturninus* ‘pertencente a *Saturnus*’, o deus da agricultura e as colleitas da mitoloxía romana.

Segundo a tradición, san Sadurniño, natural de Pratas (Grecia), viaxou a Occidente para predicar o evanxeo, nun principio por Pamplona e despois pola Occitania. Foi o primeiro bispo de Tolosa, lugar onde morreu martirizado ao ser arrastrado por un touro ao que foi atado.

Nunha atestación do ano 934 do mosteiro de Celanova noméanse *in Bragan-tinos*, os lugares de “Soffani [Sofán], Taranes [Tares] et medio [a metade do de] *Sancto Saturnino*”, proba de que a principios do século x xa existía no lugar esa advocación co seu santuario, que é nomeado en 1607 por J. del Hoyo: “Tiene asimismo una ermita de *San Sadurniño*”. En 1752 o Catastro de Ensenada rexistra “Otro [muiño] al sitio de *San Sadurniño*”. As súas Comprobacións (1763) nomean, entre outras, “Una casa terreña al sitio de *San Sadurniño*”. O topónimo *San Sadurniño de Abaixo* aparecerá por primeira vez, xunto co de *San Sadurniño de Arriba*, situado uns 400 metros ao sur, no próximo *Nomenclátor de Galicia*.

Á parte do de Carballo, existe un lugar chamado *San Sadurniño* (ou *A Feira*) no concello do Pino (A Coruña) e outro no do Saviñao (Lugo). San Sadurniño é o santo titular de 6 parroquias, incluída a de *San Sadurniño de Froián* en Sarria (Lugo). No concello coruñés de *San Sadurniño* está a parroquia de *San Sadurniño*, que ten como santa titular a Santa María.

Santa María

Lugar da parroquia de Santa María de Ardaña

O lugar de *Santa María*, advocación da parroquia, tamén está situado, como no devandito caso de San Miguel, a carón da igrexa. María ou a Virxe María é no cristianismo a nai de Xesús Cristo. O seu nome vén do hebreo MIRYAM, adaptado ao grego como *Mariám* ou *María* e ao latín como MARIA.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) o actual lugar chamado *Santa María* figura como *A Yglesia*: “Una casa de un alto al sitio de la Yglesia [...], linda por la derecha con vienes de la obra pía”. No dicionario de Madoz (1845) non figura entre os lugares da parroquia. Tampouco en Carré Aldao (ca. 1928), no que o lugar se rexistra como *Iglesia*. No *Nomenclátor de Galicia* figura coa forma *La Iglesia* dende 1888 ata 1981. En 1986 aparece por primeira vez como *Santa María*.

Santa María é a máis abundante en advocacións en Galicia: é titular de 791 parroquias e tamén das máis antigas. Como nome de lugar e parroquia repítese nas catro provincias galegas.

Santa Mariña

Lugar da parroquia de Razo

Santa Mariña é outro haxiotopónimo. Antigamente a santa á que se refire venerábase na desaparecida capela de *Santa Mariña*, daquela situada na aldea costeira do mesmo nome. No ano 1948 foi levantada outra capela coa mesma advocación no próximo lugar de Razo da Costa, onde se encontra na actualidade despois de ser rehabilitada en 2013. *Mariña* pode vir do nome latino MARINA, feminino de *Marinus*, derivado de *Marius*, ou do adxectivo *marina* ‘mariña’, ‘do mar’, que vén de ou que vive no mar’, malia que tamén existe a hipótese de que en Galicia o nome *Mariña* é unha variante hipocorística de *María*.

Sexa como for, esta *Santa Mariña* puido ser unha advocación avogosa ou protectora dos mariñeiros desta parte da costa de Bergantiños, antes de que os habitantes da parroquia de Razo fosen cambiando paulatinamente os labores do mar polos agrícolas. Aínda que hoxe non queda ningunha, recordamos que nas décadas de 1970 e 1980 o pequeno porto de Razo, próximo á aldea de *Santa Mariña*, era a base de operacións de varias pequenas embarcacións pesqueiras, presenza que foi moito máis numerosa no pasado. Así, Cornide escribe no ano 1764, referíndose ao areal de Baldaio, que:

a tres cuartos de legua de este arenal está el puerto de Razo, [...] capaz sólo de embarcaciones pescadoras. El lugar llamado San Martín de Razo tiene ciento y diez y nueve vecinos pescadores y marineros.

Unha atestación do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, publicada por D. Domínguez, que documenta unha visita pastoral realizada no ano 1576 á capela de Santa Mariña, antes desa data igrexa parroquial, di:

Yten ay una iglesia que solía ser parroquial [...] que se dize de *santa Marina do Mar*, la cual tiene su termino redondo y tiene tres feligreses [...] paresen no tienen hornamento ny pila ni clérigo mismo alguno salbo que declararon Juan da Hermida e Alonso de Armenton, clérigo de San Martyn de Razo que benian a la mysa a su iglesia y les admynstrava los santos sacramentos [...] Hes iglesia antigua y tiene su çimenterio y en otro tiempo hera iglesia formada como al presente lo hes pues tiene feligreses y admynstraçion.

En parecidos termos exprésase o cardeal Jerónimo del Hoyo, quen no ano 1607 escribe:

Hay una ermita que llaman *Santa María do Mar*, parece haber sido antiguamente parrochia. Es anexa al priorato de Sar. Tiene su término redondo y desmería por si. Hay cuatro feligreses en los cuales se allan veinte personas.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Razo (1763) mencionan “Una casa terreña situada en el lugar de *Santa Mariña*” e a “María García de *Santa Mariña*”.

Santa Mariña é titular de 97 parroquias e a undécima en número delas. O seu haxiotopónimo espállase de maneira abundante nas catro provincias galegas e dá nome a moitos lugares así como a parroquias.

Seixal, O

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *O Seixal*, derivado da palabra *seixo* (< latín *saxu*), sinala un lugar abundante en *seixos*, neste caso pedras de cuarzo.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan “Seis ferrados de tierra de sembradura al sitio do *Seixal*”. O topónimo aparece castelaniado como *Seijal* no dicionario de Madoz (1845) entre os lugares da parroquia. No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase por primeira vez en 1888 tamén como *Seijal*, está ausente nos dos anos 1900 e 1910 e reaparece en 1920.

Existen outros lugares chamados *O Seixal* nos concellos de Coristanco, Oleiros, Val do Dubra (A Coruña), Crecente e en Tui é nome de dous lugares (Pontevedra). Tamén hai un lugar chamado *Seixal* en Sanxenxo (Pontevedra).

Seixas, As

Lugar da parroquia de Verdillo

No lugar chamado *As Seixas* tamén hai *seixos*. G. Navaza nun seu traballo amosa exemplos de como na Alta Idade Media *As Seixas* recibían a denominación de *Saxa*, plural neutro de *saxu(m)*, para logo volver indicar o plural cun -s final.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada que fan o inventario dos bens, rendas e cargas da parroquia de Verdillo (1763) cítanse: “Dos ferrados de sembradura de terceira calidade al sitio das *Seixas*”. O topónimo non aparece en Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* recóllese por primeira vez no ano 1920 como *Seijas*, forma castelanizada que tamén se rexistra en 1991.

O *Nomenclátor* rexistra esta voz ata 26 veces en lugares de Galicia, con ou sen artigo ou en composición con outros elementos (*O Castro das Seixas* e *O Hospital das Seixas* en Palas de Rei e *Penas das Seixas* en Ortigueira); tamén é nome de parroquia nos concellos de Cospeito e As Somozas.

Seixo, O

Lugar da parroquia de Lema

O *Seixo* reproduce a palabra *seixo*, en latín *SAXU* ‘pedra, rocha’, significado xenérico que pode recoller este topónimo ou talvez o específico de cuarzo que a palabra *seixo* adquiriu en galego.

O topónimo aparece como *lugar do Seixo*, *sitio del Agro do Seixo* e *lugar do Seijo* nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) e amósase castelanizado como *Seijo* no dicionario de Madoz (1845).

A voz *seixo* é moi abundante na toponimia galega: figura en 83 lugares do *Nomenclátor* e forma parte do nome de cadansúa parroquia nos concellos da Lama, Marín, O Bolo e Meira.

Serantes de Abaixo

Lugar da parroquia de Oza

Serantes do Medio

Lugar da parroquia de Oza

Aínda que o *Nomenclátor de Galicia* actual só recolle os topónimos *Serantes de Abaixo* e *Serantes do Medio*, este segundo dá a entender a antiga existencia dun terceiro lugar chamado *Serantes de Arriba*, citado en 1845 no dicionario de Madoz.

Polo lugar de *Serantes de Abaixo*, onde debeu nacer o topónimo coa forma simple *Serantes*, pasa o rego das Torres que nace a carón desta aldea, preto da igrexa parroquial de Oza, nunha zona rica en mananciais. Propúxose, a partir de A. Moralejo Laso e máis recentemente de G. Hermo González, que este topónimo, repetido

en Galicia e sempre situado á beira de pequenas correntes de auga, proviría dunha base prerromana *SAR- ‘auga que flúe’ ou *SER-, *SOR- ‘fluír, discorrer’ que tamén estaría presente nos hidrotopónimos *Sar*, *Sarela* e *Sarria*. En canto á terminación *-antes*, quizais relacionada con nomes xentilicios prerromanos, o topónimo *Serantes* compártea, entre outros, cos de *Curantes*, A Estrada (Pontevedra), e *Cesantes*, Redondela (Pontevedra). O primeiro, situado nunha zona moi accidentada podería significar ‘os (habitantes) da montaña ou das alturas, os montañeses’. Polo que respecta a *Cesantes* (medieval *Celesantes*), localizado nunha pendente pronunciada a carón da ría de Vigo, é explicado por E. Bascuas coa equivalencia de ‘os (habitantes) da pendente ou da montaña’ ou ‘os (habitantes) da ría’. Paralelamente, o topónimo *Serantes* podería equivaler a ‘os (habitantes) do río’ ou, dado o pequeno tamaño da corrente que pasa pola aldea de *Serantes de Abaixo*, chamada polos seus naturais *O Rego de Tras da Horta*, ‘os do rego’.

Na documentación medieval o topónimo *Serantes* aparece como *Sarantes*, polo que cómpre pensar que o moderno *Serantes* sufriu a disimilación do *a* pretónico. Así, nunha atestación do mosteiro de Xubia do ano 1087 cítase o actual río Aneiros da parroquia ferrolá de *San Salvador de Serantes*, antiga capital do desaparecido concello de *Serantes*, como *aqua* (río) de *Sarantes*.

En canto ao *Serantes* que nos ocupa, unha atestación do ano 1584 do Arquivo da Catedral de Santiago documenta “el lugar que se dize de *Sarantes* [aínda sen a disimilación] *Debaxo* [por de *Abaixo*]”. Noutra atestación do ano 1618 do mesmo arquivo lemos: “el lugar de *Serantes Deabajo*”. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) cítanse os lugares de *Serantes Davaxo* ou *Serantes de Avajo*, *Serantes do Medio* e *Serantes*. Estes topónimos aparecen como *Serantes de Abajo* e *Serantes de Enmedio* no devandito dicionario de Madoz (1845), fonte que tamén nomea, como indicamos antes, o lugar de *Serantes de Arriba*, que quizais ocupou a parte máis oriental do lugar do Rodo, logo absorbido por esta segunda entidade de forma que na actualidade todo o conxunto se chama O Rodo.

Esta voz figura en nove lugares do *Nomenclátor de Galicia* e como parroquia nos concellos de Ferrol, Leiro, Oleiros, Laxe e Santiso.

Sete

Lugar da parroquia de Sofán

Tal como propuxo no seu día o profesor alemán J. Piel, o topónimo *Sete*, repetido en Galicia, pode proceder do antropónimo latino *Septius*, documentado por Schulze, a partir do seu xenitivo, como na secuencia (VILLA) SEPTII. Segundo este autor, nun escrito do ano 1122 do *Cartulario de S. Vicente de Oviedo* figura a forma topónimica *Septe*, mentres que a freguesía portuguesa de *Cete*, concello de Paredes (distrito de Porto), aparece noutra atestación de 1100 como *villa Seti*. Este nome persoal podería ser unha forma adxectivada resultante de engadirlle o sufixo *-ius* ao numeral *sēpte(m)* ‘sete’ e pertencería en orixe ao grupo de antropónimos procedente de numerals alusivos ao número de orde de nacemento dos fillos, como o

actual *Segundo* < *secundus* ‘segundo (fillo nacido)’, ou como nos romanos *Quintus* derivado de *Quintus* ‘(nado en) quinto (lugar)’, *Sextus*, *Octavius*, hoxe *Octavio*, derivado de *octavus* ‘oitavo, nado despois doutros sete irmáns’ etc.

O antroponimo *Septius* non aparece na documentación galega medieval, pero si *Septimus*, do mesmo significado. Así, nunha atestación do ano 952 do mosteiro de Sobrado cítase un tal *Septimus Gudini*, mentres que outra de 953 da mesma fonte nomea un *Setimus ts.* (testemuña). O topónimo *Sete* que nos ocupa non o atopamos nos repertorios nin na documentación ata o dicionario de Madoz (1845).

Hai outro lugar chamado *Sete* no concello de Vedra (A Coruña). Na mesma provincia, concello de Cerdido, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra *Sete de Abaixo* e *Sete de Arriba*.

Silvoso

Lugar da parroquia de Bértoa

Aínda que hoxe non é así, o lugar de *Silvoso* puido ser abundante en silvas, xa que o topónimo pode ser un derivado abundancial ou colectivo, co sufixo *-oso*, dese arbusto da familia das rosáceas que dá como froito a amora. Provéen da voz latina *SILVA* ‘bosque, selva’, que pasou de designar un bosque a nomear unha silveira. Daquela, se o topónimo *Silvoso* fose o suficientemente antigo podería referirse a un lugar boscoso con moito maño.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) notifican “Cuatro ferrados de sembradura y medio de huerto de segunda calidad al sitio de *Silvoso*”. A mesma fonte cita na freguesía de Entrecruces un *Agro Silvoso* e unha *leira de Silvoso* e na de Rus, un *sitio de Silvoso*.

Entre a toponimia maior existen outros lugares de nome *Silvoso* nos concellos de Bergondo, A Laracha (A Coruña), Meis, Moraña, Ponte Caldelas (Pontevedra), Oural (Lugo) e Taboadela (Ourense). Tamén *O Silvoso* en Calvos de Randín (Ourense).

Sinande

Lugar da parroquia de Sofán

En *Sinande* escóndese outro nome dun antigo posesor. Neste caso trátase de *Sisenandus*, antroponimo de orixe xermánica latinizado, formado por **SIS*, do antigo alto alemán *sisu* ‘canto fúnebre’, ‘maxia’, e a raíz gótica **NANTH* ‘audacia, ousadía’.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan “Una casa de un alto situada en el lugar de *Sinande*”. O topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin Carré Aldao (ca. 1928). O *Nomenclátor de Galicia* recóllelo a partir do ano 1920.

Sísamo (Santiago)

Parroquia

O topónimo *Sísamo*, referido ao importante castro de Sísamo, está formado pola voz do celta antigo **seg-* ‘vitoria, forza, poder’ e o sufixo de superlativo *-ísamo*, tamén celta, variante de *-amo*. Estes compoñentes lingüísticos configurarían un antigo **SEGUISĀMO*, base do topónimo *Sísamo* ‘(o castro) moi vitorioso, forte ou poderoso’. Este lema de propaganda bélica repítese no topónimo *Sésamo*, variante de *Sísamo*, nome dun lugar do concello coruñés de Culleredo e doutro de Vega de Espinareda, no Berzo de fala galega, que tamén documentan cadanseu recinto castrexo. Verbo de *Sasamón*, outra antiga praza forte protohistórica e logo medieval, que require un antigo **Seguisamone*, dá nome a unha localidade da provincia de Burgos. A entidade de *Sisamón*, situada noutra altura que semella que foi un antigo castro despois coroado por un castelo, atópase na provincia de Zaragoza, na antiga Celtiberia, outra zona peninsular de pasado e toponimia celta como Galicia.

Nun documento do ano 975 do mosteiro de Celanova lemos: “in villas nominibus *Sisamo* et Figariola, territorio *Bregantinos*”. Outra atestación de 1380 do mosteiro de Antealtares rexistra: “los sus cotos et logares [...] de Posada et de *Sísamo* [...] en tierra de *Bregantinos*”.

Sisto, O

Lugar da parroquia de Sísamo

O topónimo *O Sisto* ou *Sisto* parece ter a súa orixe nun substantivo relacionado co verbo latino *SISTERE* ‘establecer, colocar, poñer, fixar, poñer’, referido a algunha fundación ou establecemento relacionado coa gandaría.

O lugar chamado *O Sisto* non aparece no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco o rexistra o dicionario de Madoz (1845) nin Carré Aldao (ca. 1928). Na folla 44, *Carballo*, dos mapas do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946), o lugar que hoxe ocupa a aldea aparece completamente baleiro de edificacións e sen topónimo. Este panorama repítese nas fotografías aéreas do “Voo Americano Serie B” (1956-1957). Consecuentemente, non o recolle o *Nomenclátor de Galicia* ata o ano 1986, cando o fai coa forma *Sixto*, que é unha grafía cultista errada.

O topónimo *O Sisto* e *Sisto* abunda nas provincias da Coruña, Pontevedra e Lugo. O *Nomenclátor de Galicia* non rexistra ningún exemplo entre a toponimia maior na de Ourense.

Sofán (San Salvador)

Parroquia

Noutra ocasión conxecturamos a posibilidade de que *Sofán*, repetido en Galicia, fose un topónimo híbrido formado pola preposición latina *sub* ‘debaixo de’ e a voz

celta *fan* ‘costa, desnivel de terreo’. Hoxe, atendendo á súa forma antiga *Soffani* que aparece nun documento do ano 934 de Celanova: “in Bragantinos, *Soffani*”, consideramos posible que se retraia a unha antiga (VILLA) *SO(F)FANI ‘explotación agrícola dunha persoa chamada **Soffanus* ou **Sofanus*, antropónimo non documentado. O *Sofán* da parroquia de Lira, Carnota (A Coruña), aparece como *Soffan*, *Sofan* e *Sufan* en documentación do ano 1159 do mosteiro de Toxos Outos. Solin e Salomies recollen varios nomes en *Solf-* e *Sof-* que fan verosímil un **Solfanus* ou **Sofanus*.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada documentan no ano 1763 outro lugar chamado *Sofán* na parroquia de Rebordelos.

Sofandónigo

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *Sofandónigo*, de acordo co de *Sofán*, que dá nome a toda a parroquia, podería referirse a unha parte desta de señorío, é dicir, propiedade dun señor: *SOFAN DOMINICO ‘Sofán do señor’, co adxectivo DOMINICO ‘do señor’ > *domnigo* > *dónigo*, como no topónimo *Quintadóniga*, ‘quinta da señora’, Curtis (A Coruña); *Sasdónigas* ‘salas, quintas ou pazos das señoras (serían as monxas dun mosteiro)’, Mondoñedo (Lugo), e, coa perda do *i* postónico, *Viladonga* ‘a vila da señora (quizais a abadesa dun mosteiro feminino ou unha muller da nobreza laica)’, Castro de Rei (Lugo).

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) infórmase de que un tal *Manuel Garzía* “Tiene una casa de un alto en el lugar de *Sofandónigo*”. *Sofandónigo* aparece como *Sofandoñigo* no dicionario de Madoz (1845) na entrada *Sofán*, *San Salvador de*, entre os outros lugares da parroquia, e coa forma *Sofandonigo* na entrada homónima. Ao errado *Sofandoñigo* débese unha curiosa etimoloxía local, segundo a cal o topónimo se referiría a un tal *don Iñigo*.

Souto Grande

Lugar da parroquia de Entrecruces

O topónimo *Souto Grande* refírese a un *souto* (< latín SALTU) ou a un terreo poado de castiñeiros.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) rexístrase “Otra [casa] de soto en *Souto do Castro*”, topónimo que pode ser o actual chamado *Souto Grande*, situado a carón do lugar do *Castro*. O dicionario de Madoz (1845) cita na parroquia un lugar chamado *Grande* que seguramente sexa o topónimo que nos ocupa. Carré Aldao (ca. 1928) non o nomea e no *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir de 1970.

Os topónimos *Souto*, *O Souto* e os seus derivados e compostos son moi abundantes en Galicia.

Taboada

Lugar da parroquia de Entrecruces

No lugar chamado *Taboada* debeu haber unha ponte antecesora da actual co piso de táboas ou *taboada* (< latín *TABULATA*), situada sobre o río *Taboada*, tamén chamado Grande ou de Entrecruces. No concello de Carballo tamén temos *A Ponte Taboada*, microtopónimo idéntico ao de *Taboada* pero coa palabra *ponte* non elidida, referido a outra ponte sobre o río Carral, na parroquia de Sofán, que hoxe, loxicamente, tampouco ten o piso *taboado* ou de *táboas*. O mesmo sucede coa outra *ponte taboada* que debeu haber sobre o río Deza a carón da aldea chamada *A Ponte Taboada*, Silleda (Pontevedra), onde hoxe se conserva unha ponte de pedra datada no ano 912 na súa construción definitiva, que quizais nun principio tivo o piso de táboas (non os piares, que serían de pedra) ou que substituíu no mesmo lugar outra con esas características.

O topónimo *A Ponte Taboada* da parroquia de Sofán aparece no Catastro de Ensenada (1752) como *Taboada*: “Otro [muíño] al sitio de *Taboada*”. O *Taboada* da freguesía de Entrecruces é citado nas Comprobacións deste catastro (1763) nos seguintes termos: “Otra [terra] de pasto en la chousa de *Taboada*”. O topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* consta a partir do ano 1970.

O *Nomenclátor* recolle o topónimo *Taboada* nos concellos de Cesuras, Ferrol, Monfero, onde é o nome dun lugar e dunha parroquia, O Pino (A Coruña), Silleda, nome de parroquia, Vila de Cruces (Pontevedra) e Taboada, nome de lugar e de concello (Lugo). *A Taboada* pertence ao concello de Val do Dubra (A Coruña). *Taboada dos Freires* é nome de lugar e parroquia no de Taboada (Lugo). A devandita *A Ponte Taboada* e *Taboada Vella* pertencen a Silleda (Pontevedra).

Tapia, A

Lugar da parroquia de Sofán

Como indica o seu nome, no lugar chamado *A Tapia* houbo unha *tapia*, valo ou parede de certa altura que cerraba un terreo. A palabra *tapia* pode ter a súa orixe na voz hispano-latina **TAPIA*, de orixe incerta, quizais relacionada co verbo *tapar* e cos substantivos *tapa* e *tapón*.

Non vemos rexistrado o topónimo *A Tapia* no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco figura no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* aparece a partir do ano 1920 sen artigo coa forma *Tapia*.

O *Nomenclátor* recolle o nome de lugar *A Tapia* nos concellos de Cambre, A Laracha (A Coruña) e Salvaterra de Miño (Pontevedra). *Tapia*, sen artigo, é o nome dunha parroquia do concello coruñés de Ames.

Tarambollo, O

Lugar da parroquia de Sofán

O topónimo *O Tarambollo* debe referirse a un antigo obxecto de madeira do mesmo nome instalado no lugar, cuxa finalidade en principio se nos escapa. É unha palabra de etimoloxía incerta que hoxe os dicionarios definen como ‘pau que se pon no colar ou no pé dos cans para impedir que salten ou persigan outros animais’, significado que poderíamos relacionar cos de pau ou madeiro aos que se pode referir o topónimo.

En Portugal existe outro lugar que posiblemente deba o seu nome ao mesmo obxecto. Referímonos ao *Monte do Trambolho*, situado no distrito de Évora, moi preto do *Monte do Pau*, circunstancia que suxire que o toponimo se refire a unha peza de madeira con fins delimitadores, con forma de madeiro ou de tarugo. C. Búa identifica o topónimo carballés *O Tarambollo* coa palabra homónima *t(a)rambollo* ‘pau, tarugo’, mentres que E. Bascuas relaciona esta (para el procedente de **taramoculum*) co significado de ‘cepo, en última instancia un ‘madero’, y ese debe de ser el sentido del empleo toponímico, afín al de nombres de lugar como *Madero* y *Tabla*’. Nese caso, o topónimo que nos ocupa tería un significado similar á segunda parte do orotopónimo *Sierra del Madero*, existente na provincia de Soria e na cordilleira Ibérica. A este respecto, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) cítase varias veces un lugar da parroquia carballesa de Oza chamado *O Madeiro*: “Un sexto de ferrado de tierra de sembradura al sitio do *Madeiro*”.

A palabra está datada en documentos dende polo menos finais do século XIII ou principios do XIV: “aa gente de pee que fezessem *trãbolos* et que levassem sogas [...] et as sogas e os *tranbolos*, que para eles erã feytos” (*Crónica Xeral e Crónica de Castela*). O lugar chamado *O Tarambollo* cítase como *Tarambollo* no Catastro de Ensenada (1752). Nas Comprobacións deste catastro (1763) o topónimo aparece como *O Tarambollo*: “Tiene una casa terreña situada en el lugar do *Tarambollo*”.

Tares ou Aldemunde de Abaixo

Lugar da parroquia de Aldemunde

É moi probable, á vista da documentación medieval, que o nome de lugar *Tares* sexa o máis antigo da parroquia. Nunha atestación do ano 934 do mosteiro de Celanova aparece, antes de que perdese o seu *-n-* intervocálico, coa forma *Taranes* (“in Bragantinos, *Taranes*”), que segundo o profesor G. Navaza debemos interpretar como esdrúxulo (*Táranes*), pois doutro xeito o resultado actual sería **Taráns*.

Tares é un orotopónimo derivado dunha raíz prerromana **tar-* ‘altura rochosa’, a mesma que está presente nos substantivos comúns *tara* e *taro*, aparentemente exclusivos de Galicia e que o dicionario de Franco Grande e o Apéndice ao de E. Rodríguez recollen co significado de ‘cotarro, relieve rocoso al que sólo suben las cabras (Caurel)’. O DRAG ofrece *taro* coa equivalencia de ‘terreo con rochas ao que non é fácil acceder’.

Trasladados ao lugar de *Tares* comprobamos que, xunto coa súa prolongación A Fonte, está ao pé dun outeiro onde se sitúa o castro de Aldemunde, cuxa pronunciada pendente norte, rochosa e difícil de abordar, remata nos devanditos lugares.

Tal como tamén indicamos na entrada *Aldemunde de Arriba*, o *Nomenclátor de Galicia* do ano 1888 rexistra “*Aldemunde de Abajo o Tares*”, aínda que só *Tares* en 1900, 1910, 1920, 1930, 1940, 1981, 1986 e 1991. Carré Aldao (ca. 1928) tamén cita “*Tares o Aldemunde de Embaixo*”.

Telleira, A

Lugar da parroquia de Artes

A Telleira é un derivado de *tella* (< latín TEGŪLA), referido a unha instalación con forno onde se facían e cocían tellas. A telleira nomeada neste topónimo aínda é evocada polos veciños do lugar: ás nosas preguntas, unha señora de 66 anos de idade contounos que cando era nena lle oíra moitas veces a seu pai falar dunha telleira que estaba onda a casa situada máis ao leste das tres que forman a aldea.

Aínda que a composición dos solos de Bergantiños, ricos en arxila —a *terra roxa ó arar* de Pondal—, deu lugar a aparición de moitas telleiras, no termo municipal de Carballo este é o único nome de lugar, entre a toponimia maior, que se refire a elas. Segundo Parga Pondal, quen rematou a súa tese, *Comarca natural de Bergantiños*, no ano 1950, o maior número de telleiras do concello (dez ou doce) concentrábase na parroquia de Ardaña, a ambos os lados da estrada de Carballo a Portomouro e Santiago. Estes establecementos utilizaban as terras vermellas ricas en arxila desta parte de Bergantiños.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Artes (1763) citan o lugar chamado *A Telleira* que nos ocupa nos seguintes termos: “Quatro ferrados de terra de sembradura al sitio da *Telleira*”. No Catastro de Ensenada (1752), na delimitación que se fai da parroquia de Rus, limítrofe coa de Artes, é mencionada a *Braña dos Telleyros*. Esta noticia documental concorda coa existencia na primeira destas dúas freguesías dunha importante telleira lembrada hai anos pola tradición oral, á que quizais se refira outro lugar da parroquia de Rus chamado *A Telleira* citado no ano 1763 nas Comprobacións.

A Telleira é un topónimo abundante en Galicia.

Torre, A

Lugar da parroquia de Sísamo

A Torre, onde está o castro de Sísamo, nomea a torre, en latín TŪRRE(M), antecesora do pazo do Souto. Conforme recollemos do investigador X. Fernández Carrera, Juan Antonio Pose, veciño de Santiago, ministro da Inquisición, catedrático de medicina da universidade santiaguesa e médico do Hospital Real na segunda metade do século XVII, fundou o vínculo desta casa forte. Segundo o seu testamento (1712),

a edificación que construíu reducíase a unha soa dependencia, que puido ser a torre que nos ocupa, logo convertida en pazo polos seus fillos.

No canto do topónimo *A Torre* o dicionario de Madoz (1845) rexistra o de *Pazo do Souto*. No *Nomenclátor de Galicia A Torre* aparece como *Torre* a partir do ano 1930.

Torres, As

Lugar da parroquia de Oza

Nas *Torres* houbo outra fortaleza reconstruída despois como casa fidalga. Da súa capela, dedicada á Virxe da Soidade e a San Xosé, quedan algunhas paredes. Unha atestación do ano 1726 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago cita a “capilla de la Soledad y San Joseph que está junto a las *Torres de Oza*”. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) confirmase a existencia de “La mitad de una casa de un alto situada en el lugar das *Torres de Oza*” e, entre outras mencións, “Una casa de un alto situada en el lugar das *Torres*”. En 1920, no semanario carballés *El Lunes*, menciónase “la finca amurallada de *las torres de Oza*”.

Aínda que estendido por toda Galicia por razóns obvias, o apelido carballés *Torres* debeu nacer no lugar das *Torres*.

En Galicia hai moitos lugares chamados *A Torre*. *As Torres*, *Torre* e *Torres* son moito menos numerosos.

Travesas, As

Lugar da parroquia de Vilela

Neste lugar, aínda que hoxe en forma de estradas asfaltadas, consérvase o detalle viario ao que se refire o topónimo, consistente en varias antigas vías ou vereas *travesas* ou cruzadas. Polo tanto, este nome de lugar ten un significado similar aos das *Encrucilladas* (véxase). Noutras ocasións *As Travesas* podería nomear terras de labor dispostas perpendicular ou transversalmente en relación a unha referencia (un cómaro, un camiño ou outras leiras).

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Lema (1763), lindeira coa de Vilela, este topónimo, próximo á raia entre as dúas, aparece coa grafía *As Trabesas*: “Doze ferrados de monte cerrado de tercera calidad al sitio das *Trabesas*”. *As Travesas* non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase a partir do ano 2003.

O *Nomenclátor* tamén recolle *As Travesas* nos concellos de Carral, Cerdido, Monfero, Santa Comba (A Coruña), Vigo (Pontevedra) e Begonte (Lugo); *A Travesa* en Abegondo, Ponteceso (A Coruña), Lugo, Sober (Lugo), Gomesende e Padrenda (Ourense); *A Travesa de Ledro* en Friol (Lugo); *Travesas* na Fonsagrada (Lugo) e *As Travesas de Ove* en Ribadeo (Lugo).

Troián de Abaixo

Lugar da parroquia de Sofán

Troián de Arriba

Lugar da parroquia de Sofán

Troián do Medio

Lugar da parroquia de Sofán

Os profesores Piel e Kremer formulan a hipótese de que o topónimo *Troián* proveña do nome dun posesor medieval de orixe xermánica. Podería ser un non documentado **Trúdila*, o cal daría *Troián* a través dunha (VILLA) **TRUDILANI*. Na composición deste antropónimo podería estar a voz gótica **THRŪTH* ‘forza’.

Opinión distinta é a de E. Bascuas, para quen *Troián* < **TROBIANUM* podería ser un derivado en *-anus* do topónimo *Troia* < **Trōbia*, proveniente para este autor da raíz prerromana indoeuropea **treb-* ‘construción de madeira, edificio, casa, vivenda’. Segundo esta hipótese, o topónimo *Troián* tería un significado relacionado co de ‘casa ou construción de madeira’.

No Catastro de Ensenada (1752) o topónimo aparece como *Troyán*. As Comprobacións deste catastro (1763) citan *Troián*, *Troyán de Avajo*, *Troián Davaxo*, *Troián do Medio* e un tal *Juan Lorenzo de Troyáns*.

Val, O

Lugar da parroquia de Rus

O substantivo *val* procede do latín *VALLE(M)* ‘depresión de terreo pola que flúe un curso de auga’. O val ao que se refire este topónimo non é o que percorre o río Grande ou de Entrecruces, senón un subval deste, sucado polo rego da Férveda. Empeza no lugar de Ramil e ensánchase no lugar do *Val*, para deseguido empatar co gran val do devandito río Grande, no cal desemboca pola súa marxe dereita.

Nunha atestación do ano 1204 do mosteiro de San Martiño Pinario cítase como *valle de Ruis*. O Catastro de Ensenada (1752) documenta na parroquia de Rus “otro [muíño] al sitio do *Val*” ou, segundo as Comprobacións do Catastro (1763), “al sitio do *Bal*”.

En Galicia hai moitos lugares chamados *O Val*, *Val* e os seus derivados e compostos.

Vella Morta, A

Lugar da parroquia de Carballo

A Vella Morta é o nome dunha nova entidade de poboación xurdida hai poucos anos e que se incluírá no próximo *Nomenclátor de Galicia*. Nas fotos aéreas do “Voo

Americano Serie A” de 1945-1946 o lugar aparece totalmente despexado de edificacións, circunstancia que se repite na folla 44, *Carballo*, do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946), que, no espazo hoxe ocupado polas casas do lugar, só rexistra o regato de Xoane. Trátase dunha pequena corrente de auga tamén coñecida como rego da *Vella Morta*, que deu nome ao lugar polo que pasa, preto do cal debeu haber unha *vellamorta*, asociada ao leito do rego.

Cómpre aclarar que unha *vellamorta* é, na fala de Bergantiños e recollido tamén no GDX, un ‘terreo pantanoso e movedizo’ e un ‘lugar onde se afunden os pés por estar a terra amolecida pola chuvía’. En canto á etimoloxía do sintagma toponímico *A Vella Morta*, quizais recolla, tal como parece, as voces *vella*, en latín *VĒTULA*, e o adxectivo *morta*, en relación cunha lenda popular que fale de vellas mortas soterradas nos tremedais do mesmo nome. Así, recollemos de X. Ferro Ruibal:

Dise que hai unha *vella morta* nos tremesiños dos camiños e das estradas, aqueles puntos nos que sempre hai unha fochanca, que, por máis que a reparen, sempre reaparece. Todos coñecemos algún lugar destes. Pois aí, segundo oín preto de Carnota, disque hai unha *vella morta* (non me souberon explicar máis).

Á parte do da parroquia de Carballo, na comarca de Bergantiños achamos, entre a toponimia menor, outros dous lugares denominados *A Vella Morta* que tamén dan nome a tremedais e zonas húmidas: na parroquia de Seavia do concello de Coristanco, *A Vella Morta* da Fonte Xanoca e, na freguesía de San Xusto do mesmo concello, outro topónimo *A Vella Morta* que dá nome a un terreo especialmente enchoupado e movedizo, onde hai anos desapareceu unha vaca, materialmente engulida pola terra amolecida sobre a que estaba pastando. Na parroquia de San Cosmede de Nullán, As Nogais (Lugo), existe outro rego de nome *A Vella Morta*.

Verdillo (San Lourenzo)

Parroquia

Verdillo, presente tamén nos nomes de lugar *O Añón de Verdillo* e *A Feira de Verdillo* (este na veciña parroquia de Artes) e *O Petón de Verdillo* (monte situado entre as freguesías de Carballo e Artes) é de etimoloxía e significado escuros. A grafía do topónimo flutuou ao longo da historia e, como non se coñece a súa etimoloxía, é difícil decidir se se debe escribir con *B-* ou con *V-*.

O Seminario de Onomástica da Real Academia Galega elaborou un informe, que será publicado proximamente, onde se analiza a súa presenza na documentación. Nos textos máis antigos, do mosteiro de Soandres, de principios do século xv, aparece como *Uerdillo* (1410) ou indistintamente como *Verdillo* ou *Berdillo* (1419). Neste último documento móstrase a confusión no uso destas letras (por exemplo, os modernos *Vilar* e *Vilaño* escribíense *Bilare* e *Bilaño*). Estas confusións demostran que está a cambiar o sistema fonolóxico: na Idade Media as dúas letras distinguían fonemas diferentes, pero a estas alturas xa se estaban a confundir as

pronuncias de *b* (bilabial) e *v* (labiodental, como hoxe en portugués, catalán ou francés): é o que se chama betacismo. Daquela, os escribas pasan a grafar con palabras que etimoloxicamente debían ter <v>, pero non á inversa. Por iso o feito de *Verdillo* aparecer con *V*- e con *B*- canda *bilare* e *Bilaño* parece apuntar que a súa consoante etimolóxica era *V*.

Despois do século xv mantense a mesma alternancia con predominio das formas con *V*-, quizais pola asociación semántica coa palabra *verde*; ora ben, esta relación non está demostrada, dado que non é clara a orixe etimolóxica da última parte do topónimo, *-illo*, tamén presente noutros igualmente escuros como *Arillo* ou *Perillo*.

Indícanse a seguir algunhas atestacións posteriores ao século xv, cando o sistema gráfico medieval estaba xa totalmente alterado e o *b* e o *v* alternaban sobre todo en palabras opacas como esta: en 1589, no Archivo de la Real Chancillería de Valladolid, cítase “el lugar de *Berdillo*, feligresía de *San Lorenzo de Verdillo*”. No ano 1624, no Arquivo da Catedral de Santiago, *San Lorenzo de Berdillo*. No Catastro do Marqués de Ensenada (1752), *San Lorenzo de Verdillo*.

En definitiva, aínda que *Verdillo* é un nome de lugar de etimoloxía e significado descoñecidos, as súas atestacións medievais apuntan a que a súa consoante etimolóxica é *V*- inicial. Por esa razón decidiu cambiarse a forma oficial para *Verdillo*.

Vernes

Lugar da parroquia de Razo

No ano 2014 propuxemos a posibilidade de que o topónimo *Vernes* proviñese da palabra celta *verne* ou *verno* ‘ameneiro’. Aínda que daquela non coñeciamos os pormenores do lugar, hoxe podemos asegurar que por el baixa unha pequena corrente de auga dende o monte Neme –chamada *rego de Vernes* e hoxe aproveitada como fonte– que forma unha pequena pero definida vagoada, propicia para que nela crezan ameneiros, árbores características dos ambientes fluviais.

Despois desta nosa proposta lemos que J. J. Moralejo, nun traballo publicado por primeira vez no ano 2006 e con posterioridade en 2008, relaciona o antigo topónimo galego *Vernesga*, nome dun río subafluente do Miño hoxe chamado Perros, coa voz celta *verno* ‘ameneiro’. O mesmo autor, nun estudo posterior de 2009, explica a partir de *verna* ‘ameneiro’ o topónimo carballés *Vernes* e os de *Vernegaa*, nome antigo dun río portugués afluente do Ave; *Bernés*, en Neda (A Coruña), e *Vernesga*, nome doutro río subafluente do Douro, homónimo do desaparecido *Vernesga* galego. Pola súa banda, E. Bascuas considera *Vernes* como probable continuación dun plural **Vernas* ‘ameneiros’, co *-a* final relaxado en *-e*, mentres que para *Bernés* postula un derivado **Vernense*, que sinalaría un lugar abundante en ameneiros.

Ao topónimo *Vernes* refírense no ano 1763 as Comprobacións do Catastro de Ensenada nos seguintes termos: “Una casa de un alto situada en el lugar de *Vernes*” e “Dos ferrados y medio de sembradura al sitio de *Bernés*”. *Vernes* é nomeado como nome dunha das aldeas da parroquia no dicionario de Madoz no ano 1845.

Vespilleira, A

Lugar da parroquia de Noicela

A *Vespilleira* parécenos un abundancial de *avespa* < latín *věspa* ‘avespa, avéspora, nespra’, formado a partir dun posible *VESPICULARIA, colectivo de **vespīcūla*, diminutivo con uso seguramente eufemístico de *věspa*, que intentaría aloumiñar ou aplacar o insecto cuxa picadura é especialmente dolorosa.

Outro zootopónimo construído a partir dun diminutivo eufemístico é *A Golpilleira* ‘raposeira, lugar abundante en raposas ou golpes’. Este deriva de *golpella*, en latín *vūlpēcūla* ‘raposiña’, diminutivo de *vūlpe* ‘golpe, raposa’, designación eufemística empregada para adular estoutro animal, especialmente temido polas xentes do medio rural galego.

Nos anos 1523, 1541 e 1633, en documentación dispoñible en *Galiciana*, cítanse na parroquia de Noicela os lugares de *Nandufe* e *Vispilleira*. Na delimitación da parroquia de Noicela que se fai no Catastro de Ensenada (1752) emprégase a forma *Bespilleira* e a forma *Vispilleira* rexístrase nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763).

Vilachán

Lugar da parroquia de Entrecruces

Vilachán, en latín *VILLA PLANA*, fálanos dunha *villa* situada nun lugar chan. A palabra latina *villa* designaba no período altomedieval unha explotación agro-gandeira coas súas terras, casa de morada e construcións adxectivas. Máis tarde pasou a indicar una pequena poboación rural. Atendendo á concordancia de xénero entre o substantivo e o seu adxectivo, a partir de *VILLA PLANA* no galego occidental, área á que pertence o topónimo, a terminación do masculino *-anu* e a do feminino *-ana* resólvense nunha única solución *-án*, como en *irmán* < *GERMANA* / *GERMANU*, fronte ao modelo estándar, *irmá* < *GERMANA* e *irmán* < *GERMANU*.

Nunha atestación do ano 569 do *Liber Fidei Sanctae Bracarensis Ecclesiae* lemos: “ad castrum quod dicitur *Villa Plana*”, dándose a coincidencia de que o lugar carballés de *Vilachán* tamén está a carón dun castro. Nun documento do ano 1536 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago trátase un preito sobre o couto de *Villachán*, situado na freguesía de *San Xees d’Entrecruces*.

Entre a toponimia maior, o *Nomenclátor de Galicia* rexistra o topónimo *Vilachán* tamén noutros concellos da zona do galego occidental: Muxía, Negreira, Rois, Zas (A Coruña) e Tomiño (Pontevedra), e *Vilachán do Monte*, neste último concello. A forma *Vilachá*, propia do galego oriental, está presente en 26 lugares de Galicia, nas provincias de Lugo e Ourense e do leste da Coruña e Pontevedra e mais en cinco parroquias, dos concellos da Pobra do Brollón, Becerreá, O Corgo, Monfero e Lugo.

Vilanova

Lugar da parroquia de Artes

Lugar compartido entre as parroquias de Cances e Goiáns

O topónimo *Vilanova*, en latín *VILLA NŌVA*, adoita facer referencia a fundacións reguengas ou de xurisdición real dos séculos X, XI e XII, que serían consideradas novas en comparación con outras máis antigas.

O lugar de *Vilanova* da parroquia de Artes é citado como *Vilanoba* no Catastro de Ensenada (1752) e nas súas Comprobacións (1763). O compartido polas parroquias de Cances (á que hoxe pertence a maior parte das casas) e Goiáns consta de tres núcleos poboados separados entre si. As Comprobacións da parroquia de Cances citan o lugar e o río de *Vilanoba*: “Una casa terreña en el lugar de *Vilanoba* [...] Un [muíño] muele con agua corriente del río de *Villanueva*”. As Comprobacións da freguesía de Goiáns din: “Tiene la quarta parte [dunha casa] de un alto situada en el lugar de *Vilanova* [...] en el lugar de *Villanueva* [...] en el lugar de *Vila Nova*”. Son exemplos dos numerosos intentos de castelánizar a nosa toponimia na documentación.

O apelido *Vilanova* na área de Bergantiños ten como foco algún dos dous lugares dese nome existentes no concello de Carballo.

O de *Vilanova* é un topónimo moi estendido por todo o territorio galego.

Vilar, O

Lugar da parroquia de Artes

Lugar da parroquia de Sofán

O Vilar (< latín medieval *VILLARE*) é un derivado de *VILLA* e empregouse a partir de finais do primeiro milenio co mesmo significado que tivera anteriormente *VILLA*: ‘vivenda principal coas súas construcións adxectivas propias dunha explotación agro-gandeira e as súas terras’. Na actualidade, un *vilar* é unha pequena agrupación de casas. No caso dun lugar chamado *Vilartrigueiro* do concello de Coristanco, limítrofe co de Carballo, pensamos que o termo *vilar* pode ter o significado recollido no GDX de ‘conxunto de terras de labradío, cerradas ou pertencentes a varios donos’, acepción que no caso que nos ocupa se podería referir a un conxunto de terras dedicadas ao trigo, tipo de cereal outrora moi cultivado e celebrado na comarca de Bergantiños.

O lugar chamado *O Vilar* da parroquia de Sofán aparece nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) como *Vilar* e *O Vilar*: “Medio ferrado de tierra de sembradura al sitio do *Vilar*”. Os lugares de nome *O Vilar* das parroquias de Artes e de Sofán aparecen como *Vilar* no dicionario de Madoz (1845).

Os topónimos *O Vilar* e *Vilar* tamén son moi abundantes, aínda que o *Nomenclátor de Galicia* rexistra a forma sen artigo *Vilar* unha soa vez, na provincia de Ourense.

Vilar de Cidre

Lugar da parroquia de Razo

Cidre, a segunda parte do topónimo *Vilar de Cidre*, debeu ser *Sidre* ou *Isidro* antes do troco de sibilantes. Este individuo tería algún tipo de relación ou posesión no lugar que dende aquela se chamaría *Vilar de Cidre*.

Na parroquia de Froufe do concello ourensán do Irixo hai un lugar chamado *Sidre*. Este topónimo, que non trocou as sibilantes como si o fixo *Cidre*, indica o lugar de habitación ou traballo doutra persoa chamada *Sidre*, derivación do nome grego *Isídoros*, antropónimo composto de *Isis* e *doros* ‘don, regalo’, de resultado ‘don da deusa Isis’.

O Catastro de Ensenada (1752) cita “el lugar de *Vilar de Cidre*” como un dos da parroquia de Razo. Nas Comprobacións deste catastro (1763) o topónimo aparece como *Villar de Cidre* e *Cidre*: “Una casa terreña situada en el lugar de *Cidre*”. O dicionario de Madoz (1845) rexistra *Villardicidre*.

Vilar de Cima

Lugar da parroquia de Rus

O lugar de *Vilar de Cima* está situado na parte montañosa do concello, nun cume ou *cima* que acada os 432 metros de altura. A palabra *cima* provén da latina *CYMA*, primeiro ‘rebento dunha planta’ e despois ‘punta ou parte superior’.

Nunha atestación do ano 1495 do mosteiro de San Martiño Pinario, este cenobio afóralle a un tal Pedro Vizcaíno, morador do antigo couto de *Ferrol*, hoxe nome de aldea próxima, o casal de *Vilar de Cima*, na freguesía de Santa María de Rus. En 1763 as Comprobacións do Catastro de Ensenada recollen o topónimo coa forma *Vilardecima*.

Existe outro lugar denominado *Vilar de Cima* no concello coruñés da Baña.

Vilar de Francos

Lugar da parroquia de Artes

O *vilar* orixe do topónimo *Vilar de Francos* puido estar habitado na época do seu nacemento por uns francos, orixinarios de Francia, ou por uns habitantes que gozarían da condición fiscal de *franco*, no sentido de estaren libres ou francos de certos pagamentos ou impostos. O adxectivo *franco* con este significado quizais se deba ao feito de concederse esta condición preferentemente a comerciantes *francos*, procedentes de Francia, para animalos a que se instalasen nos camiños de peregrinos a Santiago, aínda que a presenza de xentes de orixe franca ou ultrapirenaica está documentada en topónimos como o de *Villa de Francos* antes da aparición dos camiños xacobeos, de acordo coa temperá relación que este pobo estableceu con Galicia.

No lugar de *Vilar de Francos* ergueu unha torre con permiso real un dos García de Pardiñas Villardefrancos (debe ser o segundo, falecido en 1538), orixe do gran pazo de *Vilar de Francos*. Este pazo conserva a súa estrutura orixinal en bo estado xa que hoxe en día está dedicado á hostalaría. Por outra banda, o apelido, como vemos, transmitiuse castelanizado.

Nun documento do ano 1419 do mosteiro de Soandres, publicado por M. Lucas Álvarez, o lugar de *Vilar de Francos* aparece como *Bilar de Franquos*. Anos máis tarde, cando se construíu o pazo homónimo, debeu xurdir o topónimo *O Pazo*, hoxe desaparecido, que se puido usar de maneira simultánea ao de *Vilar de Francos* para denominar o lugar. Así, nunha atestación de 1577 do Arquivo da Catedral de Santiago, un tal Francisco de Avellaneda, encargado da tenza de Artes, arrenda a un labrador chamado Basco de Reixía, veciño de San Xurxo de Artes, o lugar do *Pazo*. O mesmo Francisco de Avellaneda asina en 1579 outra escritura de arrendamento sobre o lugar do *Pazo*. A documentación antiga tamén menciona o *Couto* ou o *Couto de Vilar de Francos*, topónimo referido ao antigo couto dependente dos señores do pazo. Neste sentido, as Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Artes citan no ano 1763 varias propiedades situadas “en el *Coto de Villar de Francos* [...] Otra casa de un alto situada en dicho *Coto*”. A mesma fonte documental menciona o “sitio *Villar de Francos*”. No ano 1603, no mapa elaborado por Fernando Oxea para o conde de Lemos, figura, seguramente referido ao couto, *Villar de Francos*, topónimo que tamén aparece en edicións posteriores. En documentación de 1650 do Arquivo Parroquial de Santa María de Rus cítase un tal “Alverte Paz de *Billardefrancos*, entallador vezino de la feligresía de Santa María de Rus”, limítrofe coa de Artes.

Na parroquia de *Francos* do concello lugués de Baralla existe outro lugar chamado *Vilar de Francos*.

Vilar de Peres

Lugar da parroquia de Rebordelos

O topónimo *Vilar de Peres* podería referirse, co seseo implosivo final característico da zona, a un vilar de alguén apelidado *Pérez*. Non obstante, aparece na documentación antiga varias veces como *Vilar de Peras*: o Catastro de Ensenada (ano 1752) cita o topónimo como *Villar de Peras*; nas súas Comprobacións (ano 1763) lese *Vilar de Peras*, forma que tamén rexistra Carré Aldao (ca. 1928) e a folla 44, *Carballo*, do mapa do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946).

Estas atestacións permiten pensar que a forma actual, *Peres*, non é a forma orixinal e que podería deberse a un ennobrecemento do topónimo. Así, mentres non teñamos máis atestacións antigas non podemos saber se o orixinario foi *Peres* (e as atestacións *Peras* son variantes) ou se o orixinario foi *Peras* (referido á froita ou procedente do latín *petras* ‘pedras’), despois alterado en *Peres* por interferencia do apelido, favorecido por unha relaxación da vogal final, como ocorre no apelido *Barxe*, procedente de *Barxa*, *Cangues* de *Cangas* ou *Lastres* de *Lastras*. Pódese

apuntar que no lugar de *Vilar de Peres* áchase a chamada Casa da Tulla, onde, segundo nos contaron hai anos, se almacenaban diversos produtos do campo (supoñemos que corresponderían ás rendas en especie dun antigo foro).

O *Nomenclátor de Galicia* recolle o topónimo *Vilar de Peras* como nome dunha aldea da parroquia de Lamaigreja, A Pobra do Brollón (Lugo).

Vilar de Suso

Lugar da parroquia de Sísamo

O lugar de *Vilar de Suso*, topónimo equivalente a “vilar de arriba” (*suso* < latín SURSUM ‘arriba’), está situado un pouco máis alto que a aldea inmediata, hoxe chamada *Lamas*, e antigamente *Vilar de Lama*. Daquela o topónimo *Vilar de Suso* creíase no tempo en que o contiguo lugar de *Lamas* recibía o nome de *Vilar de Lama*.

Un documento do ano 1496 do mosteiro de San Martiño Pinario rexistra o casal de *Vilar de Suso*, situado na freguesía de Santiago de Sísamo. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) o topónimo aparece como *Vilar Desuso*: “Una casa terreña situada en el lugar de *Vilar Desuso*”.

O topónimo *Vilar de Suso* repítese nos concellos da Baña e Boimorto (A Coruña).

Vilar de Uz

Lugar da parroquia de Oza

Dado que na zona de Carballo a forma viva para denominar a queiroa ou urce (*Erica arborea*) é *uz* > latín ŪLICE, o topónimo *Vilar de Uz* debe referirse na súa segunda parte a esta planta arbustiva. Outros fitotopónimos que tamén recollen a forma simple da planta en singular, estudados por G. Navaza, son *A Uz*, nome dunha entidade de poboación da parroquia de Oleiros, Carballedo (Lugo), e *Fonte da Uz*, nome de tres lugares deshabitados dos concellos ourensáns de Beariz, Boborás e Larouco.

Nunha atestación do ano 1391 do mosteiro de Mens o topónimo aparece como *Vilarduz*. En 1584 (Arquivo da Catedral de Santiago) figura como *Billar Dus*. No mesmo arquivo, ano 1609, *Vilar Duz*. Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) amósase como *Villar Duz*, *Villar de Uz* e *Uz*: “La mitad de una casa terreña situada en el lugar de *Uz*”.

Vilar do Carballo

Lugar da parroquia de Oza

Como pasou con relación ao topónimo *Carballo*, hoxe nome da capital municipal, no lugar de *Vilar do Carballo* debeu haber outro carballo senlleiro.

No Catastro de Ensenada (1752) dise que o daquela cura párroco de Oza percibía o décimo “de los dos casares de *Vilar do Carvallo*”. Anos despois, en 1845,

o dicionario de Madoz cita na parroquia o lugar de *Carballo*, que debía alternar ese nome co de *Vilar do Carballo*: segundo unha noticia de prensa do ano 1920, aparecida no semanario carballés *El Lunes*, un veciño de Oza propón que a estrada de Carballo a Razo, naquel tempo en proxecto, pasase “por las fincas do *Carballo*, quedando los lugares do Outeiro y la Iglesia al norte y la finca amurallada de las torres de Oza al sur” (trátase do lugar das Torres). A mesma forma do topónimo aparece nas Comprobacións do Catastro de Ensenada no ano 1763, en que citan varias veces na parroquia de Oza o lugar do *Carballo*: “Una casa terreña al sitio do *Carvalho*” e “Una casa de un alto situada en el lugar do *Carvalho*”.

Vilares, Os

Lugar da parroquia de Lema

Lugar da parroquia de Rus

Lugar da parroquia de Sísamo

O topónimo *Os Vilares*, plural de *vilar*, refírese a varios pequenos asentamentos ou explotacións agrícolas.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia de Lema (1763) mencionan “Tres quartos ferrado de sembradura y un seisavo de monte cerrado todo de tercera calidad al sitio dos *Vilares*”. Nunha atestación do ano 1572 do Arquivo Histórico da Universidade de Santiago cítase o “casal de *Os Vilares*, sito en Santa María de Rus”. Referido a este lugar, nas citadas Comprobacións (1763) temos: “Una casa terreña al sitio de los *Vilares*”, “al sitio dos *Vilares*” e “al sitio de *Vilares*”. *Os Vilares* da parroquia de Lema aparece no dicionario de Madoz (1845) castellanizado como *Villares*. Os de Rus e Sísamo recóllense coa forma *Vilares*.

Aínda que menos ca o *Vilar* e *O Vilar*, o topónimo en plural *Os Vilares* tamén é abundante en Galicia.

Vilariño

Lugar da parroquia de Cances

Vilariño é o diminutivo en *-iño* de *Vilar*. Nunha atestación do ano 1299 do arquivo da Fundación Penzol, dispoñible en *Galiciana*, un tal “Alfonsus Fernández de *Villarino*” e a súa muller toman en arrendo dúas partes dunha herdade na “villa de *Villarino* [...] in feligresía de San Martín de Cances”. O Catastro de Ensenada (1763) cita o *lugar de Vilarino*. As súas Comprobacións (1763) mencionan o *lugar de Vilariño*, onde anotan unha casa que lindaba “derecha he izquierda [con] camino real”, antiga vía que, procedente de Malpica, se cruzaba máis adiante, no lugar da *Brea* da parroquia de Carballo, coa que procedía da Coruña.

O nome de lugar *Vilariño* é máis frecuente que *O Vilariño*.

Vilariño da Estrada

Lugar da parroquia de Cances

O lugar de *Vilariño da Estrada*, próximo ao de Vilariño é de creación recente. Atópase, como indica o seu nome, sobre o trazado antigo, que hoxe funciona como vía independente, da estrada AC-414 Carballo-Malpica, seguramente construída aproveitando nalgún dos seus tramos o trazado do camiño real que pasaba polo inmediato lugar de Vilariño e polo de Cances Grande.

O topónimo *Vilariño da Estrada*, que será incluído no vindeiro *Nomenclátor de Galicia*, non figura no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). Tampouco consta no dicionario de Madoz (1845), en Carré Aldao (ca. 1928) nin na folla 44, *Carballo*, do mapa do *Instituto Geográfico y Catastral* (1946). Malia estas ausencias, unha veciña de *Vilariño da Estrada* (topónimo que ela non reconece como tal, pois na nosa conversa sempre lle chamaba *Vilariño*) relatounos que a súa casa, outra contigua, máis pequena e pegada á morada principal, e unha terceira reciben o nome das *casas de Lughó*, en referencia a unha antiga taberna propiedade dunha súa bisavoa onde paraban tratantes de gando procedentes desa cidade. A presenza deste establecemento e o carácter de traballo ambulante dos tratantes parecen cadrar coa antiga existencia do documentado camiño real, sobre o que logo se construíría a estrada AC-414, cuxo trazado máis moderno non pasa por *Vilariño da Estrada* dende o ano 2007, data en que se inaugurou a estrada nova, quedando algúns tramos da vella como estrada independente.

Vilarnovo

Lugar da parroquia de Verdillo

Vilarnovo refírese a un *vilar* considerado *novo* en comparación con outros asentamentos máis antigos.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) citan unha casa “al sitio de *Vilar Novo*”, topónimo que se repite nesta fonte coa forma *Villar-nobo*. No dicionario de Madoz (1845) aparece como *Vilarnovo*.

O *Nomenclátor de Galicia* rexistra outros nove lugares chamados *Vilarnovo*, nos concellos de Arteixo, A Baña, Cedeira, Malpica de Bergantiños, Ortigueira, As Pontes de García Rodríguez, Santa Comba (A Coruña) e Cervantes (Lugo), e tamén *O Vilar Novo* en Abadín (Lugo).

Vilarvello

Lugar da parroquia de Artes

Ao contrario do caso anterior, o topónimo *Vilarvello* nomea un *vilar* considerado no seu día máis antigo ou vello que outros da súa contorna.

As Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) dan conta de “Diez y ocho ferrados de tierra de sembradura al sitio de *Villar Bello*”, topónimo

que non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). O *Nomenclátor de Galicia* rexístrao no ano 2003.

Tamén hai lugares chamados *Vilarvello* nos concellos de Noia, Muxía e San Sadurniño (A Coruña). *O Vilar Vello* nos de Cerceda, Curtis e Muxía (A Coruña).

Vilela (San Miguel)

Parroquia

Vilela

Lugar da parroquia de Entrecruces

Lugar da parroquia de Vilela

Vilela, en latín VILLĒLLA, é un diminutivo de *villa* co sufixo latino -ĒLLA. Nomea, xa que logo, unha *villa* ben no sentido de explotación agro-gandeira de época medieval, ben no de entidade pequena de poboación do medio rural considerada.

Nunha atestación de 1484 do mosteiro de San Paio de Antealtares cítase, con motivo dun contrato de foro, o *casal de Vilela*, en San Xens de Entrecruces. As Comprobacións do Catastro de Ensenada desta freguesía (1763) rexistran “Una casa de un alto en el lugar de *Vilela*” e “Una casa terreña sita en el lugar de *Vilela*”. Á parroquia de *San Miguel de Vilela* refírese outra atestación de 1721 do Arquivo Histórico Diocesano de Santiago, que a cita como *Ssan Miguel de Vilela*. Ao seu lugar homónimo refírense en 1763 as anteditas *Comprobacións*: “Una casa de un alto situada en el lugar de *Vilela*”. *Vilela* é un topónimo abundante en Galicia.

Vioño

Lugar da parroquia de Sofán

J. J. Moralejo e E. Bascuas relacionan o topónimo *Vioño* cunha raíz indoeuropea **wei-* ‘torcer’, aplicada, segundo Bascuas, a pólas flexibles, vimbios etc. Segundo este autor, poderían derivar desta raíz os substantivos *bío*, *beo* e *biorto* ‘vimbio para amarrar feixes’, e os topónimos, probablemente referidos a lugares nos que abundaban os vimbios e outras plantas flexibles, *Vimianzo*, *Vións*, *Vioño*, *Vioxo*, *Biobra* e *Beigondo*, aínda que para Bascuas este último nome de lugar tamén podería “referirse aos ‘retorcidos meandros’ do Ulla e do Iso, pois está na confluencia destes ríos”.

Nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) o topónimo aparece como *Vioño*: “Una casa de un alto situada en el lugar de *Vioño*” e *Bioño*: “Tiene [un tal Juan Vázquez] una casa de un alto en el lugar de *Bioño*”.

Vista Alegre

Lugar da parroquia de Bértoa

O lugar de *Vista Alegre*, topónimo cuxa segunda parte contén o adxectivo *alegre*, que provén de ALĪCER ou *ALĪCRE en latín vulgar (en clásico ALĀCER), está sobre un lugar alto que ofrece unha vista boa ou alegre da zona hoxe ocupada pola vila de Carballo e a súa contorna.

Este topónimo non está documentado no dicionario de Madoz (1845). En Carré Aldao (ca. 1928) aparece como *Vista-Alegre* e o *Nomenclátor de Galicia* recolleo a partir do ano 1930 coa forma actual. Aínda que os topónimos deste tipo adoitan ser bastante modernos, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) cítase un lugar chamado *Bista Alegre* na parroquia de Ardaña: “Otra casa al sitio de *Bista Alegre*”.

En Galicia hai bastantes lugares chamados *Vista Alegre*.

Vivente

Lugar da parroquia de Ardaña

No lugar de *Vivente* viviu, traballou ou tivo unha granxa, *villa* ou explotación agrícola do período medieval algunha persoa de nome *Viventius*, antropónimo de orixe latina ben documentado. Segundo recollemos da profesora A. I. Boullón Agrelo, *Viventius* deriva de *vivens-entis*, participio presente do verbo latino *vivere* ‘vivir’, con valor simbólico para os cristiáns.

Nunha atestación do ano 953 do mosteiro de Celanova cítase unha persoa chamada *Viventius*. O topónimo carballés *Vivente* figura no Catastro de Ensenada (1752) como *lugar de Vibente*. Nas Comprobacións deste catastro (1763) o topónimo aparece varias veces coas formas *Vivente* e *Bibente*: “Un ferrado de sembradura de primera calidad al sitio de *Vivente*” e “Una casa al sitio de *Bibente*”. En 1817 (Arquivo Histórico Diocesano de Santiago) lemos: “la segunda capellanía se llama de San Fernando, sita en el lugar de *Vivente*”, trátase da capelanía da actual capela dos Remedios, que nun principio estivo dedicada a san Fernando.

O topónimo *Vivente* repítese como nome de lugar e parroquia no concello coruñés de Oza dos Ríos.

Vixoteira, A

Lugar da parroquia de Rus

A voz *vixoteira*, quizais emparentada co verbo *vixiar* ou con *ver*, non aparece nos dicionarios ao ser un endemismo lingüístico restrinxido ás terras de Bergantiños. En Carballo e na súa comarca aínda lles é atribuído a persoas xeralmente de idade avanzada que vixían, *vixotan* ou axexan dende as ventás das súas casas os vian-dantes con moita precaución para non seren vistas. En canto á *Vixoteira*, comprobamos que o lugar así chamado se atopa nun lugar decididamente alto dende o cal

se pode avistar, *vixotar* ou vixiar unha ampla extensión de terreo do val de Rus, motivo polo que sospeitamos que este topónimo pode ter un significado similar ao da *Esculqueira*, nome de lugares altos dende os cales se poden esculcar ou vixiar vastas panorámicas. Aínda que só coñecemos unha mención del, parece existir outro lugar bergantiñán chamado *A Vixoteira* situado nun alto. Trataríase do *monte da Vixoteira*, nome dunha altura costeira sobre a que se divisaría o mar de Razo e Baldaio, que vemos na seguinte noticia do ano 2016:

O concello de Carballo optou ao recoñecemento da Senda do Mar: Razo-Baldaio. Esta senda do mar transcorre durante doce quilómetros, de este a oeste, dende o *monte da Vixoteira* no límite con Caión, ata Santa Mariña, no límite co concello de Malpica.

O Catastro de Ensenada (1752) cita un muíño “al [sitio] de *Vigoteira*”. Nas súas Comprobacións (1763) figura o “sitio da *Vijoteira*”. Esta fonte tamén verifica “Una casa terreña al sitio da *Vixoteira*” e “La mitad de un molino al sitio da *Puente da Vijoteira*”. Este muíño, que podería ser o mesmo que cita o devandito catastro, debeu estar sobre o rego da Férveda, pequeno curso fluvial que pasa ao pé do lugar da *Vixoteira*. O topónimo volve aparecer coa forma castellanizada *Vijoteira* no dicionario de Madoz no ano 1845.

Xamozo, O

Lugar da parroquia de Artes

E. Bascuas explica *O Xamozo* como un hidrotopónimo prerromano. Faino provir dunha formación prerromana *YAMŪTIO- ou dunha híbrida *YAMŪCEU-, ambas derivadas dunha raíz hidronímica *ei- ‘ir’, ‘correr (auga)’. Esta explicación coincide coa realidade do lugar, onde o rego de Calvelo recibe as augas do seu afluente o rego do Zoupeiro.

Outra posibilidade sería que no topónimo *O Xamozo* se escondese o nome dun antigo *Xan (o) Mozo*. Así, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada (1763) da parroquia citan a “Manuel de Outeiro el viejo ” e a “Manuel de Outeiro el mozo”.

No Catastro do Marqués de Ensenada (1752) noméase unha “*Dehesa Real* al sitio de *Xamozo* [...] *Jamozo*”. Nesta mesma fonte cítase un muíño situado “al sitio de *Puerto Xamozo*” e nas Comprobacións (1763) *Puerto de Jamozo*, *porto* ou paso fluvial que estaría sobre o devandito rego de Calvelo.

Xenarde

Lugar da parroquia de Noicela

O topónimo *Xenarde* podería derivar do antropónimo *Genardus* en xenitivo, variante de *Janardus*. De (VILLA) GENARDI teríamos *Xenarde*, coa anómala conservación do *n* entre vogais. O antropónimo *Genardus* é de etimoloxía incerta. Piel e Kremer apuntan a unha orixe foránea do nome, ao chamarlles a atención a conservación en

galego do seu *-n-* intervocálico. Estes autores afirman que o seu segundo termo, *-ardus*, non é gótico, senón franco. En canto á súa primeira parte, podería ser unha raíz *gen-*, de orixe moi discutida, quizais celta: *-genos-* ‘nacido de’, testemuñada na onomástica franca dende o século III.

Unha atestación de arredor do ano 846, documentada en *Diplomática española del período astur*, cita un *Genardus frater* e, en 973, no *Livro Petro. Cartulario da Sé de Coimbra*, documéntase un tal *Janardus*. En canto ao topónimo *Xenarde*, nas Comprobacións do Catastro de Ensenada da parroquia (1763) é citado como *Genarde* e *Jenarde*. Non aparece no dicionario de Madoz entre os lugares da parroquia, pero si en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase entre os anos 1888 e 1991 como *Genarde*, aínda que non se documenta no de 1910.

No concello coruñés de Ordes hai outro lugar chamado *Xenarde*.

Xoane

Lugar da parroquia de Goiáns

Xoane da Estrada

Lugar da parroquia de Goiáns

Se *Seoane* (< *ecclesia sancti Iohanni*) se refire á advocación de San Xoán, *Xoane*, que contén o mesmo nome persoal, menciona, tamén en xenitivo, un posesor do mesmo nome a partir dunha posible (VILLA) IOHANNI. O antropónimo bíblico latinizado como *Iohannes* ‘Deus (é) misericordioso’, provén, a través do grego *Ioanes*, do hebreo *Yohanan*, composto de *Yoh* ou *Yah*, abreviatura de *Yaveh* ‘Deus’ e *hanan* ‘misericordia’.

Un documento do ano 969 do mosteiro de Samos rexistra un lugar chamado *villa Iohanni*, que debeu estar na parroquia de Castro de Rei de Lemos, Paradelá (Lugo): “in villa Iohanni que iacet costa montis Vulturaria, discurrente rivulo Logio”. O lugar carballés de *Xoane* aparece coa forma *Juane* no Catastro de Ensenada (1752) e nas súas Comprobacións (1763) como *Joane*. En 1833 (Arquivo Histórico Diocesano de Santiago), nun documento publicado por D. Domínguez, solicítase licenza para trasladar as imaxes e os oficios relixiosos da capela de Santa Cecilia, daquela situada nun outeiro da parroquia de San Paio de Coristanco, para a do lugar de *Joane*: “apenas tiene exercicio dicha capilla, ni presenta utilidad cuando la del lugar de *Joane*, parroquia de Goyanes [...] es mui útil a aquella población”.

En canto ao lugar de *Xoane da Estrada* fúndase posteriormente ao de *Xoane*, cando se constrúe a antiga estrada local, actual AC-414 Carballo-Malpica. Este topónimo aparece en Carré Aldao (ca. 1928) como “*Xoane de la Carretera* o de *la Casilla*”, en referencia á casa de legoeiros, aínda existente no lugar habilitada como domicilio particular, como ocorreu con outras destas construcións.

O topónimo *Xoane* repítese nos concellos de Padrón (A Coruña) e Boborás (Ourense).

Xuncal, O

Lugar da parroquia de Lema

No espazo natural de Baldaio cómpre distinguir a súa lagoa litoral, a marisma e o chamado *xuncal de Lema*, onde se atopa a aldea do *Xuncal*, topónimo derivado de *xunco*, co sufixo abundancial *-al* (< latín *-ALE*), nunha zona na que predomina a xunqueira salina.

O Catastro de Ensenada (1752) cita na parroquia de Rebordelos, lindeira coa de Lema, un muíño “al sitio do *Juncal*”. As súas Comprobacións (1763) mencionan o “sitio do *Juncal*” na freguesía de Noicela, lindeira na súa parte costeira (e interior) coas de Lema, onde tamén é citado o topónimo, e Rebordelos. Este lugar pode ser o devandito *xuncal de Lema* que se estende polas tres parroquias mencionadas, e non a actual aldea do *Xuncal*, xa que este topónimo non aparece no dicionario de Madoz (1845) nin en Carré Aldao (ca. 1928). No *Nomenclátor de Galicia* rexístrase por primeira vez no ano 2003.

O topónimo *O Xuncal* e *Xuncal*, menos frecuente nesta forma, son abundantes en Galicia.

Zarrallo, O

Lugar da parroquia de Sofán

O DdD ofrece a voz *zarrallo* coa equivalencia de ‘sarro que pende del canizo en las cocinas. Hollín’. A partir deste significado, o topónimo *O Zarrallo*, relacionado coa voz prerromana SARRO OU SARRIO, podería referirse a unha acumulación de lodos ou de sedimentos areosos e pedrosos arrastrada e depositada polas augas do río Carral, que pasa pola parte máis baixa da aldea onde puido nacer o topónimo. A este respecto, os dicionarios recollen, á parte do citado vocábulo *zarrallo*, o seu equivalente no primeiro significado, *sarrío* ‘substancia negra que se desprende do fume e se adhire aos obxectos e ás paredes’, ‘substancia de natureza calcaria que forma unha placa sobre o esmalte dos dentes, ensuciándoos; charrizo, pedra’. En canto a *sarridallo* é voz que o dicionario de Franco Grande explica como ‘cascajo’. No DdD, o dicionario de Juan Manuel Pintos recolle a voz galega *sarrío* ‘sarro, arena’. Corominas e Pascual documentan o castelán *sarro* ‘depósito calizo que dejan las aguas’ e o vasco *sarna* ‘hermano de *sarra* (o *sara*), escoria de hierro’, ‘herrumbre’, ‘arena gruesa de río’.

Non atopamos *O Zarrallo* no Catastro de Ensenada (1752) nin nas súas Comprobacións (1763). O topónimo tampouco aparece no dicionario de Madoz (1845). No *Nomenclátor de Galicia* recóllese a partir de 1920 como *Cerrallo*, forma que se mantén ata o ano 1991.

Bibliografía

- Aira González, Raquel (2004): “Notas sobre a onomástica medieval da terra de Bergantiños”, en Rosario Álvarez, Francisco Fernández Rei e Antón Santamarina (eds.), *Actas do I Congreso internacional “A lingua galega: historia e actualidade”. 16-20 de setembro de 1996*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, vol. III, 459-473.
- Alonso, José Carlos (2017): “Plano de la cuenca del río Monelos en el año 1906”, *As Xubias, Os Castros, A Gaitreira. Historia de una barriada en imágenes y fotos antiguas* [blog] 16/XII/2017. Disponible en <https://asxubiasoscastrosgaitreira.wordpress.com/2017/12/16/17432/>
- Alonso Estravís, Isaac (1995): *Dicionário da língua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Álvarez Maurín, María del Pilar (1994): *Diplomática asturleonese. Terminología toponímica*. León: Universidad.
- Amor Meilán, Manuel (1980 [1928]): *Lugo*. Vol. VIII (1), en Francisco Carreras Candi (dir.), *Geografía general del Reino de Galicia*. A Coruña: Ediciones Gallegas.
- Ares Vázquez, Nicandro (2012-2013): *Estudos de toponimia galega*. 2 vol. A Coruña: Real Academia Galega.
- Barreiro Somoza, José (1987): *El señorío de la iglesia de Santiago de Compostela (siglos IX-XIII)*. A Coruña: Diputación provincial.
- Bascuas, Edelmiro (2000): “Rego y Requeixo. Una pervivencia hispana de la raíz indoeuropea *er-* ‘moverse’”, *Verba* 27, 359-378.
- (2002): *Estudios de hidronimia paleoeuropea gallega. Verba. Anuario Galego de Filoloxía*. Anexo 51. Santiago de Compostela: Universidade.
- (2005): *Hidronimia y léxico de origen paleoeuropeo en Galicia*. Sada: Edicións do Castro.
- (2014): *Novos estudos de hidronimia paleoeuropea galega*. Vigo: Universidade.
- Boullón Agrelo, Ana Isabel (1999): *Antroponimia medieval galega (séculos VI-II-XII)*. Tübingen: Niemeyer.

- (2017): “Nomes, topónimos e apelidos: camiños de ida e volta”, *Guavi-
ra Letras* 13 (25) [monográfico: *A toponimia em foco: principios, métodos,
enfoques*], 34-49.
- (2017): “O *Dicionario dos apelidos galegos* e a restitución das formas
galegas”, en Ana Isabel Boullón Agrelo e Luz Méndez (eds.), *Estudos de
Onomástica Galega II. Os nomes e os apelidos: aspectos legais, sociais e
lingüísticos*. A Coruña: Real Academia Galega, 45-68.
- Bravo Pérez, Irene, María Luisa Vázquez Freire e Francisco Fernández Rei
(coord.) (2006): “A configuración do espazo a través do léxico: fragas, frei-
tas e lameiros”, en Rosario Álvarez, Francisco Dubert García e Xulio Sousa
Fernández (eds.), *Lingua e territorio*. Santiago de Compostela: Consello
de Cultura Galega / Universidade de Santiago de Compostela / Instituto da
Lingua Galega, [357]-385.
- Búa Carballo, Carlos (2007): “Sobre topónimos modernos galegos en -ollo de po-
sible orixe prerromana”, en Luz Méndez e Gonzalo Navaza (eds.), *Actas do
I Congreso Internacional de Onomástica Galega “Frei Martín Sarmiento”.*
Santiago de Compostela, 2, 3 e 4 de setembro de 2002. Santiago de Com-
postela: Asociación Galega de Onomástica, 391-412.
- (2018): *Toponimia prelatina de Galicia. Verba. Anuario Galego de Fi-
lología*. Anexo 78. Santiago de Compostela: Universidade.
- Bugallal y Vela, Jaime e Jesús Ángel Sánchez García (2002): “Vilardefrancos. Re-
consideración de un gran pazo y su linaje”, *Quintana* 1, 153-177.
- Cabeza Quiles, Fernando (1987): “Monte Neme, entre Carballo y Malpica, sacra-
lidad antigua y fuente de leyendas que reviven con la llegada del San Juan”,
La Voz de Galicia 20/VI/1987.
- (1992): *Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu
significado*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- (2000): *Os nomes da terra. Topónimos galegos*. Noia: Toxosoutos.
- (2008): *Toponimia de Galicia*. Vigo: Galaxia.
- (2014): *A toponimia celta de Galicia*. Noia: Toxosoutos.
- (2018): *Toponimia da Estrada*. Terra Nomeada 4. A Coruña: Real Aca-
demia Galega /Asociación Galega de Onomástica. [https://doi.org/10.32766/
rag.336](https://doi.org/10.32766/rag.336)
- Carballeira Anllo, Xosé María (coord.) (2000): *Gran Dicionario Xerais da Lingua*.
Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Carrasco, Lorena e Gonzalo Navaza (2014): *Toponimia do Val de Fragoso III.*
Beades. Vigo: Universidade.
- Carré Aldao, Eugenio (1980 [1928]): *La Coruña*. Vol. IV (1); V (2); VI (3); VII
(4), en Francisco Carreras y Candi (dir.), *Geografía general del Reino de
Galicia*. A Coruña: Ediciones Gallegas.

- Cavero, Gregoria (2007): “Nobles y monjes: los Osorio villafranquinos y los monasterios bercianos”, en *Congreso “Nobleza y aristocracia berciana: el Marquesado de Villafranca”*. 27, 28, 29 y 30 de Septiembre de 2007. Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos, 132-149. Disponible en <https://ieb.org.es/images/publicaciones/digitales/MarkesadoVillafranca/ElMarkesadoDeVillafranca.pdf>
- Concepción Suárez, Julio (2007): *Diccionario etimológico de toponimia asturiana*. Oviedo: KRK ediciones.
- Cornide, José (1991): *Descripción circunstanciada de la costa de Galicia, y raya por donde confina con el inmediato reino de Portugal: hecha en el año 1764*. Sada: Edición do Castro. Edición e estudo de Xosé Luís Axeitos.
- Corominas, Joan e José Antonio Pascual (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. 6 vols. Madrid: Gredos.
- Cotelo, María do Carme (1985): “En Meixonfrío queda el único superviviente de los que llevaban el hielo al ‘Pozo da Neve’, actualmente en ruínas”, *La Voz de Galicia* 21/VIII/1985.
- Díaz Fidalgo, Eduardo (2015): “A Fonte das Ferras”, *La Región* 15/II/2015.
- Domínguez Pallas, Désirée (2006): *O patrimonio relixioso de Carballo. Estudo artístico e colección documental. Séculos XVI-XX*. Carballo: A.C. Lumieira.
- Du Cange, Charles du Fresne [et al.] (1883-1887): *Glossarium mediae et infimae latinatis*. Niort: L. Favre. Disponible en <https://archive.org/details/glossariummedia01adelgoog/page/n2>.
- Evans, David Ellis (1967): *Gaulish personal names: a study of some continental celtic formations*. Oxford: Clarendon Press.
- Fernández Carrera, Xan (2013): *Guía de Carballo*. Carballo: Concello.
- Fernández Rei, Francisco (1991): *Dialectoloxía da lingua galega*. 2ª ed. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Ferreira Priegue, Elisa (1988): *Los caminos medievales de Galicia. Boletín Auriense*. Anexo 9. Ourense: Museo Arqueológico Provincial.
- Ferro Ruibal, Xesús (dir.) (1992): *Diccionario dos nomes galegos*. Vigo: Ir Indo.
- (1996): *Cadaquén fala como quen é. Reflexións verbo da fraseoloxía enxebre*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Flórez, Henrique (1764): *De las iglesias Britoniense y Dumiense, incluídas en la actual Mondoñedo*. España Sagrada XVIII. [Madrid]: En la oficina de Antonio Marín.
- Fontán Rodríguez, Domingo (1845): *Carta Geométrica de Galicia, dividida en sus provincias*. [s.l.]: [s.n.].
- Foro da Lagoa* (1771) e outros documentos. Arquivo persoal de Xan Fraga Rodríguez.

- Fraga Rodríguez, Xan (2004): *Crónicas de Carballo II*. Carballo: A. C. Lumieira.
- (2006): *Crónicas de Carballo III*. Carballo: A. C. Lumieira.
- Franco Maside, Rosa María (2000): “Rutas naturais e vías romanas na provincia da Coruña”, *Gallaecia* 19, 143-170.
- Gaffiot, Félix (1934): *Dictionnaire latin français*. Paris: Hachette. Disponible en <https://www.lexilogos.com/latin/gaffiot.php>.
- García Arias, Xosé Lluís (2005): *Toponimia asturiana, el porqué de los nombres de nuestros pueblos*. Oviedo: Editorial Prensa Asturiana.
- García de Diego, Vicente (1989): *Diccionario etimológico español e hispánico*. Madrid: Espasa-Calpe.
- González Alonso, Antonio Estebán (2016): “Gibraltar, Gibraltar”, *Af2toral* [blog] 30/VII/2020. Disponible en <https://af2toral.wordpress.com/2020/07/30/gibraltar-gibraltar/>
- González Muñoz, María del Carmen (1982): *Galicia en 1571: población y economía*. Sada: Edición do Castro.
- Hermo González, Gonzalo (2013): “Toponimia maior da parroquia de Taragoña (Rianxo, O Barbanza): estudo etimolóxico”, *Estudos de Lingüística Galega* 5, 43-67.
- (2013): “Topónimos de base *Sarant-* e *Serant-*: unha hipótese etimolóxica común”, *Revista Galega de Filoloxía* 14, 43-69.
- HGNB = Piel, Joseph-Maria e Dieter Kremer (1976): *Hispano-gotisches Namenbuch*. Heidelberg: Carl Winter.
- Hoyo, Jerónimo del (1952): *Memorias del arzobispado de Santiago (1607)*. Santiago de Compostela: Porto y Cía. Editores. Edición de Ángel Rodríguez González e Benito Varela Jácome.
- Itinerario descriptivo militar de España: formado y publicado por el deposito de la guerra, con los datos recogidos sobre el campo, por el cuerpo de estado mayor del ejército*. Tomo 7. *Galicia*. Madrid: Rivadeneyra, 1866.
- Kajanto, Iiro (1982): *The latin cognomina*. Roma: G. Bretschneider editore.
- Labrada, José Lucas (1971 [1804]): *Descripción económica del Reino de Galicia*. Vigo: Galaxia. Edición facsimilar.
- López Ferreiro, Antonio (1983 [1898-1911]): *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela (apéndices documentais)*. Santiago de Compostela: Sálvora. Edición facsimilar.
- Lorenzo Baleirón, Manuel (2011): *Toponimia de Dodro e de Laiño. Os nomes na auga*. Dodro: Concello. Disponible en http://www.dodro.gal/c/document_library/get_file?uuid=6ab9e609-264f-48da-901b-e27ecf6a3a3b&groupId=12226
- Loução, João Luis Lourenço (1931): “Lexicografía das Margens do Minho”, *Revista Lusitana* XXIX, 246-276.

- Lucas Álvarez, Manuel (2001): *San Paio de Antealtares, Soandres y Toques: tres monasterios medievales gallegos*. Sada: Edición do Castro.
- Mabillon, Jean (1723): *Vetera Analecta*. París: Montalant.
- Madoz, Pascual (1845-1850): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. 16 vols. Madrid: Est. Literario Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti.
- Marqués Valea, Xulia (2004): *A Toponimia de Trabada*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Martínez Lema, Paulo (2018): *Toponimia de Begonte e Rábade*. Terra Nomeada 2. A Coruña: Real Academia Galega / Asociación Galega de Onomástica. <https://doi.org/10.32766/rag.333>
- Méndez, Luz (2007): “Topónimos medievales en terra de Nóvoa (Carballeda de Avia)”, en Luz Méndez e Gonzalo Navaza (eds.), *Actas do I Congreso Internacional de Onomástica Galega “Frei Martín Sarmiento”*. Santiago de Compostela, 2, 3 e 4 de setembro de 2002. Santiago de Compostela: Asociación Galega de Onomástica, 427-435.
- Michelena, Luis (1989): *Apellidos vascos*. San Sebastián: Editorial Txertoa.
- Miñano y Bedoya, Sebastián (1826-1829): *Diccionario geográfico estadístico de España y Portugal*. Madrid: Imprenta de Pierart-Peralta.
- Moralejo, Juan José (2008): *Callaica Nomina. Estudios de Onomástica Gallega*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (2009): “Hidrotoponimia prerromana de Gallaecia”, en Dieter Kremer (ed.), *Onomástica galega II: onimia e onomástica romana e a situación lingüística do noroeste peninsular. Verba. Anuario Galego de filoloxía*. Anexo 64. Santiago de Compostela: Universidade, [37]-90.
- (2011): “Topónimos galaicos con final -oño”, en Eugenio R. Luján e Juan Luis García Alonso (eds.), *A greek man in the iberian street. Papers in linguistics and epigraphy in honour of Javier de Hoz*. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 257-267.
- Moralejo Laso, Abelardo (1977): *Toponimia gallega y leonesa*. Santiago de Compostela: Pico Sacro.
- Navaza Blanco, Gonzalo (2002): “Dialectoloxía e toponimia”, en Rosario Álvarez, Francisco Dubert García e Xulio Sousa Fernández (eds.), *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, 137-146.
- (2006): *Fitotoponimia galega*. Biblioteca Filolóxica Galega. Santiago de Compostela: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- (2007): “Estudo etimolóxico”, en *Estudo da microtoponimia nas Mariñas lucenses e Ortegal*. [Santiago de Compostela]: Sociedade para o Desenvolvemento Comarcal de Galicia. Dispoñible en https://mediorural.xunta.gal/sites/default/files/publicacions/2019-10/Microtoponimiasf__1_.pdf

- (2007): *Toponimia de Catoira*. Catoira: Concello.
- (2009): “Toponimia prelatina na documentación medieval de Galicia”, en Dieter Kremer (ed.), *Onomástica galega II: onimia e onomástica romana e a situación lingüística do noroeste peninsular. Verba. Anuario Galego de filoloxía*. Anexo 64. Santiago de Compostela: Universidade, [215]-226.
- (2012): “Nigrán, Vilameán, Seixas”, en Bieito Arias Freixedo, Xosé María Gómez Clemente e Gabriel Pérez Durán (eds.), *Sementar para os que veñan. Homenaxe a Camiño Noia*. Vigo: Universidade, 397-415.
- (2017): “A intervenção régia na toponimia galega medieval. Os nomes de Afonso IX (1188-1230)”, *Guavira Letras* 13 (25) [monográfico: *A toponimia em foco: princípios, métodos, enfoques*], 50-78.
- Nunes, Naidea (2016): “Alcunhas”, en *Dicionário enciclopédico da Madeira “Aprender Madeira”*. [S.l.]: Agência de Promoção da Cultura Atlântica. Disponível en <http://aprenderamadeira.net/article/alcunhas>
- Nogueira Esmoris, Xelasio (1998): *A comarca de Bergantiños. Estudio demográfico (1887-1996). O caso particular da parroquia de San Xoán de Carballo*. A Coruña: Deputación provincial.
- Palacio Sánchez, Antón (1981): *Toponimia del ayuntamiento de Pantón (Lugo)*. Santiago de Compostela: Universidade. Tese de doutoramento.
- (2017): “Antropónimos en topónimos galegos”, en Ana Isabel Boullón Agrelo (ed.), *Estudar toponimia. Aproximacións metodolóxicas e interpretativas. Verba. Anuario de Filoloxía Galega*. Anexo 75. Santiago de Compostela: Universidade, [115]-136.
- Parga Pondal, Salvador (2010): *Comarca natural de Bergantiños*. Buño: Asociación de Desenvolvemento da Comarca de Bergantiños.
- Pensado, José Luis (1964): “Huellas de ‘NEMUS’ en el asturiano”, *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos* 51, 3-10. Reedición en *Estudios Asturianos*. Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana, 329-333, 1999.
- Pérez Martín, Antonio (2007): “Vocabulario alistiano de Figueruela”, *Asociación Cultural Zamorana Furmiento* [web]. Disponível en <http://www.furmientu.org/03Vocabularios2007/05VocabularioFigueruela.pdf>
- Piel, Joseph-Maria (1947): “Nomes de lugar referentes ao relevo e ao aspecto geral do solo (Capítulo de uma toponimia galego-portuguesa)”, *Revista Portuguesa de Filologia* 1, 153-198.
- (1948): *Nomes de “possessores” latino-cristãos na toponimia asturo-galego-portuguesa*. Coimbra: Coimbra Ed.
- (1949): “Os nomes dos santos tradicionais hispânicos na toponimia peninsular”, *Biblos* 25, 287-353.
- (1953): “Notas de toponimia galega”, *Revista Portuguesa de Filologia* 6, 51-72.

- Pokorny, Julius (2005): *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. 2 vols. Tübingen und Basel: Francke Verlag. 5ª edición.
- Pumar Gándara, Xosé (2012): *Viaxe polo corazón de Bergantiños*. Ferrol: Embora.
- Rivas Quintas, Eligio (2009): “El Camino Mozárabe IV”, *O Camiño Auriense* 5, [4-6].
- Rodríguez Casal, Antón (1975): *Carta arqueológica del partido judicial de Carballo de Bergantiños*. Carballo: Concello.
- Rodríguez González, Eladio (1958-1962): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. 3 vols. Vigo: Galaxia.
- Sánchez Rei, Xosé Manuel (2011): *Lingua galega e variación dialectal*. Bertami-ráns: Laiovento.
- (2013): “Os nomes de lugar e a dialectoloxía: algunhas consideracións sobre as variantes locais do galego e a súa atestación nos topónimos”, *Verba* 40, [289]-414.
- (2018): “Toponimia menor e conservadorismo lingüístico: algúns exemplos contemporáneos da cidade da Coruña”, *Labor Histórico* 4 (2), [monográfico: *Interseções entre a historicidade da língua e a historicidade do texto sob a ótica das Tradições Discursivas*], 135-148. <https://doi.org/10.24206/lh.v4i2.23558>
- Sarmiento, Martín (1973): *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega*. Salamanca: Universidad. Edición e estudo de José Luis Pensado.
- (1975): *Viaje a Galicia (1745)*. Salamanca: Universidad. Edición e estudo de José Luis Pensado.
- Schulze, Wilhelm (1966): *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*. Berlín-Zürich-Dublín: Weidmann.
- Solin, Heikki e Olli Salomies (1988): *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*. Hildesheim-Zürich-New York: Georg Olms Verlag.
- Soto Arias, María Rosario (2007): “Estudo dos alcumes de catro localidades galegas”, en Luz Méndez e Gonzalo Navaza (eds.), *Actas do I Congreso Internacional de Onomástica Galega “Frei Martín Sarmiento”: Santiago de Compostela, 2, 3 e 4 de setembro de 2002*. Santiago de Compostela: Asociación Galega de Onomástica, 313-326.
- Viterbo, Joaquim de Santa Rosa (1865): *Elucidário das palavras, termos e frases que em Portugal antigamente se usaram e que hoje regularmente se ignoram*. 2 vols. Porto / Lisboa: Livraria Civilização.
- Zapico Barbeito, María Pilar (2005): *Colección diplomática do mosteiro de Santiago de Mens*. Noia: Toxosoutos.

Recursos en liña

- ACS = *Arquivo - Biblioteca da Catedral de Santiago*. Santiago de Compostela: Catedral. Dispoñible en <http://csa.archivo3000.es/jopac/controladorconopac>
- AGON = *Asociación Galega de Onomástica* [web]. Santiago de Compostela: AGON. Dispoñible en <http://ilg.usc.es/agon/>
- AHUS = *Arquivo Histórico da Universidade de Santiago de Compostela*. Santiago de Compostela: Universidade. Dispoñible en <http://www.usc.es/gl/servizos/arquivo/index.html>
- CAG = Boullón Agrelo, Ana I. e Xulio Sousa Fernández (dirs.) (2006-): *Cartografía dos Apelidos de Galicia*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://ilg.usc.es/cag/>
- CME = Ministerio de Cultura (2004-): *Catastro de Ensenada* [web]. [Madrid]: PARES. Dispoñible en <http://pares.mcu.es/Catastro/>
- CODOLGA = López Pereira, Eduardo (dir.) (2006-): *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Dispoñible en <http://corpus.cirp.es/codolga/>
- DdD = Santamarina, Antón (coord.) (2006-2018): *Diccionario de Dictionaries. Corpus lexicográfico da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://sli.uvigo.es/TILG/index.html>
- DRAE = Real Academia Española (2014-): *Diccionario de la lengua española*. 23.ª ed., [versión 23.3 en liña]. Madrid: Real Academia Española. Dispoñible en <https://dle.rae.es>.
- DRAG = González González, Manuel e Antón Santamarina Fernández (dirs.) (2006-): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. Dispoñible en <http://academia.gal/diccionario>
- Galiciana* = Xunta de Galicia (2016-): *Galiciana. Arquivo Dixital de Galicia* [web]. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Dispoñible en: <https://arquivo.galiciana.gal/arpadweb/gl/inicio/inicio.do>
- NG = Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia (2003-): *Nomenclátor de Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia. Dispoñible en <https://www.xunta.gal/nomenclator>
- PARES = Ministerio de Cultura y Deporte (2008-): *Portal de Archivos Españoles* [web]. Madrid: Ministerio de Cultura y Deportes. Dispoñible en <http://pares.mcu.es/>
- TMILGa = Varela, Xavier (dir.) (2007-): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Universidade / Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://ilg.usc.es/tmilg/tes>

Nomenclátore

- 1888 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España en 1º de enero de 1888* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1891-1895.
- 1900 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico con referencia al 31 de diciembre de 1900. Madrid: Imprenta de la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico, 1904.
- 1910 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico y Estadístico con referencia al 31 de diciembre de 1910. Madrid: Talleres del Instituto Geográfico y Estadístico, 1916.
- 1920 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística con referencia al 31 de diciembre de 1920. Madrid. Talleres del Instituto Geográfico y Catastral, [1924?].
- 1930 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística con referencia al 31 de diciembre de 1930. Madrid: Talleres del Instituto Geográfico y Catastral, 1933.
- 1940 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población de España* / formado por la Dirección General de Estadística con referencia al 31 de diciembre de 1940. Madrid. Dirección General de Estadística, [1941?]
- 1970 = *Censo de la población de España de 1970; Nomenclator de las ciudades, villas, aldeas y demás entidades de población: provincia de Lugo* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1973.
- 1981 = *Censo de la población de España de 1981; Nomenclátor de la provincia de La Coruña* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1984.
- 1986 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población con especificación de sus núcleos: padrón municipal de habitantes: 1986* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1990.
- 1991 = *Nomenclátor de las ciudades, villas, lugares, aldeas y demás entidades de población con especificación de sus núcleos: censos de población y viviendas: 1991* / Instituto Nacional de Estadística. Madrid: INE, 1993.

Índice xeral

Introdución	5
Explicación dalgúns termos	9
Parroquias e lugares do concello de Carballo	11
Formas comentadas	17
Agramaior	17
Airas, As	17
Albeiro	18
Alborín	18
Alborís	19
Aldea, A	19
Aldemunde (Santa María Madanela)	20
Aldemunde de Abaixo	20
Aldemunde de Arriba	20
Algara, A	21
Almacén, O	22
Altiboa, A	22
Alto, O	23
Anllóns	23
Añón, O	24
Añón de Verdillo, O	25
Ardaña (Santa María)	25
Areal, O	25
Areas, As	26
Areosa, A	26
Arganosa	26
Armeade	27
Arnados	28
Artes (San Xurxo)	28

Aseñado, O	29
Aveas, As	30
Baldaio	30
Baldomar	31
Ballota	31
Baltar	32
Baralla	33
Barbalde de Abaixo	33
Barbalde de Arriba	33
Barcia, A	34
Bardanca, A	35
Barís	35
Barral, O	36
Barreira, A	36
Barreiro, O	36
Bas	36
Bértoa (Santa María)	37
Betrís	38
Bolón	38
Borrazás	39
Bouzanogueira	39
Bouzas, As	40
Braílle	40
Braña, A	40
Braña de Abaixo, A	40
Braña de Arriba, A	41
Brea, A	42
Cabalos	43
Cabana, A	43
Cabanas	43
Cadaval, O	44
Cadaveira, A	44
Calvelo de Abaixo	44
Calvelo de Arriba	45
Calvos	45
Calzada, A	46
Cambre	46
Cambrelle	46

Campo, O	47
Campo da Feira, O	47
Campo de Arriba	48
Campo de Guntían, O	48
Campo de San Pedro, O	48
Campos de Bolón	49
Camposa, A	50
Cances (San Martiño)	50
Cances da Vila	50
Cances Grande	50
Canedos, Os	51
Canelas, As	51
Canosa, A	52
Cáparos	52
Carballedo	53
Carballeiras, As	53
Carballo (San Xoán)	54
Carracedo	55
Carracha, A	56
Carrís, Os	57
Casadelas	57
Casais	57
Casal de Perros	58
Casaldares	59
Casanova, A	60
Casas Novas, As	60
Castelo, O	60
Castrillón	61
Castro	62
Castro, O	62
Caxín	63
Ceide	63
Centeás	63
Cepeira, A	64
Cerdeiriña, A	64
Cernide	65
Cesta, A	65
Cestro	66

Chacín	66
Chamusqueira	67
Chans, As	67
Charrúa, A	68
Cheda, A	68
Choiás	69
Constenla	70
Cornaces	70
Corredoira, A	70
Costa, A	71
Costenla, A	71
Cótaro, O	71
Cotomil, O	72
Cotote, O	73
Covas, As	73
Covas de Abaixo	73
Covas de Arriba	73
Cristina, A	74
Cruz, A	74
Cuartos, Os	75
Cubela, A	75
Encrucilladas, As	76
Entrecruces (San Xens)	76
Entreríos	76
Ermida, A	77
Esmorís, O	78
Espanadeira, A	78
Espiño, O	78
Esteves	79
Evas	79
Feira de Verdillo, A	80
Feixe	80
Ferradal, O	81
Ferrol	82
Férveda	82
Férveda, A	82
Fieital, O	83
Figueiroa	84

Fondal, O	84
Fonte, A	85
Fonte Caldeira, A	85
Forno, O	86
Fraga, A	86
Freiriña, A	87
Freixal, O	87
Gándara, A	87
Ganduma, A	88
Garrida, A	88
Gastrar	89
Goiáns (Santo Estevo)	89
Goiáns de Arriba	89
Goiáns do Rego	89
Gomes, Os	90
Gontade	90
Gonzalves, Os	90
Granxa, A	91
Grela, A	92
Guelra, A	92
Guilfonxe	92
Guitoi de Abaixo	93
Guitoi de Arriba	93
Guntián	93
Igrexa, A	94
Igrexario, O	94
Imende, A	94
Infantas, As	95
Labradas, As	96
Lagarteira, A	96
Lagoa, A	97
Lamas	98
Leboreo	99
Lebosende	99
Leira	100
Lema (San Cristovo)	100
Liñares	101
Liñeiro	102

Loenzo de Abaixo	102
Loenzo de Arriba	102
Longras	103
Loureiro	103
Loureiros, Os	103
Louride	104
Lugar de Abaixo, O	104
Maceira	104
Maroas, As	105
Meixonfrío, O	105
Millarade	107
Mirón	107
Monelos	108
Monte, O	108
Monte do Rei, O	108
Moucho, O	109
Nandufe	110
Neme	110
Nétoma	111
Nión	111
Nogareda	112
Noicela (Santa María)	112
Noicela de Abaixo	113
Noicela de Arriba	113
Noví	113
Outeiriños	114
Outeiro, O	114
Outeiros, Os	114
Outón, O	115
Oza (San Breixo)	116
Oza Vella	116
Padreiro, O	116
Pallas, As	117
Paradela	117
Paraíso, O	118
Pardiñas	118
Pazos	119
Pedra da Galiña, A	119

Pedra do Sal, A	120
Pedra Furada, A	121
Pedreira, A	121
Pedriñas, As	121
Pedrosa, A	122
Pego, O	122
Pereira, A	123
Pereiriña, A	123
Pereiro, O	123
Pereiro Vello, O	123
Periscal de Abaixo	123
Periscal de Arriba	124
Picho, O	124
Picoto, O	124
Pifaina, A	125
Pilro, O	125
Pinos, Os	126
Piña, A	126
Piñeiro, O	127
Piñeiro da Alta, O	127
Piñeiro da Baixa, O	127
Ponte, A	127
Ponte Carral, A	128
Ponte Rosende, A	128
Pontenova, A	128
Pordiños	129
Porto Covo, O	130
Porto da Rama	130
Portochán	131
Portopaio, O	131
Pozas, As	132
Praza, A	132
Prearada	133
Prego, O	134
Pumara, A	135
Queo da Estrada	135
Queo de Abaixo	135
Queo de Arriba	135

Quintáns	136
Quintela	137
Quinto, O	137
Rabazosa, A	138
Rachola, A	138
Raiña, A	138
Ramalleira, A	139
Ramil	139
Ramiscosa, A	140
Rapadoiro, O	140
Razo (San Martiño)	140
Razo da Costa	141
Rebordelos (San Salvador)	141
Reboredo, O	142
Redonda, A	142
Rega, A	143
Rego, O	143
Regueira de Abaixo	143
Regueira de Abaixo, A	143
Regueira de Arriba	143
Regueira de Arriba, A	144
Reixía	144
Requeixo	145
Revolta, A	146
Ribeira, A	146
Ribeiriña, A	147
Río, O	148
Río de Antelo, O	149
Río de Loenzo, O	149
Rodo, O	149
Rueiro, O	150
Rus (Santa María)	151
Sabadín	151
Sañas, As	152
Salto, O	153
Sambade	154
Samiro	154
San Lois	155

San Mamede	155
San Miguel	156
San Paio	156
San Sadurniño de Abaixo	158
San Sadurniño de Arriba	158
Santa María	159
Santa Mariña	159
Seixal, O	160
Seixas, As	161
Seixo, O	161
Serantes de Abaixo	161
Serantes do Medio	161
Sete	162
Silvoso	163
Sinande	163
Sísamo (Santiago)	164
Sisto, O	164
Sofán (San Salvador)	164
Sofandónigo	165
Souto Grande	165
Taboada	166
Tapia, A	166
Tarambollo, O	167
Tares ou Aldemunde de Abaixo	167
Telleira, A	168
Torre, A	168
Torres, As	169
Travesas, As	169
Troián de Abaixo	170
Troián de Arriba	170
Troián do Medio	170
Val, O	170
Vella Morta, A	170
Verdillo (San Lourenzo)	171
Vernes	172
Vespilleira, A	173
Vilachán	173
Vilanova	174

Vilar, O	174
Vilar de Cidre	175
Vilar de Cima	175
Vilar de Francos	175
Vilar de Peres	176
Vilar de Suso	177
Vilar de Uz	177
Vilar do Carballo	177
Vilares, Os	178
Vilariño	178
Vilariño da Estrada	179
Vilarnovo	179
Vilarvello	179
Vilela (San Miguel)	180
Vilela	180
Vioño	180
Vista Alegre	181
Vivente	181
Vixoteira, A	181
Xamozo, O	182
Xenarde	182
Xoane	183
Xoane da Estrada	183
Xuncal, O	184
Zarrallo, O	184
Bibliografía	185
Recursos en liña	192
Nomenclátoreos	193
Índice xeral	195

Sección de Lingua / Seminario de Onomástica

A colección Terra Nomeada da Real Academia Galega e a Asociación Galega de Onomástica ten como obxectivo recompilar e estudar os nomes de lugar dos concellos de Galicia, partindo do *Nomenclátor* publicado pola Xunta de Galicia en 2003, xunto cos principais accidentes xeográficos da zona. Saber cal é a motivación e o significado dos nomes dos sitios onde vivimos e de onde vimos, onde naceron os nosos devanceiros e que acollerán os nosos fillos, faranos máis conscientes da relación co noso pasado, de como se conformou a nosa sociedade, de como é a natureza en que habitamos, a súa fauna e as plantas. Significará identificármonos mellor como sociedade e como pobo e tamén como individuo, pois todos temos a nosa propia vinculación sentimental cos nosos lugares.

Fernando Cabeza Quiles, o autor do número 6 desta colección, correspondente á toponimia de Carballo, é un dos principais divulgadores da realidade toponímica do país, con varios libros e moitos artigos publicados ao longo de máis de trinta anos de labor. Nesta mesma colección é autor de *Toponimima da Estrada* (2018).

Asociación Galega de Onomástica

REAL
ACADEMIA
GALEGA

Deputación
DA CORUÑA

Asociación Galega
de Onomástica